

RAPOR

TÜRKİYE'NİN ENERJİDE MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI

ERDAL TANAS KARAGÖL, SEYİTHAN AHMET ATEŞ
SALİHE KAYA, MEHMET KIZILKAYA

TÜRKİYE'NİN ENERJİDE MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI

COPYRIGHT © 2016

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 60
I. Baskı: 2016
ISBN: 978-605-4023-66-0

Uygulama: Erkan Söğüt
Kapak Fotoğrafı: 123rf.com
Baskı: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington, D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

TÜRKİYE'NİN ENERJİDE MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI

Erdal Tanas Karagöl, Seyithan Ahmet Ateş
Salihe Kaya, Mehmet Kızılkaya

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

ÖZET | 7

GİRİŞ | 9

ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ | 13

ENERJİ KAYNAKLARINA SAHİP SEÇİLMİŞ ÜLKELER | 17

RUSYA VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ | 17

Enerji Çerçevesinde Rusya-Türkiye İlişkileri | 21

Türk Akımı Süreci | 23

Akkuyu Nükleer Santrali | 24

Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri | 24

AZERBAYCAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ | 26

Enerji Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri | 29

Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri | 32

TÜRKMENİSTAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ | 33

Enerji Çerçevesinde Türkmenistan-Türkiye İlişkileri | 38

Türkmenistan-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri | 40

İRAK VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ | 41

Enerji Çerçevesinde Irak-Türkiye İlişkileri | 45

Irak-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri | 47

İRAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ | 48

İran ve Nükleer Enerji | 51

Enerji Çerçevesinde İnan-Türkiye İlişkileri	52
İnan-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri	54
DOĞU AKDENİZ HAVZASI ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	55
GKRY ve KKTC Çevresi Karasuları	58
İsrail ve Filistin Karasuları	60
Lübnan Karasuları	60
Enerji Çerçevesinde Doğu Akdeniz Ülkeleri-Türkiye İlişkileri	60
KKTC ve GKRY Açıklarındaki Doğalgaz Yatakları ve Mevcut Projeler	61
İsrail Karasularındaki Enerji Yatakları ve Mevcut Projeler	64
Doğu Akdeniz-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri	65
LNG İHRACATI YAPAN ÜLKELER VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ	69
SONUÇ VE ÖNERİLER	73

ÖZET

Dünyanın zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu, Asya ve Kafkasya bölgelerine komşu olan Türkiye, enerji alanında yıllar boyunca coğrafi konumunu avantajla çeviremeyen bir ülke olmuştur. Enerji kaynaklarına sahip ülkelere komşu olmasına rağmen Türkiye, jeopolitik konumundan faydalanmaktan ziyade içinde yaşadığı bölgenin maliyetini yüklenen bir pozisyonda kalmıştır. Enerji kaynaklarından yoksun olması nedeni ile kaynak ihtiyacını dış pazarlardan transfer eden Türkiye, büyüyen ekonomisi ile daha fazla enerji tüketmek durumunda kalmaktadır. Bu durum Türkiye'yi enerji konusunda dışa bağımlı bir ülke konumuna getirmiştir.

Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarını yakaladığı son dönemlerde ortaya çıkan enerji ihtiyacını karşılamak adına enerji politikalarında da ciddi bir dönüşüm sürecine gidilmiştir. Bulunduğu bölgenin siyasi ve ekonomik karışıklıklarından kaynaklanan maliyetleri yüklenmek yerine, sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını fırsata çevirmeyi amaçlayan Türkiye, enerji politikalarının temel eksenini "enerji merkezi" olma hedefi üzerinden inşa etmeye başlamıştır. Bu bağlamda enerji ticaretinde işbirliklerin devam ettiği Rusya, Azerbaycan ve İran ile birlikte enerji kaynaklarını dış pazarlara transfer etmek isteyen Irak, Türkmenistan ve Doğu Akdeniz ülkeleri ile önemli proje ve işbirliklerine yönelik imzalar atılmıştır.

Bölge ülkelerinden Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine transferini sağlayacak olan Güney Gaz Koridoru (GGK) kapsamında TANAP'ın, Türkiye'nin enerjide merkez olmasına önemli katkılar sunması beklenmektedir. Ayrıca yıllık doğalgaz ithalatının yarısından fazlasının yapıldığı Rusya ile uçak krizi sonrası Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)

Türkmenistan ve Katar gibi alternatif pazarlara yönelmesi Türkiye'nin enerji arz güvenliğini güçlendirecektir. Ortaya çıkan bu tablo ile Türkiye, enerji arz ve talep eden ülkelerin “enerji arz güvenliğini” sağlamaya yönelik kritik bir konumda bulunmaktadır. Bunun yanında Türkiye, enerjinin güvenilir ve sürdürülebilir bir şekilde temininin sağlanmasında, enerji arz ve talep eden ülkeler adına bir geçiş güzergahı olmasından ziyade enerjide merkez ülke olması yönünde ilerlemeler kaydetmektedir. Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma durumunun bütün hatları ile analiz edilebilmesi adına, bölgedeki enerji arz eden seçilmiş bazı ülkelerle Türkiye'nin ilişkilerinin incelenmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca bu durum önümüzdeki süreçte Türkiye'nin enerji politikalarının şekillenmesinde de belirleyici olacaktır.

GİRİŞ

Enerji, son dönemde günlük yaşamdaki kullanımının ötesinde küresel gündemin ve ülkeler arasındaki ilişkilerin merkezinde yer alan bir özellik kazanmıştır. Elektrik'in icadıyla birlikte ilk kez yaygın bir kullanım alanı elde eden enerji, 18. yüzyıl ortalarında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Sanayi üretiminin yapılabilmesi adına ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarından kömürün kullanımı 20. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. 20. yüzyılın başlarında petrol ve doğalgazın keşfedilmesi ile enerjinin kullanım alanı gelişmiş ve devamında enerji kavramı ülkelerin gündeminde yer almaya başlamıştır.¹ Petrol ve doğalgazın, hem sanayi faaliyetlerinde hem de günlük yaşamda gittikçe daha büyük bir ihtiyaç haline gelen elektrik üretiminde yaygın bir şekilde kullanılması enerjiyi ülke gündemlerinin vazgeçilmez bir parçasına dönüştürmüştür. Tarihsel süreç içerisinde bu durum enerji kaynaklarına sahip olmayı veya bu kaynakların sürdürülebilir bir şekilde temininin sağlanmasını ülkelerin politikalarında belirleyici bir unsur haline getirmiştir.

Enerji günümüzde uluslararası ilişkilerin, savaşların, siyasi ve ekonomik gelişmelerin merkezinde yer alırken bu durum aynı zamanda ülkelerin kalkınma, ekonomi ve dış politika tercihlerinde enerji faktörünün etkinliğini göstermektedir.

Enerjinin uluslararası ilişkilerde oynadığı rol, enerji arz ve talep eden ülkeler sınıflandırmasını da beraberinde getirmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ve bu kaynakları üretimde de aktif bir şekilde kullanan ülkeler, “enerji kaynaklarını arz eden ülkeler” tarafında yer alırken; bu kaynaklardan yoksun olan ülkeler ise

1. Çağdaş Acar vd., *Petrol ve Doğalgaz*, (ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, Ankara: 2011).

“enerji kaynaklarını talep eden ülkeler” kategorisinde bulunmaktadır. Ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri bu bağlamda incelendiğinde enerji, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık durumu meydana getirmektedir. Karşılıklı bağımlılık sonucunda, arz tarafında yer alan ülkeler sahip oldukları kaynakları diğer ülkelere sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde ihraç etmek isterken, talep tarafında yer alan ülkeler ise bu kaynakları ucuz ve güvenilir yollardan temin etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum son yıllarda ülkelerin enerji politikalarında “enerji arz güvenliği” kavramının ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Enerji arz güvenliği, enerjinin sürdürülebilir ve düzenli bir şekilde temin edilmesi anlamına gelmekte olup,² bu kavram son yıllarda özellikle enerji kaynaklarından yoksun olan ülkelerin enerji politikalarında öncelik kazanmaya başlamıştır. Enerji arz güvenliği son dönemlerde Ukrayna krizi üzerinden gerilen Avrupa Birliği (AB)-Rusya ilişkileri ile gündeme gelmiştir. Rusya’ya doğalgaz ithalatında bağımlı olan Avrupa ülkeleri, enerji arz güvenliği sorununun gündeme gelmesiyle enerji kaynakları ithalatında alternatif arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu çerçevede incelendiğinde ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık oluşturan enerji arz güvenliği kavramı ülkelerin ikili ilişkilerinde de nasıl bir pozisyon alınacağı konusunda etkili bir faktör olmaktadır.

Dünyanın enerji kaynakları bakımından zengin bölgeleri olan Kafkasya, Ortadoğu ve Asya coğrafyasına komşu olan Türkiye açısından da enerji, oldukça kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal ederek karşılamaktadır. Enerjisinin önemli bir bölümünü ithal etmek zorunda kalması, Türkiye’yi bu alanda dışa bağımlı hale getirmektedir. Enerjide dışa bağımlılık oranı 2014 yılı itibarıyla yüzde 72’yi bulan Türkiye, bu bağımlılığın önemli alt başlıklarından olan petrolün yüzde 93’ünü, doğalgazın da yüzde 98,7’sini dışarıdan satın almaktadır.³

Petrol ve doğalgaz ithalatından kaynaklı yüksek seyreden cari açık aynı zamanda Türkiye’nin dış politikadaki ilişkilerinde de belirleyici bir unsur olmuştur. Türkiye bu bağlamda çevresindeki enerji kaynakları yönünden zengin ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Enerji ihtiyacını dışarıdan karşılayan Türkiye’nin, kendisiyle komşu olan Rusya, İran, Irak gibi ülkelerle petrol ve doğalgaz ticareti konusunda önemli anlaşmaları bulunmaktadır.

Enerji alanında mevcut ilişkilerinin yanı sıra son yıllarda enerji politikalarında kendisine “enerji merkezi” olma hedefi koyan Türkiye, coğrafi konumunun getirdiği avantaj ile enerji arz ve talep eden ülkeleri birbirine bağlamaktadır. Türkiye’nin son dönemde yüklendiği bu misyon Güney Gaz Koridoru (GGK) kapsamında TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline) projesiyle somut-

2. Bob Tippee, “Defining Energy Security”, *OilGas Journal*, 23 Ocak 2012.

3. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı-TPAO, *Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu*, Mayıs 2015.

laşırken; bu proje aynı zamanda Türkiye’ye küresel enerji haritasına dahil olmak isteyen diğer ülkelerle işbirliği yapma fırsatını da sunmaktadır. Türkiye enerji alanında attığı bu adımlarla enerji arz eden ülkeler ile enerji talep eden ülkeleri bir araya getirerek küresel enerji ilişkilerinde arz güvenliğini sağlayan ülkelerden biri olmaya adaydır.

“Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı” adlı raporda Türkiye'nin bulunduğu bölgedeki enerji kaynakları yönünden zengin olan ülkelerle ilişkileri incelendi. Dünyada enerji talebi hızla artan ülkelerin başında gelen Türkiye, son yıllarda bölgesindeki ülkelerle enerji merkezi olma yolunda işbirliklerini artırmaya çalışmaktadır. Bu rapor Türkiye'nin Rusya ile mevcut durumda yaşanan uçak krizi öncesi ve sonrası ilişkilerini ve ilerleyen süreçteki olası senaryoları incelerken, diğer yandan ABD tarafından uygulanan ambargoların kaldırılması sonucu dış piyasalara açılmaya hazırlanan İran ile ilişkilerindeki değişimi ortaya koymaya çalışmaktadır. Aynı zamanda rapor, son yıllarda gerçekleştirilen atılımlarla birlikte farklı bir boyut kazanan Irak, Azerbaycan, Türkmenistan, Doğu Akdeniz ve alternatif kaynak çeşitliliğinde önemi her geçen gün artan LNG ihtiyacının karşılanmasında Katar ve diğer LNG ihracı yapan ülkeler ile ilişkilerin potansiyeli ve gelecekte nasıl bir seyir izleyebileceği konusunda perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Diğer yandan, Türkiye'nin enerji merkezi olma yolunda önemli atılımlar gerçekleştirdiği bu süreçte bölgesindeki ülkelerle olan enerji ilişkilerinin daha iyi bir şekilde anlaşılması, bu hedefe ulaşılmasında kilit bir rol oynayacaktır. Enerjinin, içinde yaşadığımız yüzyılda dünyadaki siyasi gelişmelerin ve küresel çatışma alanlarının gittikçe daha çok parçası haline geldiği düşünüldüğünde, bu ilişkilerin daha iyi anlaşılması Türkiye'nin uluslararası konumunun da daha net bir şekilde belirlenmesine katkı yapacaktır.

ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Enerji kaynakları üzerinden dolaylı ya da dolaysız hakimiyet kurma girişimleri ve beraberinde gelişen uluslararası ilişkiler, ülkelerin dış politikasında belirleyici bir unsur olarak yer almaya başlamıştır. Uluslararası politikada güç kavramının askeri ve siyasi bloklaşmadan ekonomik bloklaşmaya geçmesiyle birlikte enerji kaynaklarına sahip olmanın önemi daha da artmıştır. Uluslararası sistemde güç sahibi olan ülke profillerine bakıldığında enerji kaynaklarına sahip olmanın getirileri net bir şekilde görülmektedir. Bunun yanında yeni düzende enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler kadar, bu kaynakların enerjide kaynak yoksunu olan ülkelere transferi de bir o kadar önem taşımaktadır. Enerji arz güvenliği kavramının da bu endişeyle ortaya çıktığı düşünüldüğünde, kaynak sahibi ülkelerin enerji kaynaklarını güvenli güzergahlardan geçirmeye yönelik girişimleri de ülkelerin dış politikasında önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

İspatlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 70'ine komşu olan Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla birçok ülkenin ilgi odağı haline gelmiştir.⁴ Enerji kaynakları transferinin uluslararası diplomaside önemli bir yer edindiği günümüzde, Türkiye enerji piyasasında önemli bir oyuncu olmaya aday konumdadır. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında stratejik bir avantaja sahip olan Türkiye'nin bu fırsatları değerlendirmede kritik proje ve anlaşmalarda yer alması gerekmektedir. Önemli enerji kaynaklarından petrol ve doğalgaz ihtiyacının tek bir ülkeden karşılanması veya tersi bir durumda, enerji arz ve talep güvenliği-

4. Cenk Pala, "Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: 'Enerjik' Paradigma Değişiklikleri", *Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi*, 22 Mayıs 2014.

nin tehlikeye girmesi kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye'nin doğalgaz transfer ettiği ülkelere bakıldığında enerji arz güvenliğinin sağlanmasında alternatif pazarlara yönelmesi gerektiği görülmektedir (Şekil 1).

Kaynak: Hazar Strateji Enstitüsü

Enerji kaynak transferinde dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu doğu (Hazar Bölgesi, Ortadoğu) ve en büyük petrol ve doğalgaz ithal pazarının bulunduğu batı arasındaki konumuyla Türkiye, enerji arz ve talep güvenliğinin sağlanmasında kritik bir güzergahta yer almaktadır. Enerji politikalarının odağına transit ülke olmaktan ziyade enerjide merkez ülke olma hedefini koyan Türkiye, enerji kaynaklarında söz sahibi olan ülkelerle işbirliği içerisine girmektedir. Bu kapsamda Türkiye, hem enerji sektöründe etkili olan Rusya ve İran'la hem de uluslararası piyasaya entegre olmaya çalışan Irak, Azerbaycan, Türkmenistan ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle önemli işbirliklerine imza atmaktadır (Tablo 1).

TABLO 1. 2014 YILI HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİNİN PETROL-DOĞALGAZ REZERV, ÜRETİM VE TÜKETİM MİKTARLARI

Ülke	PETROL			DOĞALGAZ		
	Rezerv (Milyar Varil)	Üretim (Bin Varil/Günlük)	Tüketim (Bin Varil/Günlük)	Rezerv (Trilyon m ³)	Üretim (Milyar m ³)	Tüketim (Milyar m ³)
AZERBAYCAN	7,0	848	101	1,2	16,9	9,2
İRAN	157,8	3614	2024	34,0	172,6	170,2
KAZAKİSTAN	30,0	1701	276	1,5	19,3	5,6
RUSYA	103,2	10838	3196	32,6	578,7	409,2
TÜRKMENİSTAN	0,6	239	139	17,5	69,3	27,7
ÖZBEKİSTAN	0,6	67	65	1,1	57,3	48,8

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015

Bölgesel işbirliği projelerine katılım ve entegrasyonda Türkiye'nin özellikle enerji piyasasına yeni girmeye çalışan ülkelerle geliştirdiği işbirliklerinin önümüzdeki dönemlerde daha da artacağı öngörülmektedir. Enerji kaynaklarından yoksun olan Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ithal ettiği ülkelerin başında gelen Rusya, İran ve Azerbaycan'la mevcut ilişkilerine ek olarak gelişme gösteren yeni projelerin Türkiye'nin enerjide merkez olma amacına önemli bir katkı sunması beklenmektedir. Bilindiği üzere Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerginliğin Rusya-AB ilişkilerine olumsuz yansımaları, doğalgaz ithalatında büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan AB ülkelerini alternatif arayışlara itmiştir. AB ülkelerinin Rusya dışında Hazar Bölgesi ülkelerinden gelecek olan doğalgaz kaynaklarına yönelmesi Rusya adına negatif bir durum oluşturmuştur. Söz konusu bu transferde kuşkusuz en az maliyetli güzergahın Türkiye olduğu görülmüş ve bu durum doğalgaz transferinde önemli bir proje olan Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Enerji arz güvenliğini sağlamak adına öne çıkan GGK, AB ülkelerinin Rusya karşısında hareket alanını genişletmesinin yanında Orta Asya ülkelerinin batıya açılması adına önemli bir fırsatı da beraberinde getirmiştir. Her geçen gün daha önemli hale gelen enerji işbirlikleri beraberinde bölgede enerji rezervi bakımından zengin olan diğer ülkelerin de enerji piyasasına entegre olmasına yardımcı olacaktır. Şah Deniz havzasından çıkarılacak olan doğalgazla birlikte enerji piyasasında önemli bir konuma yükselen Azerbaycan'ın yanı sıra Türkmenistan'ın da GGK projesine dahil olma ihtimali ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra enerji piyasasında çok eskiden varlığını sürdüren Irak ve İran'ın da son zamanlarda yaşanan gelişmelerle birlikte etkinliklerini artırmaya başlaması ve piyasada yeni işbirliklerini beraberinde getirmesi beklenmektedir.

Bu kapsamda, Türkiye'nin enerjide merkez ve ticaret üssü olması, doğu ile batıyı birleştirmesi, enerji kaynakları transferinde alternatif kaynaklarla enerji maliyetlerini aşağı çekmesi ve enerjide bölgesel bir aktör haline gelmesi adına yeni işbirliklerinin yapılması önem arz etmektedir (Şekil 2). Yeni oluşturulacak işbirliklerinin gerek enerji piyasasındaki eski oyuncularla gerekse piyasaya yeni girmiş oyuncularla yapılacak olması Türkiye'nin birden fazla hatta yer almasını sağlayacaktır.

Enerjide transit bir ülke olmanın ötesinde enerjinin merkezi (hub) olabilme yolunda kendi ulusal çıkarlarına göre hareket etmesi Türkiye'nin yararına olacaktır. Enerjide kaynak yoksunu olmasının dezavantajlarını yıllardır yaşayan bir ülke olan Türkiye'nin sahip olmadığı petrol ve doğalgaz kaynaklarının toplandığı ve dış pazarlara ihraç edildiği bir enerji merkezi olması, Türkiye'yi enerji piyasasında önemli bir konuma getirecektir. Diğer yandan enerji ticaretinde de bir üs olma doğrultusunda Türkiye'de 12 Mart 2015 tarihinde kurulan Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (EPİAŞ) ile "enerji piyasalarının etkin, şeffaf, güvenilir ve piyasa ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanması, kurulması, geliştirilmesi ve işletilmesi" amaçlanmıştır. Bununla birlikte piyasa bilgisinin tarafsız şekilde paylaşarak güvenilir referans fiyat oluşumunun sağlanması amaçlanmaktadır.⁵

Bunların yanı sıra, yapılan ve yapılacak olan enerji işbirliklerinde hedef olarak Londra, İtalya, Viyana ve Hollanda'da bulunan doğalgaz hub merkezlerinin benzerinin ortaya çıkması öngörülmelidir. Bu nedenle doğalgazda dış pazarlara olan bağımlılığın neden olduğu sıkıntıların en aza indirilmesi yolunda doğalgaz depolama sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Arz-talep dengesizliklerinin kontrolünün sağlanması, fiyat dalgalanmalarının kontrolü, olası arızalara karşı önlemlerin alınması ve doğalgaz açığının giderilmesi yönünde fayda sağlayan yeraltı doğalgaz depolarının Türkiye'deki sayısının artırılması önem arz etmektedir. 442 adeti ABD'de olmak üzere dünya üzerinde toplamda 677 yeraltı doğalgaz deposu bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca biri olan Kuzey Marmara ve Değirmenköy Tesisi Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır. Ayrıca yapım aşamasında olan Tuz Gölü Doğalgaz Yeraltı Depolama Projesi'nin yeterli olmayacağı açıktır ve bu anlamda bu tür tesislerin sayısının artırılmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir.⁶

5. EPİAŞ, <https://www.epias.com/index.php>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

6. M. Gazi Dülger, "Tuz Gölü Doğalgaz Yeraltı Depolama Projesi", Doğalgaz Yeraltı Depolama Daire Başkanlığı-BOTAŞ, 25 Nisan 2013.

ENERJİ KAYNAKLARINA SAHİP SEÇİLMİŞ ÜLKELER

Petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkeler stratejik önem taşıyan kaynaklara sahip olduklarından, buldukları bölgelerde kritik bir konumdadırlar. Son dönemlerde uluslararası enerji alanında öncelikli bir konu haline gelmiş “Enerji Arz Güvenliği”nin yanında “Enerji Talep Güvenliği” ve “Enerji Geçiş Güvenliği” kavramları da dikkate alınmaya başlanmıştır. Enerjiyi ihraç eden Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, İran ve Doğu Akdeniz gibi ülkeler adına arz güvenliği ne derece önemli ise, enerjiyi ithal eden ülkeler adına da talep güvenliği aynı oranda önemli hale gelmiştir. Türkiye gibi enerji kaynaklarına sahip Doğu ile enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Batı dünyası arasında doğal bir geçiş ülkesi olan ülkeler için de geçiş güvenliği önemli hale gelmeye başlamıştır.⁷ Bu çalışmanın önceliğini daha önce de belirtildiği üzere enerji ihraç eden ülke ekonomileri ile enerji merkezi olma yolunda ilerleyen ve enerji geçiş güzergahında bulunan Türkiye'nin ikili ilişkilerinin enerji odağında incelenmesi oluşturmuştur.

RUSYA VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Dünyanın yüzölçümü açısından en büyük ülkesi olan Rusya, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere sahip olduğu enerji kaynaklarıyla küresel enerji piyasasının en önemli aktörlerinden biri konumundadır. Enerji kaynaklarına sahip olmanın sağladığı avantajın doğal sonucu olarak bu kaynaklar ülkelere ciddi manada ekonomik ve siyasi güç kazandırmaktadır. Enerjiye olan ihtiyacın artarak de-

7. “World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability”, United Nations Development Programme-UNDP, (New York: 2000).

vam ettiği düşünüldüğünde enerji kaynaklarının küresel piyasalarda belirleyici bir faktör olarak önümüzdeki yıllarda da etkili olması beklenmektedir. Fosil enerji kaynaklarının başında gelen petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran Rusya açısından enerji, ekonomisi başta olmak üzere iç ve dış politikadaki pozisyonuna kadar birçok farklı alanı etkilemesinden dolayı kritik bir öneme sahiptir.

Enerji kaynakları daha detaylı bir şekilde incelendiğinde Rusya'nın 103,2 milyar varil petrol rezerviyle dünyanın petrol rezervi açısından en büyük altıncı ülkesi olduğu görülmektedir.⁸ Dünyadaki petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 6'sını elinde bulunduran Rusya, günlük 10,8 milyon varillik petrol üretimiyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Suudi Arabistan'dan sonra üçüncü büyük petrol üreticisi ülke konumundadır (Tablo 2). Sanayi üretiminin en önemli girdisi kabul edilen petroldeki bu konumu Rusya'ya, ekonomisine sağladığı getirinin yanı sıra sahip olduğu petrolün dış pazarlara ihracında da avantaj sağlamaktadır.

Ülke	Petrol Üretimi (Günlük milyon varil)	Ülke	Doğalgaz Üretimi (Milyar m ³)
ABD	11,6	ABD	728,3
SUUDİ ARABİSTAN	11,5	RUSYA	578,7
RUSYA	10,8	KATAR	177,2
KANADA	4,29	İRAN	172,6
ÇİN	4,24	KANADA	162,0
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	3,7	ÇİN	134,5
İRAN	3,6	NORVEÇ	108,8
IRAK	3,2	SUUDİ ARABİSTAN	108,2
KUVEYT	3,1	CEZAYİR	83,3
MEKSİKA	2,7	ENDONEZYA	73,4

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015

Rusya'da petrolün çıkarıldığı alanlara bakıldığında üretimin iki bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgelerden ilki Ural Dağları ile Orta Sibirya Plato-su arasında yer alan Batı Sibirya bölgesidir. Günlük 6,4 milyon varil petrol üretimiyle öne çıkan bölge Rusya'nın toplam petrol üretiminin yaklaşık üçte ikisine ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölgedeki petrol üretiminin büyük bir kısmı Rus firmaları tarafından yapılırken az sayıda uluslararası firma da bölgede faaliyet göstermektedir. Batı Sibirya bölgesinin dışında petrolün en çok çıkarıldığı ikinci bölge ise Rusya'nın Hazar Denizi'ne yakın topraklarından biri olan Volga-Ural bölgesidir. Rusya'nın toplam petrol üretiminin yaklaşık yüzde 22'sinin yapıldığı

8. BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2015.

bu bölge, aynı zamanda her geçen yıl artan üretim kapasitesiyle de ön plana çıkmaktadır. Öte yandan petrol üretim faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapılmasına rağmen çıkarılan petrolün genellikle ağır petrol⁹ olması bölge adına bir dezavantaj oluşturmaktadır.¹⁰

Petrolle birlikte bir diğer önemli enerji kaynağı olarak kabul edilen doğalgazda ise Rusya, 32,6 trilyon metreküp rezervi ile İrandan sonra dünyanın en fazla rezerve sahip ülkesidir.¹¹ Dünyadaki doğalgaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 17'sini elinde bulunduran Rusya doğalgaz üretiminde de önde gelen ülkelerden biridir. 2014 yılında gerçekleştirdiği 578,7 milyar metreküp üretimle Rusya ABD'den sonra dünyanın en fazla doğalgaz üreten ülkesi olmuştur (Tablo 2).

Üretilen doğalgazın yaklaşık yüzde 70'i Rusya'nın kendi iç pazarında tüketilirken geri kalan yüzde 30'u dış pazarlara ihraç edilmektedir. İhraç edilen doğalgazın ülkelere dağılımına bakıldığında Rus doğalgazına en fazla talebin Almanyadan geldiği görülmektedir (Tablo 3). 38,7 milyar metreküp doğalgaz ithalatı ile ilk sırada yer alan Almanya'yı sırasıyla Türkiye, İtalya ve İngiltere takip etmektedir. Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye boru hatları ile transfer edilen doğalgaz; Çin, Japonya gibi Asya ülkelerine ise sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) şeklinde ihraç edilmektedir.¹²

TABLO 3. 2014 YILI RUSYA'NIN İHRAÇ ETTİĞİ DOĞALGAZIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI	
Ülke	Miktar (Milyar m ³)
ALMANYA	38,7
TÜRKİYE	27,3
İTALYA	21,6
İNGİLTERE	10,0
POLONYA	9,1
FRANSA	7,1
MACARİSTAN	5,3
ÇEK CUMHURİYETİ	4,7
SLOVAKYA	4,3

Kaynak: Gazprom Export / Delivery Statistics

Tablo 3'te görüldüğü üzere Rusya sahip olduğu doğalgazın büyük bir kısmını AB ülkelerine ihraç etmektedir. Avrupa'nın enerji kaynaklarından yoksun olması ve Rusya'ya olan coğrafi yakınlığı Rus doğalgazına olan talebi artıran faktörler arasındadır. Avrupa'nın Rus doğalgazına bağımlılık oranı kimi AB üyesi ülkelerde yüzde 90'ı geçmektedir. (Tablo 4).

9. Ağır Petrol, yoğunluğu daha yüksek bir petrol türü olup piyasa değeri hafif petrole göre daha düşüktür.

10. Russia, U.S Energy Information Administration (EIA), 12 Mart 2014.

11. BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2015.

12. Russia, U.S Energy Information Administration (EIA), 12 Mart 2014.

TABLO 4. SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNİN RUSYA'YA OLAN ENERJİ BAĞIMLILIK ORANLARI	
Ülke	Oran (%)
SLOVAKYA	98
LİTVANYA	92
POLONYA	91
BULGARİSTAN	90
MACARİSTAN	86
FİNLANDIYA	76
ÇEK CUMHURİYETİ	72
YUNANİSTAN	40
HOLLANDA	34
ALMANYA	30
İTALYA	28
FRANSA	17
İNGİLTERE	13

Kaynak: Eurostat "Global Trade Information Services"

Rusya'nın doğalgaz görünümünde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunun Rus enerji şirketi Gazprom tarafından işletilmesidir. Gazprom sahip olunan enerji kaynaklarının yaklaşık yüzde 72'sini işletme hakkına sahiptir. Avrupa'nın ihtiyacı olan doğalgazın büyük bir kısmının Rusya'dan ithal ediliyor olması Gazprom'u ikili ilişkilerde önemli bir konuma getirmektedir. Bunun yanı sıra, LNG'de üretim ve ihracat yapabilme lisansına sahip tek şirketin Gazprom olması, şirketin pozisyonunu daha da güçlendirmektedir.¹³ Doğalgaz sektöründeki bu monopol yapı düşük rekabete yol açmakta ve aynı zamanda kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasının da önüne geçmektedir. Bu durumun olumsuz etkilerinin kırılması adına Rusya, özel sektöre ait Novatek, LUKOIL, Rosneft gibi firmaların doğalgaz sektöründeki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Firmaların son yıllarda üretim kapasiteleri ve pazar paylarında artış yaşanmasına rağmen Gazprom'un sektör içindeki imtiyazlı konumunun devam etmesi, doğalgaz sektöründe monopolistik yapının hala güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.¹⁴

Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanında Rusya'nın enerji sektöründe güçlü olduğu bir diğer alanın nükleer enerji olduğu görülmektedir. Halihazırda işletilen 34 nükleer reaktörüyle Rusya 2014 yılında 169,1 milyar kilovat saat (kWh) elektrik enerjisi üreterek bu alanda ABD ve Fransa'nın ardından üçüncü

13. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.gazprom.com/about>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

14. James Henderson, "Evolution in the Russian Gas Market-The Competition For Customers", *The Oxford Institute For Energy Studies*, Ocak 2013.

sırada gelmektedir.¹⁵ Nükleer enerjinin elektrik üretiminde önemli bir rol oynadığı Rusya, nükleer enerjideki bu pozisyonunu önümüzdeki yıllarda devam ettirmek istemektedir. Bu çerçevede atılan adımların başında kullanım süresi dolmak üzere olan 16 nükleer reaktörün faaliyet süresini uzatmak gelirken, aynı zamanda 9 yeni nükleer reaktörün inşası devam etmektedir. Rusya tarafından belirlenen hedeflere göre nükleer enerjinin elektrik üretimi içindeki payı, 2030 yılında yüzde 30'a, 2050 yılında ise yüzde 50'ye çıkarılmak istenmektedir.¹⁶

Zengin enerji kaynaklarının yanı sıra sınırlarının batıda Ukrayna ve Finlandiya, doğuda ise Çin ve Moğolistan'a kadar geniş bir coğrafyaya uzanması Rusya'yı enerjide küresel aktör yapan bir diğer faktördür. Konumunun sağladığı avantaj Rusya'nın hem batı ülkeleriyle hem de doğu ülkeleriyle geliştirdiği ilişkilerde enerji kaynaklarını stratejik bir silah olarak kullanmasına olanak sağlamaktadır.

Enerji Çerçevesinde Rusya-Türkiye İlişkileri

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler uzun yıllar boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Küreselleşen piyasalarla birlikte iki ülke ilişkileri zamanla düzelmeye başlamış ve ikili ilişkiler bu düzlemde devam etmiştir. 2000'li yıllarla birlikte özellikle iki ülkenin ekonomide belli bir istikrar seyrini yakalaması bu artışı sağlayan temel etken olmuştur.¹⁷ 2001 yılında sadece 4,3 milyar dolar olan dış ticaret hacminin 2006 yılında hızlı bir yükselişle yaklaşık beş kat artarak 21 milyar dolar seviyesine çıkmış olması bu durumun göstergesidir.¹⁸ 2008 küresel ekonomik krizin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu süreçte iki ülke arasındaki vize uygulamasına son verilmiş; ekonomik ilişkiler tarım, otomotiv, inşaat başta olmak üzere çok sayıda sektörün de eklenmesiyle gelişmiş ve 2014 yılında dış ticaret hacmi 31 milyar dolara yükselmiştir.¹⁹

Türkiye-Rusya ilişkilerinde son yıllarda yaşanan pozitif yönlü trend Rus savaş uçağının Türkiye sınırını ihlal etmesi sonrasında düşürülmesi ile ikili ilişkilerin gerginleştiği bir döneme yerini bırakmıştır. Türkiye'nin ulusal egemenlik haklarını ihlal eden bir durum yaşanmasına rağmen Rusya, uçak düşürülme hadisesi sonrası Türkiye'ye karşı tek taraflı olarak ekonomik yaptırım uygulama kararı almıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında uygulanan vize serbestliğine 1 Ocak 2016 tarihi itibari ile son verilirken Rusya, Türkiye'den ithal ettiği bazı ürünlere ambargo uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede ikili ilişkilerin son yıllarda yaşanan

15. "Top 10 Nuclear Generating Countries", *International Atomic Energy Agency*, Nisan 2015.

16. "Nuclear Power in Russia", *World Nuclear Association*, Haziran 2015.

17. Remi Bourgeot, "Russia-Turkey: A Relationship Shaped By Energy", *French Institute of International Relations-IFRI*, Mart 2013.

18. "Rusya Federasyonu Ülke Bülteni", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK*, (2012).

19. "Dış Ticaret İstatistikleri", *TÜİK*, 30 Ocak 2015.

gelişmelerin aksine negatif bir süreç içine girdiği ve bu durumun Türkiye-Rusya ilişkilerinde önümüzdeki süreçte olumsuz yansımalarının olması beklenmektedir.

Farklı sektörlerde yaşanan gelişmelere rağmen Rusya-Türkiye ilişkilerinin merkezinde enerji yer almıştır. Enerji ihracatının, Rusya ekonomisinin en önemli gelir kalemi olması ve Türkiye'nin enerji ihtiyacını ithal ederek karşılayan yapısı ikili ilişkilerde enerjiyi belirleyici bir unsur haline getirmiştir.²⁰

Rusya ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerine bakıldığında ikili ilişkilerin özellikle doğalgaz ticaretinde yoğunlaştığı görülmektedir. Rusya'nın doğalgaz ihraç ettiği ülkeler arasında Türkiye, Almanyadan sonra ikinci sırada gelirken, Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ülkeler sıralamasında 27,3 milyar metreküp ile Rusya ilk sırada gelmektedir. Türkiye'nin toplam doğalgaz tüketiminin 2014 yılında yaklaşık 49 milyar metreküp olduğu göz önüne alındığında Rusya'nın doğalgaz ithalatındaki önemi net bir şekilde anlaşılmaktadır.²¹

ABD ve Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın üçüncü en büyük petrol üreticisi olan Rusya ile Türkiye arasında yüksek miktarda petrol ticareti de bulunmaktadır. Türkiye'nin 2014 yılında 4,06 milyon ton petrol satın alarak Irak ve İrandan sonra en fazla petrol ithal ettiği ülke Rusya olmuştur. Rusya'dan en fazla petrol talep eden ülke ise doğalgazda da olduğu gibi Almanya olurken bu ülkeyi Hollanda, Çin ve Polonya takip etmektedir.²²

Enerji alanında yapılan işbirliklerine bakıldığında Rusya-Türkiye arasındaki enerji ticaretini belirleyen önemli anlaşmaların yer aldığı görülmektedir. Yapılan anlaşmalar arasında ön plana çıkan anlaşma 1984 tarihinde iki ülke arasında imzalanan "Doğalgaz Anlaşması" olmuştur. 1987 yılında uygulamaya giren anlaşma çerçevesinde Türkiye o dönemki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve daha sonra Rusya Federasyonu'ndan 25 yıl boyunca "al ya da öde" (take or pay) olarak tabir edilen ve belli bir miktar doğalgazı kullanılmaması ve depolanmaması durumunda dahi alınmasını taahhüt eden bir anlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu anlaşmanın aynı zamanda, kullanılmayan ve depolanamayan doğalgazın üçüncü ülkelere ihracını Rusya'nın iznine tabi tutan maddeler içermesi Türkiye'yi Rusya'ya enerjide bağımlı hale getirmiştir.²³

Bu anlaşmanın yanı sıra Mavi Akım boru hattının yapımını içeren 1997 tarihli "Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması" ve 2010 yılında Türkiye'de kurulacak ilk nükleer santralin inşası için imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir

20. Stanislav Z. Zhiznin, "Türk-Rus Enerji Forumu", *Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü-EPPEN*, 9 Mart 2015.

21. "2014 Doğalgaz Piyasası Sektörü Raporu", *T.C Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu-EPDK*, 2015.

22. Russia, U.S Energy Information Administration (EIA), 12 Mart 2014.

23. Fatih Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", *Güvenlik Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, Haziran 2007.

Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma” iki ülke arasında enerji alanında yürürlükte olan diğer anlaşmalar arasındadır.

Rusyadan satın alınan doğalgazın hangi kanallar aracılığıyla Türkiye’ye ulaştırıldığına bakıldığında iki önemli hat görülmektedir. Rusyadan başlayıp Ukrayna-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye’ye ulaşan Batı Hattı ve Karadeniz üzerinden Türkiye’ye ulaşan Mavi Akım.

Türk Akımı Süreci

Ukrayna’da 2013 yılında başlayan iç savaş ve akabinde Kırım’ın Rusya’ya bağlanması ardından ABD ve AB ülkelerinin Rusya’ya karşı bir dizi ekonomik yaptırım uygulaması, Güney Akım’ın iptalini hazırlayan etmenler arasında gösterilebilir. AB’nin Ukrayna’daki iç savaş sürecinde açıktan Rusya karşıtı bir tutum takınmaya başlaması, AB-Rusya ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Ukrayna’da hükümetin devrilmesi sonrasında Rusya’nın, kendisi için stratejik öneme sahip bir limanının da bulunduğu Kırım’ı, gerçekleştirilen referandum sonrası topraklarına kattığını açıklaması bu gerginliğin daha da yükselmesine neden olmuştur.²⁴

ABD ve AB ile yaşadığı bu gerginlik sonrası yaptırımlarla karşı karşıya kalan Rusya, enerji kaynakları transferini sağlayan geçiş rotasını Ukrayna yerine başka alternatif ülkelere çevirmiştir. Rusya ile AB arasındaki gerginlik Ukrayna krizinin başladığı dönemden günümüze yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen hala tazeliğini korurken, ABD ve AB’nin yaptırımların uygulanması konusundaki kararlı tutumu bu gerginliğin önümüzdeki süreçte de devam edeceğini göstermektedir. Bu bağlamda Avrupa’ya önemli miktarda doğalgaz taşınması planlanan Güney Akım’ın iptal edilmesi ve bu doğalgazın Ukrayna ve AB üyesi olan Bulgaristan yerine Türkiye ve Yunanistan üzerinden Türk Akımı ile taşınması planlanmıştır.

Türk Akımı, AB’nin enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından önem taşıyan bir proje olarak ön plana çıkmıştır. Projenin AB enerji arz güvenliğinin sağlanmasında Türkiye’ye daha fazla rol vererek AB-Türkiye ilişkilerine yeni bir boyut katacağı düşünülürken Rusya açısından ise Türk Akımı enerji kaynaklarını Avrupa’ya ulaştırmada Ukrayna yerine farklı bir alternatif güzergah sağlaması açısından önemli görülmüştür.

Türk Akımı iki ülkenin de ihtiyaç duyduğu bir proje olmasına rağmen projenin açıklandığı tarihten itibaren geçen süreç oldukça yavaş bir şekilde işlemiştir. Rusya’nın ilk başta düşünülen 63 milyar metreküp doğalgaz kapasitesinin yarıya indirildiğini açıklaması ve son yaşanan Türkiye hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesi hadisesi Türk Akımı projesinin hayata geçirilmesini engelleyen faktörler olmuştur. Son dönemde iki ülke Suriye üzerinden karşı karşıya gelirken Rusya’nın projeye ilgili herhangi bir somut adım atmaması ve projeye ilgili Türkiye’nin taleplerinin karşılanmaması üzerine proje, Türkiye tarafından askıya alınmıştır.

24. “Ukrayna Krizinin Kronolojisi”, *Euronews*, 10 Şubat 2015.

Akkuyu Nükleer Santrali

Türkiye ile Rusya'nın işbirliği yaptığı bir diğer alan nükleer enerjidir. Enerji tüketiminde petrol ve doğalgaz yoğunluğunu azaltmaya çalışan Türkiye, alternatif enerji kaynaklarına yönelik politika izlemektedir. Türkiye'de elektrik üretiminde kullanılan doğalgaz oranının yüzde 48 olması ve bu durumun doğalgaza olan bağımlılığı artırması ülkeyi nükleer enerjiyi kullanmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 2010 yılı Mayıs ayında Rusya ile yaptığı anlaşma neticesinde Mersin Akkuyu'ya Türkiye'nin ilk nükleer santralini yapılması konusunda mutabakata varmıştır.²⁵ Kurulacak olan 4 reaktörle birlikte Türkiye, Akkuyu Nükleer Santrali'nden 4.800 megavatlık elektrik enerjisi üretmeyi hedeflemektedir. 2015 yılı Nisan ayında temel atma töreni yapılan nükleer santralin 2019 yılında ilk reaktörünün devreye girerek enerji üretmeye başlaması beklenmektedir.²⁶

Akkuyu Nükleer Santrali üreteceği elektriğin yanı sıra Türkiye ekonomisine sağlayacağı yabancı sermaye ve istihdamla da önemli bir yer tutmaktadır. 20 milyar dolarlık bir yatırımı çekmesi beklenen projenin inşaat, montaj ve ekipman faaliyetlerinin Türkiye'deki firmalar tarafından yapılacak olması ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. Proje bir Rus enerji firmasına ait olmasına rağmen inşaatın yüzde 80'lik kısmının Türkiye'deki inşaat firmaları tarafından gerçekleştirilmesi beklenmektedir.²⁷

Nükleer enerji konusunda yürütülen işbirliğine rağmen son dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinin Türkiye tarafından Rus savaş uçağının düşürülmesinden dolayı gerilmesi Akkuyu Nükleer Santrali projesinin geleceğiyle ilgili soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Rusya, savaş uçağının düşürülmesi hadisesi sonrası nükleer santral ile ilgili herhangi bir olumsuz adım atmamasına rağmen gerilen ilişkilerin projeye etkisinin olup olmayacağı belirsizliğini korumaktadır. İki ülke arasında konuyla ilgili 2010 yılında yapılan anlaşma projeden vazgeçen tarafla ilgili bazı yaptırımlar içerse de²⁸ önümüzdeki dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinin izleyeceği seyir projenin geleceğini de belirleyecektir.

Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Rusya-Türkiye ilişkileri, iki ülke arasında çeşitli sektörlerde yapılan işbirliklerinin yanı sıra mevcut enerji ilişkileriyle de dikkat çekmektedir. Enerji alanında önemli

25. "Türkiye'nin İlk Nükleer Santralini Rusya İnşa Ediyor", *BBC Türkçe*, 12 Mayıs 2010.

26. "Akkuyu'da İlk Elektrik Üretimi 2019'da Başlayacak", Akkuyu Nükleer A.Ş., <http://www.akkunpp.com/akkuyuda-ilk-elektrik-uretimi-2019da-baslayacak>

27. "Akkuyu NGS İnşaatının Yüzde 80'inde Türk Firmalar Görev Alacak", Akkuyu Nükleer A.Ş., <http://www.akkunpp.com/akkuyu-ngs-insaatinin-yuzde-80inde-turk-firmalar-gorev-alacak>

28. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralini Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma-Madde 18: Yürürlüğe Girme, Değişiklik ve Fesih", *Resmî Gazete*, Sayı: 27721, 6 Ekim 2010.

partnerler olan iki ülke arasında ciddi miktarda doğalgaz ve petrol ticareti yapılmaktadır. İki ülke arasında düşürülen Rus savaş uçağı sonrası yaşanan gerginlik önümüzdeki süreçte Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktör olacaktır. Bu durumdan hareketle Türkiye-Rusya enerji ilişkileri ilerleyen süreçte Türkiye'nin özellikle doğalgaz alanında atacağı Rusya'nın etki alanını daraltacak adımlarla şekillenecektir.

Türkiye'nin 2014 yılı itibarıyla doğalgaz aldığı ülkelere bakıldığında Rusya'nın, Türkiye'nin toplam doğalgaz ihtiyacının yarısından fazlasını karşıladığı görülmektedir (Şekil 1). Bu bağlamda Türkiye, Rusya'dan aldığı yüksek miktarda doğalgazın ithalattaki payını düşürmek adına bölgesindeki diğer ülkelerle önemli işbirlikleri yürütmektedir. Yürütülen bölgesel işbirliklerinin başında Güney Gaz Koridoru (GGK) projesi gelmektedir. GGK aracılığıyla Türkiye, Azerbaycan doğalgazını Avrupa ülkelerine taşıyacak ve aynı zamanda hatırı sayılır bir miktarda doğalgazı da kendisi kullanacaktır. Türkiye, Rusya ile yaşadığı gerginlik sonrası Azerbaycan'la masaya oturarak TANAP'ın belirlenenden daha kısa bir sürede bitirilmesi konusunda mutabakata varırken bununla birlikte IKBY doğalgazını ve Katar'dan ithal edilecek LNG transferi konusunda da çalışmalara başlamıştır.

Düşürülen savaş uçağı sonrası Rusya Türkiye'ye ekonomik yaptırım uygulama kararı almasına rağmen şu ana kadar açıklanan yaptırımların "enerji" başlığını içermediğinin altı çizilmesi gerekmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli başlık olan enerji ile ilgili herhangi bir olumsuz adım atılmamasına rağmen Rusya'nın son dönemde Türkiye'ye karşı takındığı tutum enerji ilişkilerinde bir belirsizlik ortamı oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin yakın gelecekte normalleşmesinin düşük bir ihtimal olduğu göz önüne alındığında, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri ve mevcut projeler açısından ilerleyen süreç risklerin yüksek olduğu bir dönem olacaktır.

Gelecek dönemde iki ülke arasındaki enerji ilişkilerini etkileyebilecek bir diğer husus Rusya ekonomisinde son dönemde yaşanan gelişmelerdir. Petrol ve doğalgaz kaynakları Rusya'nın bugün sahip olduğu ekonomik güçte her ne kadar kilit bir rol oynasa da, ekonominin enerjiden elde edilen gelirlere bağlı olması Rusya ekonomisinin aynı zamanda en zayıf yanlarından birini oluşturmaktadır. Yüksek oranda enerji gelirlerine bağlı yapısı²⁹ Rusya ekonomisinin petrol ve doğalgaz fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalardan ciddi derecede etkilenmesine sebep olmaktadır. Özellikle 2014 yılı Haziran ayından itibaren varil başına 110 dolar seviyelerinde seyreden petrol fiyatlarının 50 doların altına düşmesi Rusya ekonomisinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır. Düşen petrol fiyatlarının yanı sıra Kırım'ın Ukrayna'da süren iç savaş sırasında Rusya tarafından ilhaki, ABD ve AB tarafından Rusya'ya bir dizi yaptırım uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Uygulanan yaptırımlar kapsamında Rusya'dan alınan mal ithalatına sınırlama konmuş, ayrıca bazı Rus işadamlarına seyahat

29. Ilgar Gurbanov, "Importance of Energy In The Economy of Russia Federation", *Strategic Outlook*, 22 Ağustos 2012.

yaşığı getirilerek Rusya dışındaki mal varlıkları dondurulmuştur.³⁰ Oluşan bu tablo neticesinde önemli bir gelir kaybı yaşayan Rusya ekonomisi, 2014 yılında yüzde 0,6 gibi oldukça düşük bir büyüme performansı sergilerken 2015 yılının ilk üç çeyreğinde sırasıyla yüzde 2,2, yüzde 4,6 ve yüzde 4,1 küçülerek olumsuz bir grafik çizilmiştir.³¹

Rusya ekonomisinde yaşananlar, Akkuyu Nükleer Santralinin geleceğine dair endişeleri artırmıştır. Bu bağlamda incelendiğinde Rusya ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerden kaynaklı Mersin'e yapılacak olan Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapım aşamasında sıkıntı yaşanıp yaşanmayacağı hem projenin zamanında hayata geçirilmesi hem de iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişim yönünü belirleyecek olması açısından oldukça önemlidir.

AZERBAYCAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın en büyük yüzölçümüne sahip Avrasya ülkesidir. Doğusunda Hazar Denizi bulunan ülkenin güneyinde İran, batısında Ermenistan, kuzeybatısında Gürcistan ve kuzeyinde ise Rusya bulunmaktadır. Jeopolitik konumu göz önüne alındığında kritik bir bölgede yer alan Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının varlığı ülkeyi enerji piyasasında odak haline getirmiştir.³²

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmasından sonra kendi kaderini tayin etmeye çalışan ülkelerden biri olan Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında birçok sorunla karşı karşıya kalmış, Sovyetler Birliği'nden kalma dibe vurmuş bir ekonomik mirastan kurtulma adına çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesini kazanmasının ardından belli başlı sorunlarla baş etmeye çalışmış, özellikle Ermenistan ile yaşadığı Dağlık-Karabağ sorunu ülkenin diplomatik ilişkilerini sekteye uğratmaya devam etmiştir. Sahip olduğu enerji kaynaklarının sağlayacağı fırsatlardan uzak kalan Azerbaycan, yönetimde önemli bir etkiye sahip olan Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde küresel enerji piyasasına entegre olmaya ve bu anlamda makroekonomik göstergelerdeki iyileşmelere de öncelik tanımaya başlamıştır.³³

SSCB'den ayrıldıktan sonra geçiş ekonomisi olarak adlandırılan ülkelerden biri olan Azerbaycan, bu ülkeler içerisinde ekonomik anlamda en hızlı gelişme gösteren ülkeler arasında yer almıştır. Azerbaycan'ın yaşadığı bu dönüşüme en büyük katkı sahip olduğu enerji kaynaklarından gelmiştir. Önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmanın verdiği avantajla doğrudan yabancı yatırımları ülkesine çekmeyi başaran Azerbaycan, birçok ülkenin yatırım odağı haline gelmeye başlamıştır.

30. Ukraine Crisis: Russia and Sanctions", *BBC News*, 19 Aralık 2014.

31. "Russia Economic Indicators", *Tradingeconomics*, <http://www.tradingeconomics.com/russia/indicators>, Erişim tarihi:10 Aralık 2015).

32. Vefa Babayeva, "Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mayıs 2013.

33. Serkan Arıkan, "Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikliğinde TANAP Örneği", İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Bu bağlamda Azerbaycan ekonomisi, küresel piyasalara entegre olma çabalarının yanında istikrarlı bir büyüme modeli benimsemiştir. Ülkenin temel makroekonomik göstergeleri incelendiğinde ise makroekonomik verilerde dönem dönem küresel konjonktüre bağlı olarak azalışlar görülmektedir. 2005 yılından itibaren milli gelire yansıyan petrol gelirleriyle birlikte³⁴ Azerbaycan ekonomisinde Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve kişi başına düşen milli gelirdede artış yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca enerji kaynaklarının zamanla dış pazarlara ihraç edilmeye başlanmasından sonra gelirdeki artışla birlikte sağlanan refah seviyesi de her geçen dönem artış göstermeye devam etmektedir.

Dünyadaki ilk petrol sondajının 1847 yılında Azerbaycan'da bulunan Abşeron yarımadasında yapılması ve Azerbaycan'ın çok eski zamanlardan beri petrol ve doğalgaz ihraç eden bir ülke olması ülkeyi bölgede önemli bir konuma getirmiştir.³⁵ Ayrıca "Asrın Anlaşması" olarak bilinen ve petrol rezervlerinin işletilmesine yönelik 14 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşma ile Azerbaycan, enerji kaynaklarının dış pazarlara aktarılmasına öncülük etmiştir.³⁶ Azerbaycan ekonomisinin orta ve uzun vadede planlanan gelecek perspektifleri genel anlamda enerji sektöründe yaşanacak gelişmelere bağlanmış ve bu konuya yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Azerbaycan ekonomisinin artan enerji talebi ülkenin daha çok petrol ve doğalgaz üretmesini beraberinde getirmiştir. Keşfedilen yeni doğalgaz rezervleriyle³⁷ birlikte enerji piyasalarına yeni bir aktör olarak girmiş olan Azerbaycan, sahip olduğu bu doğalgaz rezervini dış pazarlara da ihraç etmek istemektedir. Bunun yanında önemli petrol rezervlerine de sahip olan Azerbaycan'ın 2014 yılı petrol rezervinin 7 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁸

1,2 trilyon metreküp doğalgaz rezerviyle bölgede bir güç halini almaya başlayan Azerbaycan adına AB'nin doğalgaz ithalatında alternatif arayışları daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya yönelik alternatif arayışlarında yönünü Hazar Bölgesi ülkelerinden biri olan Azerbaycan'a çevirmiştir. Bağımsızlık sonrasında dahi enerji kaynakları ihracatında Rusya etkisini hissetmeye devam eden Azerbaycan ise, kaynak transferinde farklı güzergah arayışlarına başlamıştır. Bu anlamda doğalgazın ihraç edileceği yeni ülke arayışı, Azerbaycan adına önemli fırsatları barındırmaktadır.

Bölgesinde önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan Hazar Denizi, enerji ihtiyacını dış pazarlardan karşılayan ülkelerin ilgi odağı haline gelmeye

34. Eyüp Zengin, *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*, (İTO Yayınları, İstanbul: 2010).

35. "Doğalgaz Üretimi", Socar Gaz, http://www.socargas.com/?page_id=12, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

36. Nasser Sagheb ve Masoud Javadi, "Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium", *Azerbaijan International*, Cilt: 2, Sayı: 4, (1994), s. 26-27.

37. "Azerbaycan: Enerjinin Yeni Adresi", *Deutsche Welle Türkçe*, 10 Mayıs 2014.

38. *BP Statistical Review of World Energy*, Haziran 2015.

başlamıştır.³⁹ Enerji piyasasında önemli bir konumda bulunan Hazar Denizi, kıyısı bulunan ülkelere avantajlar sağlamaktadır (Şekil 3). Söz konusu ülkelerden biri olan Azerbaycan, mevcut petrol üretiminin yüzde 67'sini, doğalgaz üretiminin ise yüzde 95'ini Hazar Denizi'nden çıkarmaktadır.⁴⁰

Kaynak: worldatlas.com

Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerinin varlığı Azerbaycan ekonomisini bölge ekonomileri içerisinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline getirmiştir. Küresel piyasalarda altın çağını yaşayan doğalgazın Azerbaycan'daki varlığı, ülkenin ileriki dönemlerde enerji piyasasında kritik bir rol üstlenmesine yardımcı olacaktır. Ne var ki bağımsızlık sonrasında dahi enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda Rusya'nın etkisiyle hareket eden ülkede keşfedilmiş doğalgazın çok az bir miktarı üretilmekte ve bunun büyük bir kısmı ise iç piyasada tüketilmektedir (Tablo 5).

TABLO 5. 2014 YILI AZERBAJCAN'IN DOĞALGAZ VE PETROL REZERV, ÜRETİM VE TÜKETİM MİKTARLARI			
	Rezerv	Üretim	Tüketim
Doğalgaz	1,2 (trilyon m ³)	16,9 (milyar m ³)	9,2 (milyar m ³)
Petrol	7 (milyar varil)	848 (bin varil/günlük)	101 (bin varil/günlük)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015

39. Gültekin Habibli, "Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (2013).

40. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.azerbaijans.com>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

Ülke gelirinin önemli bir kısmı, dış pazarlara ihraç edilen petrol ve doğalgazdan elde edilmektedir. Devlet gelirlerinin petrol ve doğalgaza bağımlı olmasının yanında ülkeye gelen yabancı yatırımların da çoğunlukla enerji sektörüyle ilgili olması ülkede “Hollanda Sendromu (dutch disease)” olarak bilinen; bir sektörün hızla ilerlemesi karşısında diğer sektörlerin çökmesi ile sonuçlanabilecek bir tehlikenin ortaya çıkma riskini beraberinde getirmektedir.⁴¹ Dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde Azerbaycan’ın, Hollanda Sendromu etkisi altına girmemek adına önemli girişimleri olmuştur. Bu bağlamda petrol ve doğalgaz dışında milli gelirin sağlanmasında farklı sektörlerle de yönelim olmaktadır. Ülkenin kalkınması yönünde enerji kaynakları dışındaki sanayi ve tarım sektörüne yönelik yatırımlara destek verilmektedir. Temel ihraç ürünlerinin petrol ve doğalgazdan oluştuğu ülkede, bu durumun önüne geçebilmek adına rekabetçi ürünlerin desteklenmesine çalışılmaktadır.⁴²

Azerbaycan siyaseti ve ekonomisinde önemli bir yer edinen ve halen Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan İlham Aliyev denge siyaseti izlenmeye devam etmiştir. Azerbaycan’ın Batıya açılmasında önemli adımlar atan İlham Aliyev özellikle kritik ve enerji piyasasında ses getirecek enerji projelerine imza atmıştır. Faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) petrol ve doğalgaz boru hatları ve çalışmaları devam eden Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projeleri, Türkiye ile ilişkilerin bir göstergesi olan “İki Devlet Tek Millet” söylemini devam ettirmiştir. Son dönemlerde küresel enerji piyasalarına damgasını vuran Güney Gaz Koridoru’nun (GGK) Türkiye ayağı olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı da (TANAP) bu söylemi destekleyen önemli bir adımdır.⁴³

Enerji Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Azerbaycan’ın siyasi ilişkileri de ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Azerbaycan’ın siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişimine 1993-2003 yılları arasında cumhurbaşkanlığı görevinde olan Haydar Aliyev ve 2003 yılından günümüze devam eden İlham Aliyev dönemleri damga vurmuştur. Haydar Aliyev döneminin ilk yılları daha çok Rusya’ya verilen tavizlerle anılsa da genelde dışa açık diplomatik ilişkiler yürütülmeye çalışılmıştır. Dış politikasında birçok ülke ile işbirliği halinde bulunan Haydar Aliyev, dengeli bir siyaset izlemiştir. Kültürel anlamda sıkı bağları olan Türkiye ile ilişkiler, yapılan enerji anlaşmalarıyla daha da güçlenmiştir. Azerbaycan doğalgaz ve petrolünün Türkiye’ye ihracını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatlarının temelleri Haydar Aliyev döneminde atılmıştır. Bunun yanında 15 farklı ülkeden 33 firma ile imzalanan ve “Asrın Anlaşması”

41. Fakhri J. Hasanov, “Dutch Disease and Azerbaijan Economy”, Economics and Education Research Consortium, No: 11/03E, (2011).

42. “Azerbaycan Ülke Ekonomisinin Petrole Bağımlılığını Kırma İstiyor”, *Enerji Enstitüsü*, 14 Ekim 2015.

43. Babayeva, a.g.e.

olarak adlandırılan anlaşma Haydar Aliyev döneminde hayata geçirilmiştir. 1994 yılında imzalanan bu anlaşmada Bakü'de yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli deniz petrol yataklarının işletilmesinde yabancı yatırımcılara alan açılması amaçlanmış ve anlaşma Türkiye dahil birçok ülkenin ilgi odağı haline gelmiştir.⁴⁴

Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri hem siyasi hem de ekonomik anlamda dostane bir şekilde yürütülmektedir. Uzun bir geçmişe dayanan bu ilişkinin temeli Azerbaycan'ın 1991 yılındaki bağımsızlığını tanıyan ilk ülkenin Türkiye olmasıyla daha da sağlamlaşmıştır. “Tek Millet İki Devlet” söyleminin karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ekonomik ilişkilere de yansıdığı görülmektedir. Türkiye ile çok yönlü bir ilişki ağının iki ülke çıkarına olacağını düşünen dönemin devlet yöneticileri, bu konuya yönelik çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 2003 yılından bu yana Cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev döneminde Türkiye ile ilişkiler dostane bir şekilde ve ekonomik anlaşmaların hakim olduğu bir çerçevede geliştirilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan ile ekonomik ilişkiler enerji ekseninde şekillense de Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkileri de her geçen gün artmaya devam etmektedir. Karşılıklı olarak artan yatırımlarla birlikte artan dış ticaret rakamları iki ülke ticari ilişkilerinin hangi düzeyde olduğunu göstermektedir. İki ülkenin de katılım sağladığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT),⁴⁵ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ve benzeri kuruluşların varlığı ikili ilişkileri daha da güçlendirmektedir. Bağımsızlığından sonra dışa açık bir ekonomi politikası yürüten Azerbaycan ekonomisi, son zamanlarda buna yönelik çalışma alanlarını genişletmeye ve Batı ülkelerine yönelik politikalar yürütmeye başlamıştır.

Azerbaycan-Türkiye dış ticaret verilerine bakıldığında iki ülke arasındaki 2014 yılı dış ticaret hacminin yaklaşık 3,2 milyar dolar olduğu görülmektedir.⁴⁶ Son dönemlerde AB'de yaşanan ekonomik durgunluk ve Ortadoğu'daki siyasi karmaşa ortamının neden olduğu dış ticaret rakamlarındaki düşüş karşısında iki ülke arasındaki ticaret hacminin her geçen yıl artırılması hedeflenmektedir. Türkiye'den giden ve Azerbaycan'da faaliyette bulunan 700'den fazla şirket, ülkede 25 binden fazla kişiye iş imkanı sağlamaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'da yaptığı yatırımların önemli bir kısmının petrol dışı sektörlerle yönelik olması, Azerbaycan ekonomisinin temel sorunlarından biri olan petrol dışı sektörlerin gelişmesine olanak sağlarken, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı yatırım alanının enerji üzerine olması ise Türkiye'de enerji sektörünün gelişmesine imkan vermektedir.⁴⁷ Bu anlamda enerji odaklı yatırımlardan biri,

44. Nasser Sagheb ve Masoud Javadi, “Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium”, *Azerbaijan International Magazine*, s. 26-28, (Kış 1994).

45. “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati_eit_tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

46. “Dış Ticaret İstatistikleri”, TÜİK, Aralık 2014.

47. Dr. Elşen BAĞIRZADE, “Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları”, *EkoAvrasya, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (Şubat 2014).

petrokimya sektöründe öncü bir kuruluş olan PETKİM'in 2008 yılında Azerbaycan enerji şirketi SOCAR tarafından yüzde 51 hissesinin alınması olmuştur. Ayrıca İzmir Aliağada Star Rafinerisi'ne 5,5 milyar dolar yatırım yapan SOCAR'ın, TANAP'ın da dahil olduğu toplam 18 milyar dolar yatırım portföyü bulunmaktadır.⁴⁸

Öte yandan Azerbaycan enerji şirketi SOCAR'ın Türkiye'deki ilk yatırımı olan PETKİM'in 50 yıllık birikimin verdiği yatırım ağı sayesinde iki ülke ilişkileri daha da genişlemektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren 1.600 Azerbaycan şirketin varlığı ve öte yandan Azerbaycan'da da Türkiye'den birçok şirketin faaliyette olması karşılıklı yatırımların her geçen gün arttığı gerçeğini göstermektedir. Azerbaycan petrolerinin yabancı şirketlerce üretilmesine olanak tanıyan ve "Asrın Anlaşması" olarak değerlendirilen anlaşmayla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) verilen hisseyle iki ülke arasındaki işbirliğinin önemli adımlarından biri atılmıştır. Bundan sonrasında da TANAP'la devam eden bu işbirliği sürecinin önümüzdeki dönemlerde de artarak devam etmesi beklenmektedir.⁴⁹

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki karşılıklı yatırımlarda enerji önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda enerji piyasalarında uzun süre gündemden düşmeyen Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin iki ülke açısından da önemli kazanımları olması beklenmektedir. Azerbaycan için hayati bir öneme sahip projenin arka planında ise ülkenin enerji transfer aşamalarında Rusya tekelinden kurtulmak istemesi gelmektedir. Bu anlamda Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının batıya ulaştırılmasında Türkiye'nin boru hattı güzergahında bulunmasının aynı zamanda Türkiye'yi de enerji piyasasında önemli bir konuma taşınması beklenmektedir. Bilindiği üzere enerji kaynaklarından yoksun olan Türkiye'nin kaynakları ithal ettiği ülkelerin sınırlı sayıda olması, Türkiye adına önemli bir problem olan fiyat indirimlerinde esneklik alanını daraltmaktadır. Halihazırda Rusya, İran ve Azerbaycan'dan doğalgaz ithal eden Türkiye'nin GGK projesi ile doğalgaz alımı yaptığı ülke sayısı değişmeyecek olsa da, söz konusu doğalgazın Rusya dışından Avrupa'ya taşınmasında önemli bir güzergah olması, Türkiye'ye enerjide merkez üssü olma konusunda önemli avantajlar sunacaktır.

GGK boru hattı projesinin Türkiye ayağı olan TANAP'ta hisse sahibi olması, enerjide merkez üssü olmayı hedefleyen Türkiye'yi önemli bir pozisyona taşımaktadır. Hem TANAP konsorsiyumunda hem de doğalgazın çıkarılacağı Şahdeniz sahasında Türkiye'nin pay sahibi olması, Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma yapılan eleştirileri boşa çıkarmaktadır. Bu ve benzeri anlaşmaların hem Türkiye

48. "Azerbaycan'ın Ekonomisi", Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

49. "Türkiye'nin Sanayi Devi Petkim 50 Yaşında", SOCAR Türkiye, <http://www.socar.com.tr>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

hem de Azerbaycan'ın çıkarına olacağı düşünüldüğünde iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin devam etmesi gerekmektedir.

Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz, elde edilen gelirin temel yapı taşı oluşturulmaktadır. Ekonomik büyümenin ana kaynağını oluşturan petrol ve doğalgaz ihracatı, ülkenin dış ticaret hacmini de her geçen yıl artırmaktadır. İktisadi ve sosyal kalkınmanın da petrol ve doğalgaz sektöründen elde edilen gelirden sağlandığı ülkede, bu durum belli başlı sorunları da beraberinde getirmektedir.⁵⁰ Öncelikli ve en önemli sorun olarak karşımıza çıkan enerji arz ve talep güvenliği sorunu Azerbaycan adına da geçerlidir. Küresel enerji piyasalarında enerjiyi hem arz eden ülkelerin hem de talep eden ülkelerin karşılaştığı bu sorun, söz konusu ülkeleri farklı diplomatik arayışlara yöneltmiştir. Bu anlamda, ülke gelirinin önemli bir payını enerji kaynağı transferinden sağlayan Azerbaycan, hem kaynaklarını transfer etme yolunda alternatif rota arayışlarına girmiş hem de ülkelerle olan diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, enerji kaynakları ithalatında Rusya tekelinden kurtulmak isteyen AB ülkeleri için Azerbaycan'ın Şahdeniz 2'de keşfedilen 1,2 trilyon metreküp doğalgazı, bir alternatif kaynak oluşturmuş durumdadır. GGK projesiyle Şahdeniz'den TANAP ve TAP aracılığıyla AB'ye aktarılacak olan doğalgaz ile birlikte, akışın başlayacağı ilk yıl olan 2018'de Türkiye'ye 6 milyar metreküp, 2019 yılında ise AB'ye 10 milyar metreküp doğalgaz aktarılması beklenmektedir. 2014 yılında AB ülkelerinin toplamda 386,9 milyar metreküp doğalgaz tükettiği⁵¹ düşünüldüğünde, GGK ile ilk yıl transfer edilecek 10 milyar metreküpe yönelik eleştiriler artsa da, AB kısa vadede olmasa bile uzun vadede Rusya tekelinden kurtulmak istemektedir. Öte yandan GGK'nin ilk ve ikinci ayağı olan Güney Kafkasya Boru Hattı ve TANAP'ın inşasına başlanması, projenin iptal olacağına dair ortaya atılan iddiaları da çürütmeye yetmiştir. Ayrıca Rusya ile yaşanan uçak krizi sonrası Azerbaycan ile temaslarını sıklaştıran Türkiye, TANAP'ın planlanan tarihten önce devreye girmesi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Türkiye'nin enerji kaynakları transferinde doğu ile batı arasında köprü veya koridor olmaktan ziyade enerjide merkez ülke olmayı tercih etmesi, Türkiye'ye enerji piyasalarındaki gücünü artırmasında önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bu anlamda BOTAŞ'ın TANAP'taki hissesini yüzde 19'a ve Azerbaycan doğalgazının çıkarıldığı Şahdeniz Konsorsiyumunda TPAO'nun hissesinin yüzde 30'a çıkarılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁵² AB ülkeleri, Rusya'nın Ukrayna

50. Hasanov, a.g.e.

51. *BP Statistical Review of World Energy*, Haziran 2015.

52. "Türkiye TANAP ve Şahdenizdeki Payını Arttırdı", *Caspian TV*, 3 Haziran 2014.

ile yaşadığı problemlerden kaynaklı doğalgaz ithalatında Rusya dışında alternatif arayışlar içerisine girmesiyle Hazar Bölgesi ülkelerinden Azerbaycan'a yönelmiştir. Bu durum hem Azerbaycan'a batıya açılmasında önemli bir fırsat sunmuş hem de Türkiye'nin enerjide merkez üssü olmasına kapı aralamıştır.

TÜRKMENİSTAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Orta Asya'da yer alan ve 488.100 kilometrekare yüzölçümüne sahip olan Türkmenistan'ın kuzeyinde Kazakistan, doğusunda Özbekistan, güneyinde İran ve Afganistan, batısında ise Hazar Denizi yer almaktadır (Şekil 4). Orta Asya bölgesinde önemli coğrafi konumlara sahip birçok ülke bulunmakla birlikte Türkmenistan bu bölgeler içerisinde sahip olduğu zengin doğalgaz kaynaklarıyla ön plana çıkmaktadır. Özellikle doğalgaz rezervleri açısından enerji sektöründe öncü olmaya başlayan Türkmenistan, bu çerçevede enerji devi üreticilerin yatırım odağı haline gelmeye başlamıştır.⁵³ Ülkenin en büyük doğalgaz sahaları Amu Derya havzasındaki Devletabad bölgesinde yer almaktadır. Bu bölgedeki yataklar ülkenin toplam doğalgaz rezervlerinin yarısını oluşturmaktadır. Bölgede ilk doğalgaz yatağı 1956 yılında Derveze'de keşfedilmiştir. Ayrıca Dönmez, Börrideşik, Kerpiçli, Balkuyu Tejen, Mollaker, Seyrap ve Naip de diğer doğalgaz bölgeleridir.⁵⁴

Kaynak: Eurasianet

Türkmenistan'ın dışı açılması ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olan Saparmurat Türkmenbaşı döneminden sonra başlamıştır. Bu dönemde Türkmenistan, kendi-

53. Şöhrat Ussanepesov, "Ekonomik Açılan Türkmenistan Doğalgaz Sektörüne Genel Bir Bakış", Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, (2008).

54. Aysel Nur Timur, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, Sayı: 8, (2000), s. 213-236.

sini uluslararası birlik dışında tutmaktan ziyade açılım politikası geliştirerek birçok ülkeyle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan, siyasi ve ekonomik anlamda günümüze değin önemli aşamalar kat etmiştir. Ekonomik kalkınma anlamında ilerlemeler kaydeden Türkmenistan'ın enerji sektörüne verdiği önem diğer sektörlerle nazaran daha fazladır. Bu bağlamda Türkmenistan yeni doğalgaz ve petrol kaynaklarının keşfi konusunda yeni yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olmanın dezavantajlarından biri olan küresel piyasalara entegre olmada Türkmenistan özellikle teknolojik ilerleme anlamında geri planda kalmıştır.⁵⁵ 2007 yılından sonra dış piyasalara açılmaya başlayan Türkmenistan, teknolojik anlamdaki yetersizliğin sonucu olarak doğalgaz ve petrol rezervlerinin az bir kısmını üretmek ve tüketmekle yetinmeye çalışmaktadır. 17,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervinden Türkmenistan'ın yıllık sadece 69,3 milyar metreküp ürettiği ve bu üretimden yalnızca 27,7 milyar metreküp yıllık tüketiminin olduğu görülmektedir (Tablo 6). Sahip olduğu petrol ve doğalgazın tüketim dışında kalan kısmını ise dış pazarlara ihraç etmektedir. Aynı durumun petrolde de yaşandığı Türkmenistan'da kaynakların daha çok iç pazarda kullanıldığı görülmektedir.

TABLO 6. 2014 YILI TÜRKMENİSTAN'IN DOĞALGAZ VE PETROL REZERV, ÜRETİM VE TÜKETİM MİKTARLARI

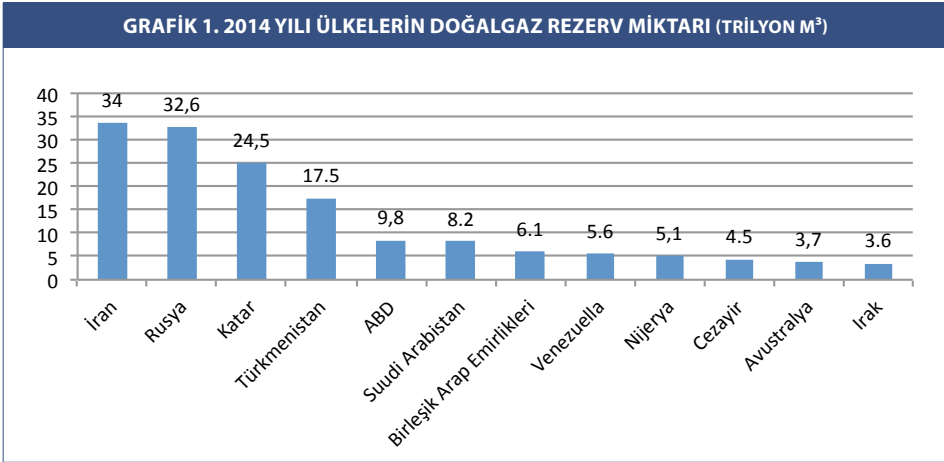
	Rezerv	Üretim	Tüketim
Doğalgaz	17,5 (trilyon m ³)	69,3 (milyar m ³)	27,7 (milyar m ³)
Petrol	0,6 (milyar varil)	239 (bin varil/günlük)	139 (bin varil/günlük)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015

Orta Asya ülkelerinin doğalgaz rezervleri konusunda hatırı sayılır ülkelerinden biri olan Türkmenistan; dünyada Rusya, İran ve Katar'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir (Grafik 1). Ülkedeki doğalgaz rezervlerinin en önemli özelliği, yüzeye yakın olması ve üretiminin kolay olmasıdır. Bilindiği üzere bu durum üretim esnasında maliyetlerin düşmesini beraberinde getirmektedir. Maliyetlerin düşük olması özellikle doğalgaz üreticisi şirketlerin yatırım noktasında ilgisinin Türkmenistan üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.⁵⁶

55. "Türkiye-Türkmenistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK*, Mart 2012.

56. Ussanepesov, a.g.e.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015

Petrol ve doğalgaz kaynaklarının dış pazarlara aktarılmasında enerji piyasalarındaki görünürlüğü artırılmaya başlayan Türkmenistan, bölgede Rusya'nın tartışmasız varlığından sonra sahip olduğu doğalgaz rezervleriyle Batı ülkelerinin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu anlamda Rusya-Ukrayna krizi ve bunun başka ülkelere etkisinin iyi okunması gerekmektedir. Sahip olduğu enerji gücünü her fırsatta bir baskı aracı olarak kullanan Rusya'ya karşı, Ukrayna ile ilişkilerinden de kaynaklı AB ve ABD tarafından ekonomik ambargolar uygulanmaya başlanmıştır. Bu ambargolar karşısında ekonomisi enerji kaynakları ihracatından beslenen Rusya adına enerji güvenliği kapsamında önemli sıkıntıların doğmasına neden olmuştur.

Öte yandan zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan alternatif enerji arayışında olan AB ülkeleri için bir fırsat oluşturmaktadır. Uzun yıllardır yalnızca komşu ülkelere doğalgaz ihracı yapabilen Türkmenistan adına da AB pazarı büyük önem taşımaktadır. Uzun vadede dış pazarlara açılmak isteyen Türkmenistan'ın bölgede yaşananları iyi analiz etmesi ve enerji kaynakları anlamında önemli güç olan Rusya güdümünden çıkması ve de kendi belirlediği rotada politika belirlemesi gerekmektedir.

Zengin kaynaklarıyla dünyanın büyük doğalgaz rezervine sahip ülkeleri içerisinde yer alan Türkmenistan'ın doğalgazını ihraç ettiği en önemli pazarların başında ise Rusya, İran ve Çin gelmektedir. Küresel ekonomiye entegre olmaya başlayan Türkmenistan'ın ekonomik büyümesi artan doğalgaz ihracatıyla yakından ilgilidir. Ülke doğalgaz ihracatından elde ettiği gelirin önemli kısmını kalkınmaya ayırmaktadır.

Makroekonomik göstergelerde zaman içinde iyileşme gösteren Türkmenistan, hem coğrafi konumu hem de doğalgaz rezervlerine sahip olmanın verdiği ayrıcalıkla söz konusu bu göstergeleri daha da iyi duruma getirmek istemektedir. Türkmenistan'ın dış pazarlara açılma serüveni, Sovyetler Birliği döneminde doğalgaz boru hatlarının tamamının Rusya'nın elinde bulunmasından dolayı gecikmeye uğramıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkmenistan sahip

olduğu doğalgazı pazarlayabilmek adına yeni boru hatlarına ihtiyaç duymuştur. Türkmenistan'ın ihraç amaçlı doğalgaz boru hatlarından biri olan Kuzey Hattı'ndan doğalgazın Ukrayna ve Kafkas ülkelerine dağıtımı, Rus enerji şirketi Gazprom ile sağlanmaktadır.⁵⁷ Geçmişten gelen anlaşmazlıklardan kaynaklı Türkmenistan ile Gazprom arasında yaşanan sorunlar sürekliliğini devam ettirmektedir. Son dönemde Türkmenistan doğalgaz şirketi Türkmengaz ile Gazprom arasında yaşanan sıkıntıların mahkemelere taşındığı görülmektedir.⁵⁸

Enerji ihracatını ağırlıklı olarak Rusya üzerinden geçen boru hatları vasıtasıyla gerçekleştiren Türkmenistan, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Doğalgazını ihraç etmede istediği verimi almayan Türkmenistan bu anlamda özellikle Avrupa'ya doğalgaz taşıyacak yeni boru hattı projeleri üzerinde çalışmaktadır. 1960 yıllarının sonunda faaliyete geçen Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nın, Türkmenistan doğalgazının Rusya'ya ihraç edilmesinde kilit rolü bulunmaktadır. Türkmenistan'ın Rusya'dan bağımsız hareket etmeye çalıştığı dönemlerde zaman zaman problemler yaşansa da bu boru hattı aktif olarak çalışmaya devam etmektedir. Bunun yanında Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (TAPI, Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı) ile İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı (ITE) güzergahları da Türkmenistan'ın doğalgaz boru hattı projeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkmenistan doğalgazının Orta ve Güney Asya'ya naklini gerçekleştirecek olan TAPI'nin temeli, Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un ev sahipliğinde 18 Aralık 2015 tarihinde atılmıştır.⁵⁹

TAPI'nin en önemli özelliği, Hazar havzasında bulunan enerji kaynaklarını Türkmenistan'ın doğusuna aktaracak olmasıdır. 33 milyar metre-küp kapasiteli ve 1.800 km uzunluğundaki boru hattının 214 kilometresi Türkmenistan'dan, 774 kilometresi Afganistan'dan 826 kilometresi Pakistan'dan geçerek Hindistan sınırındaki Fazilka yerleşim birimine uzanacaktır. 2019 yılında faaliyete geçmesi planlanan projeyi özellikle ABD desteklemekte ve projeyi "Barış İçin Boru Hattı" olarak tanımlamaktadır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte Rusya'ya olan bağımlılığın önemli ölçüde kurtulacak olan Türkmenistan'ın yanı sıra Afganistan, Pakistan ve hattın son durağı olacak olan Hindistan'da da önemli ticari kazanımlar elde edilecektir.⁶⁰

Bununla birlikte gündemdeki yerini korumaya devam eden İran-Türkiye-Avrupa (ITE) doğalgaz boru hattı ile İran ve Türkmenistan kaynaklı doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması amaçlanmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar

57. Taner Bilgin, "Türkmenistan Doğalgazının Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi", Dumlupınar Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, (2007).

58. "Russia's Gazprom Files Lawsuit Over Turkmen Gas Supply Contract", *The Moscow Times*, 24 Haziran 2015.

59. "Trans Afgan Gaz Boru Hattının (TAPI) İnşaatına Başlandı", *Enerji Enstitüsü*, 18 Aralık 2015.

60. Fırat Purtaş, "Orta Asya İle Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, Yayın No: 6, (Eylül 2011).

Bakanlığı arasında 17 Kasım 2008 tarihinde bu anlaşmaya yönelik “Mutabakat Tutanağı” imzalanmıştır. Türkiye’den geçecek olan ve 1750 km olması planlanan boru hattı projesinin ilgili ülke ilişkilerini de güçlendirmesi beklenmektedir. ABD tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılmaya başlanmasıyla birlikte İran’ın dış pazarlara açılma isteği fiiliyatta gerçekleşmeye başlayacaktır. Bu durumda söz konusu boru hattı çalışmalarının da tekrar gündeme gelmesi beklenmektedir. Türkmenistan’ın da enerji kaynak transferinde farklı rota arayışlarına girmesi ve bu anlamda Türkiye’nin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Türkmenistan doğalgazını batıya taşımayı planlayan bu projenin yaklaşık uzunluğunun 5 bin km olması beklenmektedir. Avrupa’ya taşınması planlanan 35 milyar metreküp doğalgazla birlikte Avrupa ülkelerinin Rusya’ya olan doğalgaz bağımlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. İnşa sürecinin normal şartlarda 2013 yılında başlaması planlanan projenin çalışmalarına henüz başlanmamıştır.⁶¹

Ekonomik gelişiminin temelinde enerji kaynaklarının ihracatı yer alan Türkmenistan’ın söz konusu bu ihracatı yalnızca komşu olduğu ülkelere yapmak istemediği ortadadır. Türkmenistan enerji kaynaklarına sahip olmanın verdiği güçle küresel enerji piyasasında konumunu enerji kaynaklarını Çin gibi büyük ekonomilere aktarmaya çalışmaktadır. Orta Asya enerji kaynaklarından yararlanan bir diğer ülke olan ve gelişen sanayisi ile birlikte enerji ihtiyacı gün geçtikçe artan Çin’in Türkmenistan ile olan ilişkileri de bu doğrultuda gelişme göstermektedir. İki ülke arasında 1994 yılında Çin Doğalgaz Boru Hattı protokol çalışmaları yapılmasına rağmen maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle proje sonuçlandırılmamıştır. 2000 yılında tekrar bir araya gelen Çin Petrol Şirketi ve Türkmengaz şirketi arasında ön anlaşma imzalanmıştır.⁶² Yapılan anlaşma ile Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı 14 Aralık 2009 yılında açılmıştır.⁶³ 7 bin kilometre uzunluğunda olan bu boru hattıyla 2012 yılına kadar 30 milyar metreküp Türkmenistan doğalgazı Çin’e ulaştırılmıştır. Artması beklenen doğalgaz transferinin 2015 yılında 40 milyar metreküp, 2016 yılında ise 60 milyar metreküp olması beklenmektedir.⁶⁴ Bu anlamda Türkmenistan’ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Çin ilk sıraya yükselmiştir.⁶⁵

Böylece doğalgaz ihraç etmede Rusya’ya olan bağımlılıktan kurtulma isteği ve öte yandan Avrupa’nın alternatif enerji kaynakları arayışlarına girmesi, Türkmenistan için önemli bir fırsat teşkil etmektedir. Bu durumda Türkmenistan enerji kaynaklarının dış pazarlara açılmasının küresel piyasalara olası etkisi iyi analiz edilmelidir.

61. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ite-pipeline.com>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

62. Beşim Töreşev, “Türkmenistan’ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi”, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, (2005).

63. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.turkiye-turkmenistan.com/?p=786>, (Erişim tarihi: 26 Ekim 2015).

64. “Beijing Hosts Turkmen-Chinese Summit Talks”, 13 Mayıs 2014.

65. T.C Ekonomi Bakanlığı, Dış Ticaret.

Enerji Çerçevesinde Türkmenistan-Türkiye İlişkileri

16 Aralık 1991 tarihinde Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile ilişkiler öncelikli olarak diplomatik ilişkiler bağlamında gelişme göstermiştir. Türkmenistan'ın tanınması ve uluslararası işbirliklerine katılması konularında Türkiye önemli girişimlerde bulunmuştur. Ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişme göstermesi ise karşılıklı yapılan ziyaretler neticesinde başlamıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye'yi ziyareti esnasında "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma'nın imzalanması iki ülke arasındaki ekonomik etkileşimin ilk kez yaşandığı gelişme olmuştur.⁶⁶

İki ülke arasında artan ekonomik etkileşimin yanı sıra Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan ve 1992 yılında kurulan "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)" ile birlikte Türkmenistan'a yapılan yatırımlarda da artış yaşanmaya başlanmıştır. Birçok alanda çalışma ve proje faaliyetlerinin hala devam ettiği bu süreçte ülkeyle yapılan ihracat ve ithalat oranlarında da artış devam etmektedir.⁶⁷

Türkmenistan ekonomisi, ana geçim kaynaklarından biri olan doğalgaz ve petrol kaynaklarının üretimi ve ihracı konusunda belli başlı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. 2009 yılında Rusya'nın en büyük enerji şirketi olan Gazprom'un Orta Asya-Merkez Boru Hattını devre dışı bırakmasıyla, Türkmenistan'dan Rusya'ya doğalgaz akışının kesilmesi yaşanan bu sorunlara örnek olarak gösterilebilir. Bilindiği üzere bölgede enerji kaynakları ihracatında ipleri elinde tutan Rusya, Türkmenistan açısından sıkıntı oluşturmaktadır. Ancak bu durum Türkmenistan'ın küresel piyasalara entegre olmasında itici bir güç olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türkmenistan ekonomisinin gelişmesinde en önemli etmenler arasında yer alan enerji kaynakları, günümüzde ülkenin siyasetinde belirleyici unsur olarak yer almaktadır. Doğalgaz rezervleri sıralamasında dünyada dördüncü sırada yer alan Türkmenistan, sahip olduğu doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmını uluslararası pazarlara ihraç edememektedir. Türkmenistan'ın bu kaynaklardan faydalanma isteği, AB'nin farklı enerji kaynak arayışları içerisine girmesiyle daha da artmıştır.

Türkmenistan'ın küresel enerji piyasasına entegre olmasında Rusya etkisinin yanında, komşusu olduğu Çin ve Hindistan'daki nüfus artışına paralel olarak artan enerji tüketimi de etkili olmuştur. Bu anlamda 2009 yılının Aralık ayında faaliyete geçen Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı ülkenin

66. T.C. Dış İşleri Bakanlığı, "Orta Asya Cumhuriyetleriyle İlişkiler", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>

67. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2013 Faaliyet Raporu, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf>

dış pazarlara açılma yolundaki faaliyetlerine örnek gösterilebilir.⁶⁸ Enerji kaynaklarının ülke ekonomilerinin dış politikasında önemli bir faktör olmasında, kaynak transferi yapılan ülke portföylerinde yaşanan artış etkili olmuştur. Bu anlamda kendi batısına doğru da açılmak isteyen Türkmenistan, Azerbaycan aracılığıyla Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine enerji transferi yapmak istemektedir. Dünya enerji piyasasında kritik ve bir o kadar da önemli bir proje olarak görülen Güney Gaz Koridoru (GGK) projesinin söz konusu bu transferde önemli bir rol oynaması beklenmektedir.

Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden AB'ye taşınmasını amaçlayan GGK'nin, Türkmenistan'a da lojistik anlamda destek sunacak olmasıyla birlikte Türkiye ile Türkmenistan'ın hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerine destek sunması beklenmektedir. Olası Türkmenistan doğalgazının GGK ile AB'ye transferinde Türkiye ile girilecek olan yakın ilişkiler de aynı derecede önem kazanmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere Güney Gaz Koridoru (GGK) Projesi, Türkmenistan için büyük bir fırsat olarak masada durmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin de enerji kaynakları transferinde portföyünü genişletmek istemesi ve TANAP ve Şahdeniz'de önemli bir paya sahip olması Türkmenistan ile girilecek ilişkilerde Türkiye'nin elini güçlendirecektir.⁶⁹

Türkiye'nin Türkmenistan ile doğrudan bağlantılı bir doğalgaz boru hattı yoktur. Buna rağmen, Türkiye'nin İran'la yaptığı anlaşma sonucunda, alımı 1996 yılında başlayan ve 2026'da sona erecek olan 9,6 milyar metreküp doğalgazın⁷⁰ bir kısmı, İran'a Türkmenistan'dan gelmektedir. Enerji alışverişinde bu anlamda bir ilişkinin varlığı hem Türkiye hem de Türkmenistan açısından dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Türkiye için, İran'dan alınan doğalgaz fiyatının yüksek olması; Türkmenistan içinse sahip olduğu doğalgazı istediği şekilde dış pazarlara ihraç edememesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesine engel olmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin enerjiyi tedarik etmede kaynak çeşitliliği sağlamaya çalışmasında Türkmenistan kritik bir konumda yer almaktadır. İki ülkenin birbirlerine ihtiyaç duyduğu bu süreçte Türkiye farklı kaynaklardan doğalgaz tedarik ederek hem enerji transferinde merkez üssü olmak hem de doğalgaz fiyatlarında indirim talep etme avantajına sahip olmak; Türkmenistan ise Türkiye üzerinden Batıya açılmak istemektedir. Öte yandan Türkiye'nin 1990'lardan itibaren desteklediği Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden AB'ye ulaştırılması konusunda söz konusu destek devam etmektedir.⁷¹ Her durumda iki ülkenin de avantajına olacak

68. Döwran Orazgylyjow, "Uluslararası Enerji Pazarında Türkmenistan'ın Önemi Artıyor", *Hazar World Analiz*, (Haziran 2013).

69. Üssanepesov, a.g.e.

70. "Doğalgaz Alım ve İhracat Anlaşmaları", BOTAŞ, (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015.)

71. "Yıldız Says We Want Turkmen Gas to be Transported to Europe via Turkey", *Real Estate News*, 4 Mayıs 2015.

gelişmelerin daha hızlı bir şekilde ilerlemesi ve özellikle Türkmenistan'ın küresel enerji piyasalarına entegre olması gerekmektedir.

Türkmenistan-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgedeki birçok ülke gibi bağımsızlığını elde eden Türkmenistan, hem siyasi hem ekonomik anlamda dışa açılma konusunda yollar aramaya başlamıştır. Diplomatik ilişkilerde her geçen dönemde başarılı atılımlar gerçekleştiren Türkmenistan, doğalgaz rezervleri sıralamasında dünyada dördüncü sırada yer almasına rağmen ekonomide istediği atılımları gerçekleştirememiştir. Kuşkusuz bu durumun yaşanmasında ülkenin bulunduğu coğrafyanın etkisi büyüktür. Doğalgaz kaynaklarına sahip olan ülkelerden Rusya, Özbekistan, Kazakistan, İran ve Afganistan ile aynı bölgede yer alan Türkmenistan, bu durumun hem avantaj hem de dezavantajlarını birlikte yaşamaktadır. Ayrıca Hazar Denizi'nin statü problemi, kıyı ülkeleri arasında karışıklığa neden olmaktadır. Doğalgaza sahip olmanın sağladığı faydaların yanında, İran ve Rusya gibi enerji kaynaklarına sahip güçlü ülkelerle aynı bölgede bulunması Türkmenistan için büyük bir dezavantaj olarak ortada durmaktadır. Öte yandan ülkenin dış pazarlara açılmasında Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum, Türkmenistan adına önemli fırsatlar sağlamaktadır.

Bölgede 2014 yılı itibarıyla 32,6 trilyon metre küp doğalgaz rezervine⁷² sahip olan Rusya ile uzun zamandan beri doğalgaz ticaretinde tam anlamıyla anlaşma sağlanamaması, Türkmenistan adına büyük bir sorun olarak görülmeye devam etmektedir. Bölgede hala etkin bir devlet pozisyonunda bulunan Rusya, bölgedeki diğer bazı ülkelere yaptığı gibi Türkmenistan'ın da dış pazarlara açılmasına engel olmaktadır. Türkmenistan'ın doğalgaz transferinde batıya açılma isteği, Türkmenistan doğalgazının ihracında uzun yıllardır hakimiyetini korumuş olan Rusya'yı tedirgin etmektedir. Bu anlamda diğer ülkelerle olduğu gibi Türkmenistan ile olan ilişkilerinde de daha stratejik davranmaya çalışmaktadır.

Türkmenistan doğalgazının dış pazarlara aktarılmasında önemli enerji kaynaklarına sahip ülkelerden biri olan İran, Türkmenistan adına kritik bir konumdadır. İki ülke arasında yapılan doğalgaz ticareti 1997 yılında açılan Körpece-Kurtköy Doğalgaz Boru Hattı'yla sağlanmaktadır. Türkmenistan doğalgazının ihraç edilmesinde bu boru hattı Rusya üzerinden geçmeyen ilk boru hattı özelliği taşımaktadır.⁷³ Türkmenistan'dan ithal ettiği doğalgazı ülkenin kuzey ve kuzeydoğu kesimleri için kullanan İran, Türkmenistan'la ilişkilerini denge siyaseti içerisinde götürmeye çalışmaktadır. Öte yandan İran, Türkmenistan'dan ithal ettiği doğalgaz miktarını azaltmak ve ambargoların kaldırılmaya başlamasıyla ortaya

72. U.S. Enerji Information Agency'ye (EIA) göre ise Türkmenistan 265 trilyon küp feet (tcf) doğalgaz rezervi ile dünya sıralamasında 6. sırada gelmektedir.

73. İsmayilov ve Budak, a.g.e.

çıkacak olan fırsatları değerlendirmek istemektedir. Bu gelişmeler ışığında Türkmenistan'ın da batıya açılacak şekilde politika üretmesi gerekmektedir.

Türkmenistan'ın batıya açılmasında en önemli ülkelerden biri de doğalgazını İran üzerinden ihraç ettiği Türkiyedir. İlişkilerin enerji temelinde şekillendiği günümüzde iki ülke arasında yapılan karşılıklı ziyaretler de bunun güzel bir örneği olarak karşımızda durmaktadır. Türkmenistan'ın bağımsızlığı ile beraber Türkiye ile ikili ilişkiler olumlu süreçlerden geçmiş ve özellikle enerji alanında yapılan görüşmeler bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Günümüzde Türkmenistan doğalgazı İran üzerinden Türkiye'ye gelmektedir. 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin desteklediği proje Türkmenistan-Avrupa projesi olarak bilinmektedir. Türkmenistan üzerinden AB'ye yapılması planlanan doğalgaz transferini Türkiye yapmak istemektedir. Her ne kadar fiiliyata geçmemiş bir proje olsa da gelişen piyasa koşulları bu ihtiyacı gerekli kılmaktadır.

Türkmenistan'la olan siyasi ve ekonomik ilişkilerinin dostane bir şekilde yürütülmeye çalışıldığı süreçte cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ziyaretler daha da önem kazanmaktadır. Son olarak 6-7 Ağustos 2015 tarihlerinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un Türkiye'yi ziyareti sırasında dost ve kardeş iki ülkenin ortak gündeminde yer alan konuların yanı sıra enerji odaklı görüşmelerin de üzerinde durulmuştur.⁷⁴

Enerji kaynaklarının transferi konusunda Türkmen doğalgazının Hazar Denizi'nden Türkiye'ye ve buradan da AB ülkelerine ulaştırılmasının stratejik anlamda önemi yadsınamaz derecededir. Halihazırda inşaatı devam eden Güney Gaz Koridoru projesiyle enerji piyasasında sürekli gündemde olan Türkiye, elde ettiği kazanımlarıyla, Türkmenistan'la yapılacak projelerde kilit bir rol üstlenecektir. Avrupa'nın enerji güvenliği alanında da güvenilir bir liman olarak görülen Türkiye, Türkmenistan'dan gelecek olan doğalgazla birlikte enerji kaynakları transferinde önemli bir avantaj elde edecektir.

IRAK VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

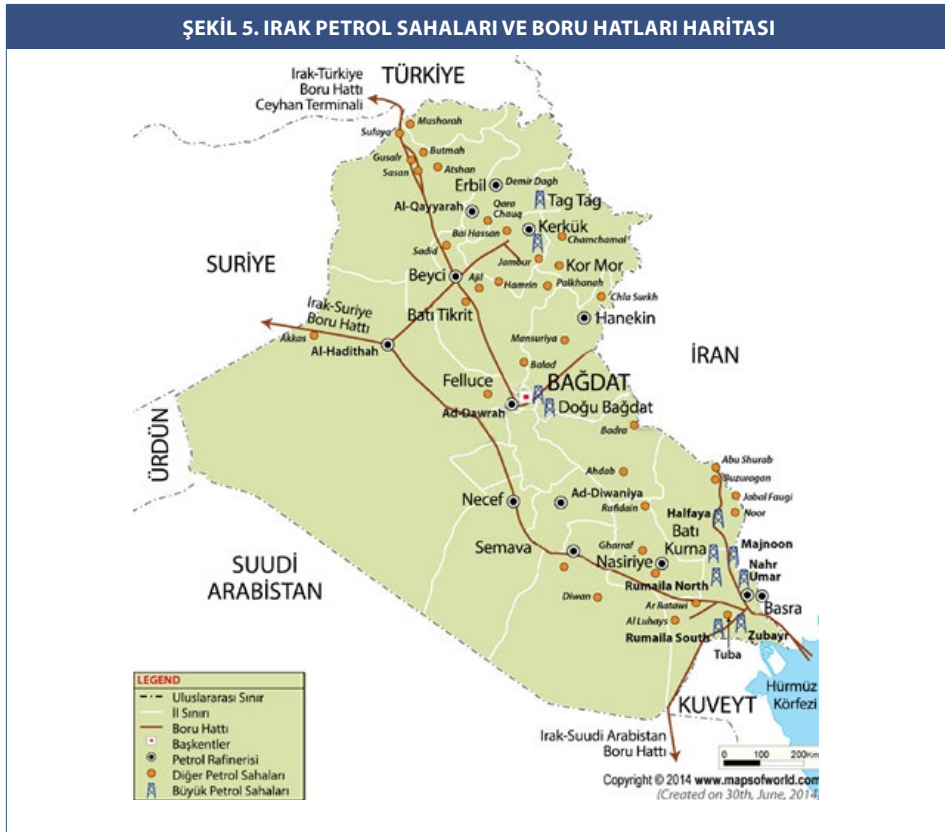
Dünya medeniyetinin doğduğu yer olarak kabul edilen Mezopotamya'ya günümüzde ev sahipliği yapan ülkelerden biri olan Irak son yıllarda yaşadığı savaşlarla ve iç karışıklıklarla anılan bir ülke olmuştur. 1990'lı yılları baskıcı bir rejim altında geçiren ülke, 2000'li yıllarda ise ABD'nin bölgeye müdahalesiyle başlayan savaşla birlikte zor bir dönemden geçmiştir. 2003 yılında başlayan savaş, Irak'ın siyasi yapısında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Mezhepsel ve etnik ayrılıkların derinleştiği bu süreçte Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY), Irak Merke-

74. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Ağustos 2015, <http://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/34059/cumhurbaskani-erdogan-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-ile-gorustu.html>

zi Yönetimi'nden ayrılarak özerk bir yapıya kavuşmuştur.⁷⁵ 2003 yılından itibaren Irak'ta bu durum ikili bir siyasal yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sahip olduğu enerji kaynakları Irak'ı küresel enerji piyasasında önemli bir yere taşımaktadır. Enerji görünümüne bakıldığında petrolün, diğer enerji kaynaklarına göre Irak'ta daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. 150 milyar varillik petrol rezerviyle dünyadaki petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 9'unu elinde bulunduran Irak; Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada ve İran'dan sonra en büyük beşinci rezerve sahip ülke konumundadır.⁷⁶

Petrol rezervlerinin ülke içindeki dağılımına bakıldığında rezervlerin Irak'ın kuzey ve güney bölgelerinde yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Petrol sahalarının güneyde olan kısmı Merkezi Yönetim'in elinde bulunurken, kuzeydeki petrol rezervlerinin büyük çoğunluğu ise IKBY kontrolü altındadır. Güneyde yer alan ve rezervlerin büyük bir kısmını oluşturan Rümeyle, Batı Kurna, Zübeyr petrol sahaları, sahip oldukları yüksek miktarda petrol rezervi ile ön plana çıkmaktadır.

Kaynak: Maps of World

75. Bilgay Duman, "Irak Merkezi Hükümeti ve IKBY Çekişmesi", *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 62, (Mayıs-Haziran 2014).

76. *BP Statistical Review of World Energy*, British Petroleum (BP), Haziran 2015.

Kuzeydeki petrol sahaları ise Musul-Kerkük-Erbil hattında toplanmıştır. Bu hat içinde bulunan Bayhasan, Kerkük, Kayyarah bölgeleri petrol üretiminin önemli kısmının yapıldığı alanlar olarak dikkat çekmektedir (Şekil 5).⁷⁷

Önemli miktarda petrol rezervi bulunan Irak'ın üretim kapasitesi, sahip olduğu rezerv miktarına göre düşük bir performans sergilemektedir. 2014 yılında gerçekleştirdiği günlük 3,2 milyon varillik petrol üretimiyle kendisinden daha az rezerve sahip ABD, Rusya, Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin gerisinde kalan Irak, dünyanın en fazla petrol üretimi gerçekleştiren sekizinci ülkesi olmuştur.⁷⁸ Aynı yıl itibarıyla ülkenin petrol üretim kapasitesinin günlük 4,4 milyon varil⁷⁹ olduğu göz önüne alındığında kaynakların daha verimli kullanımı konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığı görülmektedir.

Kaynakların etkin kullanılamamasında ise ülkede devam eden siyasi gerilim ve son dönemlerde ortaya çıkan DAİŞ'in petrol sahalarına ve boru hatlarına yaptığı saldırı eylemleri etkili olmaktadır. Siyasi istikrarsızlığın her daim devam ettiği Irak'ta, DAİŞ'in de etkisiyle petrol üretimine yönelik güvenlik endişesi daha da artmış durumdadır. Bu bağlamda petrol geçiş güzergahı ve rezervleri açısından önemli bir kent olan Musul'un DAİŞ tarafından ele geçirilmiş olması da⁸⁰ petrol transferinin sağlıklı bir şekilde yapılmasının önündeki engellerden biridir. Bu durum güneydeki petrol faaliyetlerini fazla etkilemezken, kuzeyde gerçekleştirilen enerji ticaretinde önemli aksaklıklara neden olmaktadır.

Siyasi karışıklıkların devam ettiği Irak'ta petrolün tüketim miktarına bakıldığında üretilen petrolün yalnızca yüzde 22'sine denk gelen günlük 760 bin varillik petrol tüketiminin gerçekleştiği ve petrolün daha çok dış pazarlara ihraç edildiği görülmektedir.⁸¹ Petrol ihracatının ekonomideki en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturduğu Irak, 2014 yılında 2,6 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. Transfer edilen petrolün önemli bir kısmı Asya ülkelerine iletilmekte (Grafik 2) ve söz konusu ülkeler Irak petrol ihracatının yaklaşık yüzde 60'ını oluşturmaktadır. Ülke bazında Çin, Irak'ın petrol ihracatında ilk sırada gelirken onu sırasıyla Hindistan ve ABD takip etmektedir.

Irak'ta petrol, enerji kaynakları arasında daha ön plana çıksa da ülke aynı zamanda önemli miktarda doğalgaz rezervine de ev sahipliği yapmaktadır. 3,6 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile Irak, dünyanın en fazla doğalgaz rezervi bulunan on ikinci ülkesidir. Yüksek miktarda bulunan doğalgaz rezervine rağmen Irak'ın doğalgaz üretiminin 2014 yılında 1,3 milyar metreküp gibi oldukça düşük

77. Arda Korol, "Irak Petrolü ve Uluslararası Petrol Şirketlerinin Etkisi", *ORSAM*, 23 Aralık 2011.

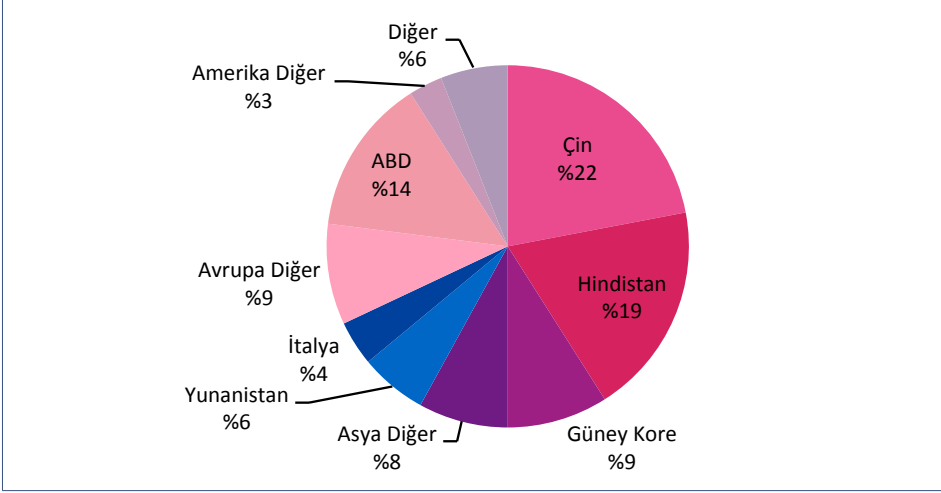
78. *BP Statistical Review of World Energy*, British Petroleum (BP), Haziran 2015.

79. "Country Analysis Brief: Iraq", *U.S Energy Information Administration-EIA*, 30 Ocak 2015.

80. "ISIS Insurgents Seize Control of Iraqi City of Mosul", *The Guardian*, 10 Haziran 2015.

81. "Country Analysis Brief: Iraq", *U.S Energy Information Administration-EIA*, 30 Ocak 2015.

GRAFİK 2. 2014 YILI İRAK HAM PETROL İHRACATININ ÜLKE VE BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: U.S Energy Information Administration (EIA)

bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.⁸² Irak'ta potansiyelinin altında gerçekleşen doğalgaz üretiminin en önemli sebebi, çıkarılan doğalgazın büyük kısmının "alevli gaz" (gas-flaring) olarak tabir edilen yapıda olmasıdır.

Doğalgazla ilgili gerekli altyapının ve teknolojinin yetersiz olması, çıkarılan doğalgazın sıvılaştırılarak (LNG) veya herhangi farklı bir yapıda üretilmesinin önüne geçmektedir. Ayrıca çıkarılan doğalgazın önemli bir kısmını petrol kuyularına enjekte ederek doğalgazı petrol üretiminin bir aşamasında (oil recovery) kullanan Irak⁸³ bu çerçevede doğalgaz kaynaklarının verimsiz ve atıl bir şekilde kullanılmasına neden olmaktadır.

Petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmanın yanı sıra Irak'ın enerji görünümünde altı çizilmesi gereken hususlardan biri de elektrik üretim kapasitesinin mevcut talebi karşılama konusunda yetersiz kalmasıdır. Hem savaş döneminde hem de savaş sonrası dönemde Irak'ta devam eden ekonomik istikrarsızlık, elektrik arzında ciddi sıkıntılara neden olmaktadır. Bu durum günlük yaşamda hayatın akışının bozulmasına neden olurken aynı zamanda ciddi bir ekonomik maliyeti de beraberinde getirmektedir. Elektrik kesintilerinin Irak ekonomisine getirdiği maliyetin yıllık 40 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilirken, ülke bu alanda ciddi altyapı yatırımlarına ihtiyaç duymaktadır.⁸⁴ Bu bağlamda "alevli gaz" (gas-flaring) olarak çıkarılan doğalgazı işleyerek elektrik üretiminde daha aktif bir şekilde kullanmayı amaçlayan Irak, yabancı yatırımların yeni elektrik santrallerinin kurulması alanına yönelmesini beklemektedir.

82. BP Statistical Review of World Energy, British Petroleum (BP), Haziran 2015.

83. Saltanat Berdikheeva, "As Iraq's Oil Boom Progresses, So Does Gas Flaring", *National Geographic*, 25 Eylül 2012.

84. "Electricity in Iraq-Not Yet Switched on, in Any Way", *The Economist*, 23 Mart 2014.

Enerji Çerçevesinde Irak-Türkiye İlişkileri

Türkiye ile Irak, bölgede yaşanan savaşların ve iç karışıklıkların oluşturduğu istikrar-sızlık sonucu ikili ilişkilerde uzun yıllar boyunca gelişme gösterememiştir. 2011 yılında ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesiyle birlikte Irak-Türkiye ilişkileri de farklı bir yönde gelişme göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde güvenlik ekseninden çok bölgesel entegrasyona ağırlık veren yeni bir dış politika uygulamaya başlaması ikili ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır.⁸⁵ Irak açısından bakıldığında Merkezi Yönetim ve IKBY olarak ortaya çıkan ikili siyasal yapının Türkiye ile ilişkilerde belirleyici olduğu görülmektedir. Merkezi Yönetim'in yaşanan siyasal değişim sonrası artan mezhepçi ve baskıcı politikaları Türkiye ile ilişkileri aksatırken IKBY'nin Türkiye ile başta ekonomik entegrasyon olmak üzere birçok farklı alanda işbirliğini önceleyen tutumu Türkiye ile IKBY arasında yakınlaşmaya neden olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye-İKBY ilişkileri inşaat, ticaret, altyapı hizmetleri gibi birçok sektörde gelişme göstermiştir.⁸⁶

Yaşanan bu süreçte Türkiye ile IKBY arasında gelişen ekonomik işbirliğinin asıl belirleyici faktörünün ise enerji ticareti olduğu görülmektedir. Yüksek oranda petrol ve doğalgaza bağımlı olan Türkiye, IKBY ile değişen siyasal yapı ve güç dengeleri sonrasında enerji üzerinden yoğun bir işbirliği yürütmektedir. Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanmasında giderek daha fazla rol oynamaya başlayan IKBY ise enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden diğer ülkelere pazarlama imkanı elde etme fırsatı bulmuştur.

Irak'taki ikili siyasal yapıya rağmen petrolün ihraç edilmesi konusunda Merkezi Hükümet kontrolündeki Irak petrol şirketi SOMO (The State Oil Marketing Organization) tek otorite konumundadır. 2007 yılında kabul edilen "Irak Petrol ve Doğalgaz Yasası"na göre IKBY'nin yaptığı herhangi bir anlaşmanın geçerli olabilmesi için Merkezi Yönetim'e bağlı Federal Petrol ve Doğalgaz Konseyi'nin (The Federal Oil and Gas Council) anlaşmayı onaylaması gerekmektedir.⁸⁷ Çıkarılan yasaya göre IKBY'ye Irak merkezi bütçesinin yüzde 17'sine denk gelen payın verilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan Merkezi Yönetim'le IKBY arasında zaman zaman yaşanan siyasal gerginlikler sonucunda Merkezi Yönetim bütçesinden IKBY'ye verilmesi gereken payın geciktirilmesi veya eksik verilmesi, IKBY'nin Merkezi Yönetim'den bağımsız politikalar geliştirmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Irak'la enerji işbirliği çerçevesinde ikili siyasi yapıya göre politika belirlemesi gerekmektedir.

Enerji kaynaklarının işletilmesi ve transferi konusunda bağımsız politikalar uygulayarak Merkezi Yönetim'e olan bağımlılığını azaltmak isteyen IKBY, kendi bölgesinde yeni petrol yataklarının keşfedilmesiyle birlikte önemli uluslararası petrol şirketleriyle anlaşmalar imzalamaya başlamıştır. Uluslararası şirketlerle ya-

85. Ali Balcı, "Enerjisine Kavuşan Komşuluk-Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", *SETA Analiz*, Haziran 2014.

86. "Irak Ülke Bülteni", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK*, Şubat 2015.

87. Republic of Iraq, Draft Iraq Oil And Gas Law-Article 10, "Mechanisms of Negotiations and Contracting", 15 Şubat 2007.

pılan en dikkat çekici anlaşma IKBY'nin Amerikan petrol şirketi Exxon Mobil ile yaptığı anlaşma olmuştur. Exxon Mobil'in Irak'ın kuzeyindeki sahalarda petrol ve doğalgaz aramasına izin veren anlaşmaya Merkezi Yönetim tepki göstermiş ve anlaşmanın taraflarını sert bir şekilde uyarmıştır.⁸⁸ Exxon'un IKBY ile böyle bir anlaşma imzalamasının ardından Chevron, Gazprom gibi küresel enerji şirketleri de IKBY ile anlaşmalar imzalamaya başlamışlardır.⁸⁹

Yaşanan bu gelişmeler Merkezi Yönetim'le olan ilişkilerin daha da gerilmesine sebep olurken IKBY'nin enerji şirketleriyle bağımsız anlaşmalar imzalamaya başlaması Türkiye-İKBY ilişkilerine de yansımıştır. IKBY'nin özellikle TPAO'nun bir alt şirketi olan Turkish Energy Company'ye kendi bölgesinde 800 kilometre karelik "Blok 9 (Block 9)" adı verilen bir alanda petrol çıkarma lisansı veren anlaşma, Irak'ta büyük tartışmalara neden olmuştur. Anlaşmanın, çıkarılan petrolün Türkiye üzerinden ihracına izin veren maddeleri üzerine Merkezi Hükümet, Blok 9 için yapılan anlaşmayı geçersiz sayarak TPAO'nun lisansını iptal etmiştir.⁹⁰ TPAO'nun yanı sıra Kuzey Irak'ta ortak olarak faaliyet gösteren Türk firmaları Genel Enerji ve Petoil'in yaptıkları keşif aramaları oldukça önemlidir. Kuzey Irak'taki Chia Surkh eski sondaj sahasında yeni petrol alanları keşfeden firmalar günlük 11 bin varil petrol üretimi potansiyeli barındıran bu sahanın lisansını elinde bulundurmaktadır.⁹¹

Irak-Türkiye ticari ilişkilerinde petrol ticareti önemli bir yer tutmaktadır. 2014 yılı itibarıyla Türkiye, Irak'tan toplamda 5,4 milyon ton petrol ithalatı gerçekleştirmiştir (Tablo 7). Irak, Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler arasında ilk sırada yer alırken Türkiye, tek başına petrol ihtiyacının yüzde 16'sını, ham petrolün ise yüzde 31'ini Irak'tan karşılamaktadır.⁹²

TABLO 7. 2014 YILINDA TÜRKİYE'NİN İTHAL ETTİĞİ PETROLÜN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI	
Ülke	Milyon Ton
IRAK	5,48
İRAN	5,19
RUSYA	4,06
YUNANİSTAN	2,70
İSRAİL	2,37
HİNDİSTAN	2,36
SUUDİ ARABİSTAN	2,08
NİJERYA	1,71
KAZAKİSTAN	1,52

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)

88. "Exxon Signs Kurdish Oil Deals; Baghdad Issues Warning", *The Globe and Mail*, 11 Kasım 2011.

89. "Country Analysis Brief: Iraq", *U.S. Energy Information Administration-EIA*, 30 Ocak 2015.

90. "Iraq Oil Almanac", *Open Oil*, <http://openoil.net/wp/wp-content/uploads/2012/08/Iraq-Oil-Almanac-English-PDF.pdf>, (Erişim tarihi: 1 Ekim 2015).

91. "Genel Enerji'ye Kuzey Irak Piyangosu", *Sabah Gazetesi*, 10 Nisan 2013.

92. "Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu", *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı-TPAO*, Mayıs 2015.

Irak-Türkiye enerji işbirliğinde petrol ve doğalgaz dışında elektrik sektöründe de gelişmeler yaşanmaktadır. Petrolün ve doğalgazın ithal edildiği Irak'ta yeterli altyapı imkanları olmadığından ülkenin bazı bölgelerine elektrik hizmeti Türkiye tarafından verilmektedir. Bu noktada Türkiye, Irak'ın özellikle kuzey bölgelerine elektrik sağlanması konusunda son yıllarda kritik bir rol oynamaya başlamıştır. Türkiye-Irak sınırına yakın santrallerden sağlanan elektrikle birlikte ülkede sık sık yaşanan elektrik kesintilerinden kaynaklı sıkıntılarda da azalma görülmeye başlamıştır. 2014 yılında Türkiye'nin Irak'a elektrik ihracatı 778 milyon kilovat saat (kWh) olarak gerçekleşirken buradan elde edilen gelirin yıldan yıla artarak devam etmesi beklenmektedir.⁹³

Irak-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Ekonomik entegrasyonun öncelikli amaç haline geldiği Türkiye ve Irak arasında enerji, ikili ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Irak petrolünün boru hatlarıyla dış pazarlara açılmasında Türkiye kritik bir rol oynarken, yaşanan uçak krizi sonrası belirsizliklerin devam ettiği Rusya ve ambargoların aşamalı olarak kaldırılacağı İran'ın bundan sonrasında nasıl bir pozisyon alacağını bilinmemesi, Irak petrolünün bu iki ülkeden alınan petrole alternatif oluşturmada kritik bir rolde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 2014 yılı itibarıyla Türkiye'nin petrol ithalatında Irak'ın ilk sıraya yükselmesi, enerjinin iki ülke ilişkilerinde gelecekte de önemli bir konu başlığı olacağını göstermektedir.

Türkiye'nin Irak'la olan ilişkilerinin gelecekteki seyrini etkileyebilecek unsurların başında terör örgütü DEAŞ'ın faaliyetlerinin ortadan kaldırılıp kaldırılmaması gelmektedir. Bölgede faaliyet gösteren DAİŞ terör örgütünden her ne kadar Tikrit gibi önemli petrol sahalarının bulunduğu bazı bölgeler geri alınmış olsa da örgütün varlığı enerji sahalarının güvenliği adına bir tehdit unsuru olarak durmaktadır. Örgütün bölgedeki faaliyetlerinin tamamen bitirilmesi Irak-Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin daha sağlıklı bir düzlemde yürütülebilmesinin önünde duran en kritik konu başlığıdır.

Bunun yanı sıra Merkezi Yönetim ile IKBY arasında enerji konusunda yaşanan belirsizliklerin ortadan kaldırılması ilişkilerin geleceğini etkileyecek bir diğer unsur olarak göze çarpmaktadır. Siyasal gerginliklerin yoğun bir şekilde yaşandığı Irak'ta bu belirsizlikler 2014 yılı Aralık ayında taraflar arasında yapılan bir anlaşmayla birlikte giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre IKBY, çıkarılan petrolün ihraç edilme işlemini SOMO'ya teslim edecek; Merkezi Yönetim de buna karşılık günlük 300 bin varil Kerkük petrolünün Ceyhan üzerinden pazarlanmasına izin verecektir. Bunun yanı sıra bütçeden yüzde 17'lik payın IKBY'ye ödenmeye devam edileceği ve IKBY'nin askeri gücüne 1 milyar dolarlık bir ödenek ayrılacağı anlaşma

93. "Türkiye'nin Elektrik Ticaret Hacmi Yüzde 45 Arttı", *Sabah*, 3 Şubat 2015.

gereğince kararlaştırılmıştır.⁹⁴ İki taraf arasında yapılan bu anlaşma Irak'ın geleceği adına önemli bir adım olsa da İKBY parlamentosu Enerji Komisyonu Başkanı Şerko Cevdet Türkiye'ye doğalgaz ihracatı için yapılması planlanan boru hattının 2017 yılında temellerinin atılacağını, 2018 yılında ise faaliyete geçeceğini bildirmiştir.⁹⁵ Bu durum ülkede gelecekte yaşanacak siyasi gelişmelerin anlaşmayı nasıl etkileyeceği konusundaki belirsizliklerin hala devam etmesine neden olmaktadır. Türkiye'nin bu gelişmelerden nasıl etkileneceği ise hem İKBY hem de Merkezi Yönetim'le olan ilişkilerinde nasıl bir politika izleyeceği ile yakından ilgilidir.

Bölgede devam eden siyasi belirsizlikler mevcut enerji ilişkilerini etkilediği kadar özellikle doğalgaz konusunda Irak'ın ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarını da engellemektedir. Bu durum dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerinden birine sahip Irak'ın kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmasının önüne geçmektedir. Türkiye'nin doğalgaz ithalatında bazı ülkelere olan bağımlılığını azaltmak adına alternatif pazar arayışında Irak, Türkiye için önemli bir potansiyeli barındırmaktadır. Türkiye'den geçerek Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak olan TANAP'ın tamamlanmasıyla birlikte, Irak'ın da gerekli altyapıya sahip olması halinde projeye dahil olması beklenmektedir.⁹⁶

Türkiye'nin gelecekte Irak'ta aktif olarak faaliyet gösterebileceği en önemli alanlardan biri elektrik sektörüdür. Halihazırda Irak'ın elektrik arzının sağlanmasında görev alan Türkiye, bu alanda faaliyetlerini etkili bir şekilde sürdürme fırsatı elde etmiştir. Elektrik üretim kapasitesinin artırılması adına Türkiye'nin yaptığı ve yapacağı yatırımları destekleyen Irak, elektrik arzının sürdürülebilir şekilde sağlanması adına çalışmalar yürütmektedir. Elektrik kesintilerinin günlük yaşamın akışında meydana getirdiği sıkıntıların ciddi protestolara sebep olması⁹⁷ Irak'ın enerji alanında atması gereken adımların neler olduğunu göstermektedir.

İRAN VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Türkiye'nin doğu sınırındaki komşularından biri olan İran, dünyadaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmının bulunduğu Asya, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinin kesişim noktasında yer almaktadır. 1,6 milyon kilometrekarelik yüz ölçümüyle dünyanın en büyük 17. ülkesi olan İran, enerji piyasasında sahip olduğu yüksek petrol ve doğalgaz rezervleriyle ön plana çıkmaktadır. İran'ın enerji kaynakları petrol ve doğalgazla sınırlı olmayıp kömür, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynakları da İran'ın enerji görünümünde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda İran'ın rezerv büyüklüğü yanında kaynak çeşitliliği yönünden de zengin bir ülke olduğu söylenebilir.

94. "Country Analysis Brief: Iraq", *U.S Energy Information Administration-EIA*, 30 Ocak 2015.

95. "İKBY, Türkiye'ye Doğal Gaz İhraç Etmeyi Planlıyor", *TRT Haber*, 14 Aralık 2015.

96. Erdal Tanas Karagöl, "Enerjide Yeni Aktör: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi", *SETA Perspektif*, Kasım 2013.

97. "Irak'ta Sokak Gösterilerine Binlerce Kişi Katıldı", *BBC Türkçe*, 7 Ağustos 2015.

İran'ın enerji kaynakları içerisinde önemli bir yer tutan petrol rezervleri 2014 yılı itibarıyla 157,8 milyar varil olarak bilinmektedir. Dünyadaki toplam petrol rezervlerinin yüzde 9,3'ünü elinde bulunduran ülke, petrol rezervi sıralamasında Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından dördüncü sırada gelmektedir. Rezerv konusundaki zenginliği İran'ı aynı zamanda dünyanın en önemli petrol üreticisi ülkelerinden biri konumuna getirirken 2014 yılında gerçekleştirilen 3,6 milyar varillik petrol üretimiyle İran, yedinci sırada yer almıştır. İran aynı zamanda dünya petrol üretiminin de yüzde 4'ünü yapmaktadır.

Petrolle birlikte enerji görünümünde öne çıkan bir diğer kaynak olan doğalgazda ise İran, 34 trilyon metreküplük rezerviyle dünyada ilk sırada yer almaktadır. Dünyadaki doğalgaz kaynaklarının yüzde 18,2'sine ev sahipliği yapan İran'ı sırasıyla Rusya ve Katar takip etmektedir. Doğalgaz kaynağı açısından dünyanın en zengin rezervlerine sahip ülkesi olmasına rağmen İran'ın potansiyelinin çok altında bir üretim performansı gerçekleştirdiği görülmektedir. 2014 yılındaki doğalgaz üretimi 172,6 milyar metreküp olarak gerçekleşen İran, üretim konusunda kendisinden daha az rezerve sahip Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (728,2 milyar m³), Rusya (578 milyar m³) ve Katar'ın (177,2 milyar m³) gerisinde kalmıştır. Burada vurgulanması gereken husus İran'ın ürettiği doğalgazın önemli bir miktarını kendi iç pazarında tüketiyor olmasıdır. 2014 yılında İran'ın doğalgaz tüketimi 170,2 milyar metreküp olarak gerçekleşmiş olup bu tüketim miktarı ürettiği doğalgazın yaklaşık yüzde 98'ine tekabül etmektedir.⁹⁸

Güney Pars Doğalgaz Sahası, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla İran açısından stratejik öneme sahip bölgelerin başında gelmektedir. İran ile Katar arasında bulunan bölge, İran doğalgaz rezervlerinin yüzde 40'ına ev sahipliği yapmaktadır. İran'ın toplam 34 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin 14 trilyon metreküplük kısmı Güney Pars bölgesinde bulunurken Katar ile İran bu bölgeyi birlikte kullanmaktadır⁹⁹ (Şekil 6). İran bu bölgedeki faaliyetlerini geliştirmek ve üretim kapasitesini artırmak amacıyla sahayı 24 faza bölmüştür ve 12 fazda doğalgaz üretimi gerçekleştirmektedir.¹⁰⁰

İran'ın doğalgaz kaynakları belirli bölgelerde yoğunluk göstermesine rağmen petrol rezervleri çeşitli bölgelere dağılmış durumdadır. Bu dağılımda ön plana çıkan husus petrol rezervlerinin genellikle "onshore"¹⁰¹ alanlarda yoğunlaşmış olmasıdır. Toplam petrol rezervinin yüzde 70'i "onshore" alanlarda bulunurken sadece yüzde 30'luk kısmı "offshore"¹⁰² alanlardan çıkarılmaktadır.¹⁰³ Onshore alan-

98. *BP Statistical Review of World Energy*, British Petroleum (BP), Haziran 2015.

99. İran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

100. "Iran Launches Biggest South Pars Development Phase", *Iran Daily*, 17 Mart 2015.

101. Onshore: "Kıyıda, sahile doğru olan" gibi anlamlarda kullanılan bir ifadedir.

102. Offshore: "Kıyıdan uzak" anlamında kullanılan bir ifadedir.

103. İran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

Kaynak: University of Texas at Austin (http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_petroleum_facilities_2004.jpg)

lardan çıkan petrolün önemli bir kısmı Abuzer sahasında bulunurken, offshore alanlarda ise Irak sınırına yakın bölgelerde petrol rezervleri bulunmaktadır.¹⁰⁴

İran'ın enerji faaliyetleri açısından bir diğer stratejik alan Hürmüz Boğazı'dır. İran ile Umman'ın deniz sınırlarının kesişim noktasında yer alan Hürmüz Boğazı petrol ve sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ticaretinin dünyadaki en önemli merkezlerinden biri konumundadır. Boğaz, dünyadaki LNG ve deniz üzerinden yapılan petrol ticaretinin yaklaşık üçte birine ev sahipliği yapmaktadır.¹⁰⁵ Basra ile Umman Körfezini birbirine bağlamasının yanı sıra Hürmüz Boğazı, Körfez ülkelerinin diğer ülkelerle yaptıkları ticarete tek güzergah olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Uluslararası hukuk düzenlemelerinin Boğaz'da gerçekleştirilen ticari faaliyetleri ülkeler üstü bir pozisyonda korumaya alan maddelerine rağmen İran'ın Hürmüz Boğazı üzerinde güçlü bir hakimiyetinin bulunduğuun altının çizilmesi gerekir. Bu durum İran'ın kendisine yönelen herhangi bir tehdide karşı Hürmüz Boğazı'nı bir karşı yaptırım olarak kullanmasına olanak sağlamaktadır.¹⁰⁶ Hürmüz Boğazı'nın enerji ticaretindeki konumu İran'a uluslararası arenada önemli bir avantaj kazandırmaktadır.

104. Emin Akhundzade ve Seray Özkan, "Iran Energy Outlook", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, Aralık 2014.

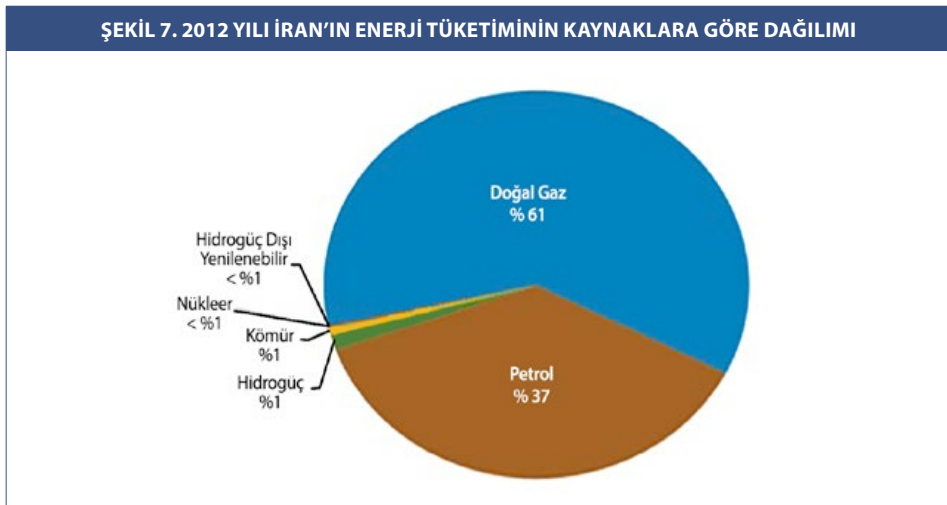
105. Iran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

106. Arzu C. Ekinci, "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı'nın Önemi", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu-Orta Doğu*, C: 6, S: 2, (2012).

İran ve Nükleer Enerji

İran, enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu petrol ve doğalgazdan sağlamaktadır (Şekil 7). Petrol ve doğalgaz İran'ın enerji tüketiminin neredeyse tamamını karşılarken, İran'ın önemli enerji kaynaklarından kabul edilen nükleer enerjinin payı ise yüzde 1'den daha azdır. Nükleer enerjinin payının düşük olmasına rağmen İran nükleer enerjiyi daha yaygın olarak kullanmayı hedeflemektedir. Nükleer enerjiden elektrik üretiminde faydalanmak isteyen İran, bu bağlamda nükleer santral sayısını artıracak adımlar atmaktadır. Elektrik üretiminde yüksek oranda petrol ve doğalgaz kullanan İran bu oranı azaltarak daha düşük maliyetli olan nükleer enerjiden elektrik üretmek istemektedir.¹⁰⁷ Nükleer enerjiyi elektrik üretiminde kullanmak istemesine rağmen Batılı devletlerin İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini nükleer silah yapımında kullandığı iddiaları İran'ın nükleer enerji alanını daraltmaktadır.

İran'ın uzun bir süre boyunca Uluslararası Atom Enerji Kurumunun (International Atomic Energy Agency-IAEA) ülkesindeki nükleer faaliyetleri denetlemesine izin vermemesi¹⁰⁸ Batılı ülkelerin İran'a yaptırımlar uygulamasına neden olurken, 2012 yılından itibaren uygulanmaya başlayan yaptırımlar, İran'ın ekonomisinden dış ilişkilerine kadar birçok alanı olumsuz etkilemiştir. 2015 yılı Temmuz ayında P5+1¹⁰⁹ ülkeleriyle masaya oturarak nükleer enerji faaliyetleriyle ilgili anlaşmaya varan İran, nükleer programının IAEA tarafından denetlemesine izin vermiştir. Yapılan anlaşmanın İran'ın nükleer enerji alanında atmayı düşündüğü adımları nasıl şekillendireceği belirsizliğini korusa da, İran doğalgaz yerine nükleer enerjiden elektrik üretmek konusunda istekli tavrını sürdürmektedir.

Kaynak: U.S Energy Information Administration (EIA)

107. "Nuclear Power in Iran", *World Nuclear Association*, Mayıs 2015.

108. "IAEA and Iran: Chronology of Key Events", *International Atomic Energy Agency-IAEA*, Ağustos 2015.

109. P5+1: İran'la yapılan nükleer müzakereleri yürüten Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi temsilcisinden olan Çin, ABD, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin yanına Almanya'nın eklenmesiyle oluşan ülkelere verilen isimdir.

Nükleer enerjinin yanı sıra İran, enerji tüketiminde yaklaşık yüzde 2 oranında yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanmaktadır. İran'ın enerji ihtiyacının son 10 yılda yüzde 50'den fazla artması, İran'ı doğalgaz ve petrol dışında diğer kaynaklardan enerji üretmeye yönelten başlıca faktörler arasında gelmektedir.¹¹⁰

Enerji Çerçevesinde İran-Türkiye İlişkileri

Enerji, İran-Türkiye ilişkilerinin merkezinde yer alan bir konudur. Türkiye'nin enerji kaynaklarından yoksun olması ve İran'ın önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması, komşu olan iki ülke ilişkilerinin de bu alanda gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda İran'ın enerji kaynakları yönünden zengin rezervleri Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dışa kapalı ekonomik yapısına rağmen başta petrol ihracatı olmak üzere enerji ticareti üzerinden elde ettiği gelirin, İran'ın ihracatında önemli bir paya sahip olması¹¹¹ ve enerji ihraç ettiği ülkelerin başında da Türkiye'nin gelmesi İran açısından Türkiye'nin önemini artıran temel faktörlerden biridir.

Türkiye-İran ilişkilerinde enerjinin öneminin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için iki ülkenin birbirleriyle olan ticari ilişkilerine bakmak yeterli olacaktır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2014 yılında 13,8 milyar dolar¹¹² seviyesinde gerçekleşirken bu miktarın 7,8 milyar dolarlık¹¹³ kısmını Türkiye'nin İrandan ithal ettiği enerji kaynakları oluşturmaktadır. İran açısından bakıldığında ise Türkiye, İran'ın doğalgaz ihracatında ilk sırada yer alırken petrol ihraç ettiği ülkeler arasında da ilk beş içinde yer almaktadır.¹¹⁴

2014 yılında İrandan satın aldığı 8,9 milyar metreküp doğalgaz Türkiye'nin ithal ettiği doğalgazın yüzde 18'ini karşılamaktadır.¹¹⁵ Türkiye'nin İrandan ithal ettiği doğalgaz miktarının 2008 yılından itibaren arttığı görülmektedir (Grafik 3). Petrolde ise İrandan ithal edilen miktarın 2014 yılında 5,1 milyon ton olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu rakam Türkiye'nin toplam petrol ithalatının yaklaşık yüzde 16'sının İrandan karşılandığı anlamına gelmektedir.¹¹⁶ Doğalgazın aksine Türkiye'nin İrandan petrol talebi azalış göstermektedir. Bu durumun oluşmasında Türkiye'nin İrandan aldığı petrolün bir kısmını Irak petrolüyle ikame etmeye başlaması gösterilmektedir.

Enerjinin hangi kanallar aracılığıyla taşındığına bakıldığında Tebriz-Ankara Boru Hattı iki ülke arasında enerji transferi sağlayan hat olarak bulunmaktadır. Doğalgaz ticaretinin gerçekleştiği bu hat iki ülke arasında enerji akışını sağlayan

110. Iran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

111. Iran Overview, *The World Bank*, 1 Mart 2015.

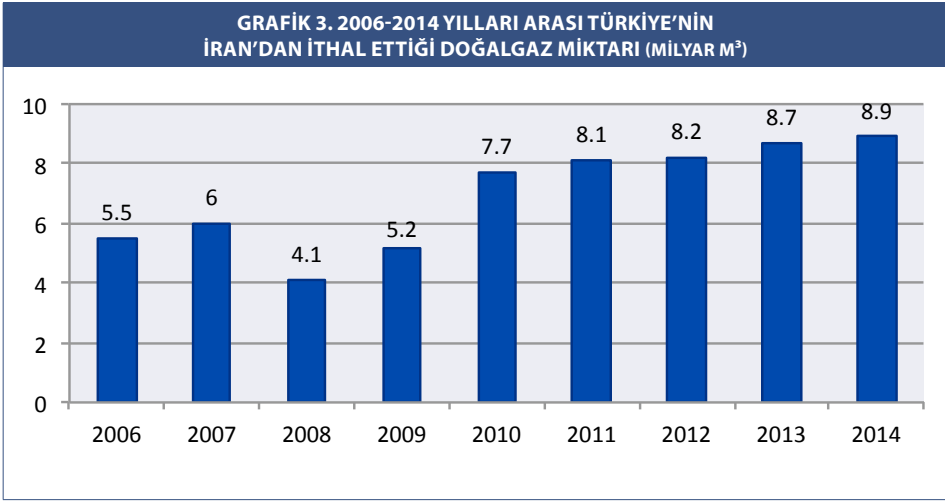
112. Dış Ticaret İstatistikleri, *TÜİK*, Aralık 2014.

113. "İran Ülke Bülteni", *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK*, Şubat 2015.

114. Iran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

115. "2014 Doğalgaz Piyasası Sektörü Raporu", *T.C Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu-EPDK*, 2015.

116. "Petrol Piyasası Sektör Raporu", *T.C Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu-EPDK*, Aralık 2014.

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)

tek hat konumundadır.¹¹⁷ Tebriz-Ankara hattının yanı sıra İran doğalgazının Avrupa pazarlarına ihraç edilebilmesi için “İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı” projesinin yapılması planlanmaktadır. 2011 yılında imzalanan anlaşmayla resmiyet kazanan proje, İran doğalgazını Türkiye üzerinden Almanya’ya kadar ulaştıracak 5 bin kilometrelik bir hattı içermektedir.¹¹⁸ Projenin tamamlanmasıyla birlikte yıllık 35 milyar metreküplük doğalgaz transferinin gerçekleştirilmesi beklenmektedir.¹¹⁹

Petrol ve doğalgazın dışında iki ülkenin enerji alanında işbirliği yaptığı bir diğer konu elektrik üretimi üzerinedir. Türkiye’nin enerji ihtiyacının her geçen yıl biraz daha artması, petrol ve doğalgaz ithalatının yanına elektrik ithalatının da eklenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’nin İran sınırında bulunan Van ve Hakkari illerinde kullanılan elektriğin önemli bir kısmı İrandan karşılanmaktadır. Türkiye, İrandan 2013 yılında 4,6 milyar kilovat saat (kWh) elektrik ithal ederken bu miktar 2014 yılında yaklaşık 7 milyar kilovat saate (kWh) çıkmış durumdadır.¹²⁰

İran-Türkiye ilişkilerinde dikkat çekilmesi gereken hususların başında enerji ticaretinin son yıllarda artarak devam etmesi gelmektedir. 2012 yılından itibaren İrana yönelik uygulanan uluslararası ambargolara rağmen bu durumun iki ülke arasındaki enerji ilişkilerine herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Uluslararası yaptırımların dışında iki ülkenin dış politikada özellikle Suriye ve Yemen’de yaşanan olaylar karşısındaki farklı tutumlarına rağmen enerji ticareti kapsamındaki ilişkiler devam etmektedir. Oluşan bu tablo neticesinde İran-Tür-

117. Emin Akhundzada, “Avrupa Doğalgaz Piyasası İran İçin Cazip Değil”, *Hazar Strateji Enstitüsü*, 21 Eylül 2015.

118. “Iran-Turkey-Europe (ITE) Natural Gas Pipeline Project”, Turang Transit Taşımacılık A.Ş., http://turangtransit.com.tr/resim/sayfa/dokumanlar/ite_katalog_B_eng_son.pdf, (Erişim tarihi: 1 Ekim 2015).

119. “İran Türkiye Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergahı”, ITE Pipeline, (Erişim tarihi: 1 Ekim 2015).

120. Türkiye’nin Elektrik Ticareti Hacmi Yüzde 45 Arttı”, *Sabah Gazetesi*, 3 Şubat 2015.

kiye ilişkilerinde siyasi olarak zaman zaman gerginlikler yaşansa da enerjinin gün geçtikçe iki ülkeyi birbirine bağımlı kıldığı görülmektedir.

İran-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Türkiye ile İran arasında yapılan önemli miktarda petrol ve doğalgaz ticaretine rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği yaşanacak gelişmelere bağlıdır. İkili ilişkilerdeki sorunlu alanlara odaklanıldığında üç ana başlığın öne çıktığı görülmektedir: Enerji ithalatındaki yüksek maliyet, enerji arz güvenliğinde yaşanan sorunlar ve İran'a yönelik uygulanan uluslararası yaptırımlar.

Gelişen ekonomisiyle birlikte artan enerji ihtiyacı ve enerjide dış kaynaklara bağımlı yapısı Türkiye'nin ödediği enerji faturasının da son yıllarda hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Enerji ithalatından kaynaklı bu maliyet artışı Türkiye ekonomisinde cari açık oluşmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Cari açığın oluşması sürdürülebilir ekonomik büyümenin önünde bir engel teşkil ederken aynı zamanda Türkiye'nin kalkınma adına önemli hamleler yapmasının da önüne geçmektedir. Cari açığın bu olumsuz etkilerini azaltma adına Türkiye cari açığın en önemli kalemi olan enerji maliyetlerini düşürmeye yönelik politikalar geliştirmektedir.

Bu bağlamda İrandan ithal edilen enerji kaynaklarının maliyetinin yüksek olması Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere negatif anlamda yansımaktadır. Türkiye İrandan aldığı enerjinin maliyetini düşürmek isterken İran fiyatların düşürülmesi konusunda isteksiz davranmaktadır. İrandan alınan doğalgazın Azerbaycan ve Rusya'dan ithal edilen doğalgaza nazaran daha pahalı olması, Türkiye'nin İran'a enerji için her yıl ödediği faturanın artmasına neden olmaktadır. Türkiye İran'ın uyguladığı yüksek fiyat seviyesini düşürmek ve doğalgazı uluslararası standartlara uygun bir fiyattan satın almak adına 2012 yılında Uluslararası Tahkime gitmiştir. Davadan henüz kesin bir sonuç çıkmamış olmasına rağmen İran'ın tahkim sürecinde Türkiye'ye yaptığı fiyat önerisinde de iki tarafın uzlaşamaması, enerjinin maliyeti konusunun bir soru işareti olarak kalacağını göstermektedir.

Enerji fiyatlarının yanında enerji arz güvenliği açısından da İran ile Türkiye arasında zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntılar özellikle İrandan Türkiye'ye yapılan doğalgaz tedarikinde kendini göstermektedir. 2004, 2007 ve 2012 yıllarında meydana gelen İran kaynaklı doğalgaz kesintileri yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir. İran'ın doğalgaz kesintilerini "doğalgaz istasyonundaki arızaları" sebep göstererek aniden ve haber vermeden yapması, Türkiye'de zaman zaman hem ısınma sorununa hem de sanayi üretiminin yavaşlamasına neden olmuştur. Yaşanan doğalgaz kesintilerinin ardından Türkiye'nin istediği bilgilendirme raporlarına İran'ın genelde geç ve klasikleşmiş "doğalgaz istasyondaki arızalar" şeklinde yanıtlar vermesi İran'a duyulan güvenin azalmasına neden olmaktadır.

İran-Türkiye ilişkilerinin gelişmesindeki bir diğer büyük engel ise İran'ın nükleer programına karşı Batılı ülkelerin İran'a uyguladıkları yaptırımlardır. 2012

yılında İran'a karşı başlatılan yaptırımlar, kısa sürede İran ekonomisini etkilemiş ve bunun yansımaları ekonomide olduğu kadar İran'ın enerji sektöründe de kendini göstermiştir. Yaptırımlar sonrası İran'ın petrol üretiminde yaşanan düşüş Türkiye'ye yaptığı petrol ihracında da kendini göstermiştir. Aynı zamanda petrol dışında yaptırımların İran'ın doğalgaz sahalarında yabancı yatırımları ve teknoloji transferlerini yasaklayan maddeleri, petrol ve doğalgazın hem üretimini hem de dış pazarlara ihracını sınırlandırmıştır.¹²¹

2015 yılı Temmuz ayında İran ile P5+1 adı verilen ülkeler arasında imzalanan anlaşmayla İran'a uygulanan yaptırımların kademeli olarak kaldırılması kararının İran-Türkiye ilişkilerini etkileyeceği açıktır. Uygulanan yaptırımların kaldırılması, İran'ın hem üretimini hem de ihracat payını genişleterek enerjiden elde ettiği gelirin yeniden artmasını temin edecektir. Bununla birlikte yaptırımların kalkması İran'a yönelik yabancı yatırımların artmasını sağlayarak ve üretim kapasitesinin artırılması ile teknoloji transferine izin verilmesiyle de enerji üretim maliyetlerinin düşürülmesine vesile olacaktır. Bu bağlamda yaptırımların kalkması İran'ın enerji ticaretinde önemli partnerlerinden biri olan Türkiye'ye uyguladığı fiyat politikasında daha esnek davranmasını sağlayacaktır.

İmzalanan anlaşmaya rağmen anlaşma takviminin nasıl işleyeceği konusundaki belirsizlikler ve anlaşma öncesi imzalanan ön protokol sürecinde tarafların değişen tutumlarının¹²² anlaşma sonrasında devam edip etmeyeceğine yönelik soru işaretleri bulunmaktadır. Bu durum İran'la olan ilişkilerin yakın gelecekte geliştirilmesine engel oluşturan bir diğer faktör olarak Türkiye'nin karşısında durmaktadır.

İran'ın enerji ihraç ettiği ülkeler arasında Türkiye'nin konumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin enerji arzında ülke ve kaynak çeşitliliğini sağlaması, İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde bugün takındığı tutumdan daha farklı bir tutum göstermesine sebep olacaktır. Türkiye'nin yenilenebilir, nükleer gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi, doğalgaz ve petrolün enerji tüketiminde yoğunluğunun düşürülmesini sağlayarak bu kaynaklara olan bağımlılığı azaltacaktır.

DOĞU AKDENİZ HAVZASI ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Doğu Akdeniz, bir taraftan barındırdığı enerji rezervleri, diğer taraftan ise jeopolitik konumu itibarı ile birçok ülkenin ve uluslararası şirketin odağındadır. Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının kesişim bölgesi olması, Ortadoğu'daki birçok hidrokarbon rezervine ve enerji nakil hatlarına olan yakınlığı, barındırdığı deniz ulaşımı ve taşımacılık hatları, dünya ticaretinin yüzde 30'unun ve Avrupa'nın petrol ihtiyacının yüzde 70'inin Akdeniz üzerinden taşınıyor olması Doğu Akdeniz

121. İran, *U.S Energy Information Administration-EIA*, 19 Haziran 2015.

122. "ABD'den İran'a Nükleer Müzakerelerden Çekilme Uyarısı", *Bloomberg HT*, 22 Şubat 2015.

havzasının jeostratejik önemini ortaya koymaktadır. Bu konumu itibarıyla ABD, Rusya ve İngiltere gibi bölge ile fiziksel sınırı olmayan ülkeler de Doğu Akdeniz havzasına ilgi duymakta ve çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar.

Bu çerçevede, ABD bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerine önem vermekte, buna ek olarak da Doğu Akdeniz'de sürekli olarak savaş gemileri bulundurmakta, İncirlik Askeri üssü ile de bölgenin kontrolünü sağlamaya çalışmaktadır. Rusya ise bir taraftan bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini pekiştirmeye gayret ederken, diğer taraftan da bugün elinde kalan tek dış deniz üssü konumundaki Tartus Rus Askeri Üssü vasıtasıyla bölgedeki çıkarlarını korumaya çabalamaktadır. Doğu Akdeniz havzasının jeostratejik konumunun bilincinde olan Rusya, Esed rejimine desteğini devam ettirerek bu bölgedeki gücünü pekiştirmeyi ve çıkarlarını korumayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, İngiltere ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ndeki iki askeri üssü ve burada konuşlanmış unsurları vasıtasıyla Doğu Akdeniz havzasında varlığını sürdürmekte ve bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip etmektedir.

Bölgeye olan ilginin son zamanlarda artmasındaki diğer önemli bir faktör de, bölgede bulunan ve Doğu Akdeniz havzasındaki güç dengelerini ve jeopolitiği derinden etkilemesi muhtemel hidrokarbon yataklarıdır. Yapılan son araştırmalar, Doğu Akdeniz havzasındaki bölgelerin toplam enerji rezervinin (petrol, doğalgaz ve sıvı doğalgaz) yaklaşık olarak 30 milyar varil petrole eşdeğer olduğunu ve bu rezervin piyasa değerinin yaklaşık 1,5 trilyon dolar olduğunu belirtmektedir.¹²³ Fakat bu rezervlerin ne kadarının mevcut teknolojiler ile çıkarılabileceği, hangi bölgelerdeki hidrokarbon yataklarında sondaj yapılmasının ticari olarak kârlı olduğu konularında farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Bahse konu enerji potansiyelinin bu denli yüksek oluşu, hem dikkatlerin bu bölgede yoğunlaşmasını sağlamış, hem de bölgenin yakın gelecekte bir enerji merkezi haline geleceği öngörülerine neden olmuştur. Bununla birlikte, bu hidrokarbon yataklarından halihazırda çıkarılan ve gelecekte çıkarılacak olan petrol ve doğalgazın nasıl paylaşılacağı, nasıl taşınacağı ve nasıl satılabileceği hususları çözüme kavuşturulması gereken sorunlar olarak karşımızda durmaktadır.

Doğu Akdeniz havzasına en uzun sınırı bulunan ülke olması ve tarihten bugüne kadar bölge ülkeleri ile olan sıkı ilişkileri göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu tartışmaların dışında kalması mümkün gözükmemektedir. Özellikle İsrail açıklarında bulunan Tamar ve Leviathan doğalgaz yatakları ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde (GKRY) bulunan doğalgaz yataklarındaki rezervlerin nasıl kullanılacağı ve hangi yollarla nakledileceği hususlarında tartışmaların temel aktörlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, birçok özelliği ile Doğu Akdeniz'deki enerji satrancının ana oyuncularından birisi, hatta en kilit konumdaki

123. Christopher J. Schenk vd., "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", *U.S. Geological Survey-USGS*, Mart 2010.

oyuncusu olarak görülmektedir. Türkiye'nin bu kilit konumunu destekleyen bazı argümanlar şu şekilde özetlenebilir;

- Türkiye, doğalgaz boru hatlarının projelendirilmesi, inşası, işletilmesi ve ticareti konularında hem devlet hem de özel müteşebbisler bazında uzun yıllara dayanan tecrübeye sahiptir.
- Halihazırda Mavi Akım, Bakü-Ceyhan-Tiflis (BTC), TANAP, Kerkük-Ceyhan gibi birçok petrol ve doğalgaz boru hattına ev sahipliği yapıyor olması nedeniyle Türkiye, bölgesinde fiilen enerji üssü haline gelmiştir.
- Türkiye, 2014 yılı itibarıyla yaklaşık 49 milyar metreküp doğalgaz tüketimi ile bölgedeki en büyük doğalgaz ithalatçısı ülke konumundadır.¹²⁴ Ülkenin doğalgaz tüketiminin artarak 2020 yılında yıllık 70 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir. Bu haliyle Türkiye, yakın coğrafyadaki birçok doğalgaz rezervi için ilk akla gelen "tüketici" konumundadır.
- Türkiye, doğalgaz taşınması, boru hatlarının inşası ve doğalgazın ticareti için elzem olan hukuksal altyapısını bu süreçte olgunlaştırmış ve en son kurduğu enerji borsası EPİAŞ ile enerji türevlerinin Borsa İstanbul üzerinden satışının ve fiyatlanmasının önünü açmıştır.
- Yapılan teknik değerlendirmeler, GKRY ve İsrail'de bulunan hidrokarbon yataklarının ticari olarak iletimi için en rasyonel çözümün Türkiye'ye bağlanacak bir boru hattı olduğunu vurgulamaktadır.

Bir taraftan bölge ülkelerinin birçoğunda hüküm süren siyasi istikrarsızlık, diğer taraftan hidrokarbon yataklarındaki rezervlerin realize edilmesi için gereken yatırım miktarlarının oldukça yüksek olması, birçok projenin ertelenmesine yol açmaktadır. GKRY özelinde ise etkisi halen hissedilen ekonomik çalkantılar neticesinde devlet bütçesinden yatırım imkanının neredeyse bulunmaması, tüm bunlara ek olarak da dünya piyasalarındaki durgunluk neticesinde doğalgaz talebinin azalması ve doğalgaz fiyatlarının düşmesi; hidrokarbon yataklarındaki sondaj çalışmalarının yavaşlamasına, bazı uluslararası şirketlerin bölgeden çekilmesine¹²⁵ ve bazı projelerin ötelenmesine sebebiyet vermiştir.

Doğu Akdeniz havzasındaki enerji yatakları konusunda ilk çalışmalara 1960 yılında İsrail tarafından başlanmış fakat ilk büyük keşif Shell şirketi tarafından 2003 yılında Mısır karasularında yapılmıştır.¹²⁶ 42 milyar metreküp olarak tahmin edilen bu doğalgaz yatağının keşfi bölgedeki diğer ülkeleri tetiklemiş ve bölgeye sınırı olan ülkeleri Doğu Akdeniz havzasında hidrokarbon arama ve tarama faaliyetlerini hızlandırmaya yöneltmiştir. Daha sonraki zamanlarda bölgenin hid-

124. "Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu", *T.C Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)*, 2013.

125. "Total to Pull out of Cyprus Hydrocarbon Search", *Ekathimerini*, 21 Ocak 2015.

126. Ayla Gürel, Fiona Mullen, Harry Tzimitras, "The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios, PCC Report 1/2013", *Peace Researc Institute (PRIO)*, 2013.

rokarbon rezervlerinin tahmin edilenden çok daha büyük olduğunu değerlendiren ve bölgeye sınırı olmayan ülkeler ve uluslararası şirketler de bölge ülkeleri ile temasa geçerek hidrokarbon arama faaliyetlerine katılmışlar ve birçok bölgede önemli keşifler yapmışlardır.

Sıralama	Ülke	Tahmini Doğalgaz Rezervi (Trilyon m ³)
1	İRAN	34
2	RUSYA	32
3	KATAR	24,5
4	TÜRKMENİSTAN	17,5
5	ABD	9,8
6	SUUDİ ARABİSTAN	8,2
7	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	6,1
17	MISIR	1,8 *
38	İSRAİL	0,2**
-	GKRY	_***
-	TÜRKİYE	_****

BP Statistical Review of World Energy, June 2015

* Mısır'ın tahmini doğalgaz rezervi 2.180 milyar metreküp olup bunun yaklaşık olarak yüzde 80'inin Akdeniz'de bulunduğu tahmin edilmektedir.

** Tamar 1, Dalit 1 ve Leviathan doğalgaz yataklarını içermektedir.

*** GKRY enerji rezervi tahmini Noble Enerji tarafından Afrodith sahası için yapılmıştır.

**** Türkiye'nin karasularında da doğalgaz yatakları olduğu tahmin edilmekle birlikte miktarı konusunda herhangi bir tahmin bulunmamaktadır.

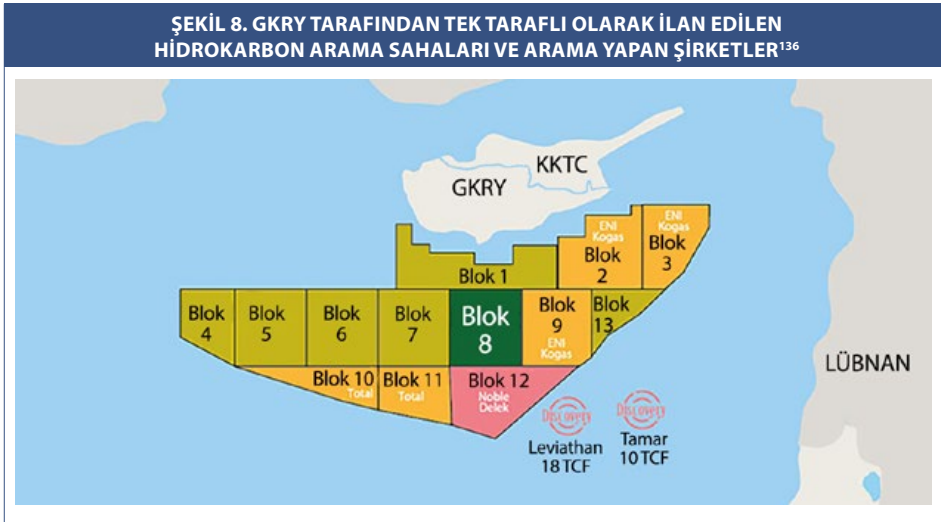
Fakat bilinmelidir ki, özellikle İsrail ve GKRY tarafından yapılan enerji keşiflerinin hacmi bu ülkelerin nüfusları ve enerji tüketimleri göz önüne alındığında büyük önem arz etmesine rağmen, dünya çapındaki doğalgaz rezervleriyle kıyaslandığında oyun değiştirici (game changer) bir rolü olmadığı ve aslında oldukça sınırlı rezervler olduğu görülmektedir. Doğru Akdeniz havzasını da gösteren, ülkelerin tahmini doğalgaz rezervlerini içeren Tablo 8'de de görülebileceği gibi, bölgenin doğalgaz rezerv tahminleri diğer bölgeler ile karşılaştırıldıklarında zayıf sayılabilir.

GKRY ve KKTC Çevresi Karasuları

GKRY, 2006 yılında tek tarafı olarak ilan ettiği 13 bölgede hidrokarbon yataklarının keşfi için çalışmaya başlamıştır (Şekil 8). 2007 yılında bahse konu 13 bloğun 11'inde arama-tarama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla uluslararası bir ihaleye çıkmış fakat bu bloklardan sadece Afrodith (Aphrodite) olarak adlandırılan 12. blok için ABD menşeli Noble Energy ile anlaşma yapılabilmektedir. Noble Energy ilk olarak bu bölgedeki tahmini doğalgaz rezervinin 198 milyar metreküp

127. "The World Factbook", Central Intelligence Agency (CIA), (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2015.)

olduğunu açıklamış¹²⁸ fakat son tahlilde bu miktarı 127 milyar metreküp olarak revize etmişlerdir. Afrodit bölgesinde, İsrail menşeli Delek firmasının da yüzde 30 hissesi bulunmaktadır. Halihazırda GKRY'nin tek tarafı olarak ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge'de (MEB) arama-tarama faaliyetlerinin belli ölçüde ilerlediği ve ilk deneme sondajlarının yapıldığı tek bölge bahse konu Afrodit bölgesidir. Diğer alanlarda yapılan keşif faaliyetlerinden bazıları ise başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Bu minvalde, GKRY tarafından TOTAL'e verilen 10. ve 11. bloklardaki arama-tarama faaliyetleri olumsuz sonuçlanmış ve TOTAL şirketi Ocak 2015'te bölgedeki faaliyetlerini durduracağını açıklamıştır.¹²⁹ Buna paralel olarak, İtalyan ENI ve Güney Koreli KOGAS konsorsiyumu da Mart 2015'te yaptıkları açıklamada 9. bloktaki arama-tarama çalışmalarının olumsuz sonuçlandığını ve faaliyetlerini durdurduklarını bildirmişlerdir.¹³⁰

Kaynak: Incyprus

Haziran 2015 tarihinde Noble Energy tarafından yapılan açıklamada, Afrodit sahasındaki doğalgazın çıkarılmasının ticari açıdan verimli olabileceği açıklanmıştır. Fakat açıklamada çıkarılacak doğalgazın nasıl kullanılacağı hususunda ayrıntıya yer verilmemiştir.

Son tahlilde rezervlerin bulunduğu bölgeler, nasıl çıkarılacağı ve çıkarılacak olan doğalgazın nasıl paylaşılacağı hususunda GKRY, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Türkiye arasındaki anlaşmazlık devam etmektedir. Türkiye; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan ve 16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe

128. "Recent Discoveries", Noble Energy (NBL), (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2015).

129. "Total Likely to Ditch Current Cyprus Offshore Gas Search-Minister", *Reuters*, 21 Ocak 2015.

130. "Eni-Kogas Come up Dry in Cyprus Gas Drill", *The Local*, 26 Mart 2015.

131. "Energy Ministry Rejects Gas Firms Will Run", *In Cyprus*, 21 Nisan 2015.

giren, 11 ve 19 Şubat 1959 tarihli Zürih ve Londra antlaşmaları ve Türkiye'nin garantörlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle GKRY'nin tek tarafı olarak ilan ettiği MEB'leri tanımadığını Birleşmiş Milletler'e (BM) verilen bir nota ile bildirmiştir.¹³²

İsrail ve Filistin Karasuları

İsrail, 1960'lı yıllarda başladığı hidrokarbon arama-tarama faaliyetlerine devam etmiş ve ilk büyük keşfi 2009 yılında Tamar-1 ve Dalit-1 sahalarında yapmıştır. Tahminlere göre, bu iki sahadaki doğalgaz rezervleri 255 milyar metreküp civarındadır. Bölgedeki en büyük keşif ise Noble Energy ve Delek Energy öncülüğündeki konsorsiyum tarafından 2010 yılında Leviathan bölgesinde yapılmıştır. Tahminlere göre bu bölgedeki doğalgaz rezervi 470 milyar metreküp civarındadır.¹³³

Filistin karasuları olarak sayılan Gazze açıklarında ise British Gas (BG) tarafından yapılan sismik aramalarda Marine-1 ve Marine-2 alanlarında toplamda 28 milyar metreküp doğalgaz bulunduğu tahmin edilmiştir.¹³⁴ Bölgedeki mevcut durum göz önüne alındığında, bu rezervin kısa vadede çıkarılmasının oldukça zor olduğu, çıkarıldığı takdirde de üçüncü ülkelere ihracatından öte Gazze bölgesinin elektrik ihtiyacını karşılamada ve deniz suyunun arıtılması işleminde kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Lübnan Karasuları

Doğu Akdeniz havzasında, özellikle Mısır, İsrail ve GKRY tarafından ilan edilen bölgelerde tespit edilen enerji kaynakları bölgenin diğer ülkelerini olduğu gibi Lübnan'ı da teşvik etmiştir. Yapılan en iyimser tahminler doğalgaz rezervinin 700 milyar metreküpe kadar ulaşabileceğini göstermekle birlikte bunun ne kadarının teknik ve ticari olarak çıkarılabilir olduğu hususu belirsizliğini korumaktadır. Diğer taraftan, İsrail ve Lübnan arasındaki MEB anlaşmazlıkları da devam etmekte, Lübnan hali hazırda İsrail tarafından tarama yapılan bazı bölgelerde hak iddia etmektedir.

Enerji Çerçevesinde Doğu Akdeniz Ülkeleri-Türkiye İlişkileri

Doğu Akdeniz havzasındaki enerji rezervlerinin keşifleri sonrasındaki çalışmalara bakıldığında, Türkiye için önem arz eden en önemli saha, GKRY tarafından tek tarafı olarak ilan edilen Afrodit bölgesinde bulunan doğalgaz rezervleridir. Bu bölgedeki arama-tarama ve ruhsatlandırma çalışmaları hukuki, ekonomik, siyasi ve güvenlik açılarından Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Bahse konu havzada Türkiye'yi dolaylı olarak ilgilendiren diğer enerji rezervi ise İsrail karasularında bulunan doğalgaz yataklarıdır.

132. Müge Vatanserver, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, (2010).

133. "Eastern Mediterranean", Noble Energy, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2015).

134. "BG Group-Where We Work-Areas of PA", BG Group, (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2015).

Türkiye aslında daha önce de bölgeden Türkiye'ye uzanacak iki önemli projeye girişmiş fakat ikisi de tamamlanamamıştır. The Arab Gas Pipeline (AGP) olarak adlandırılan ilk proje kapsamında, Mısır doğalgazının Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye üzerinden Türkiye'ye taşınması planlanmaktaydı.¹³⁵ Orta vadede Irak doğalgazının da bu hatta aktarılması ve boru hattının o zaman planlanan Nabucco boru hattına doğalgaz sağlaması da planlar arasındaydı. Proje kapsamında Suriye'nin Humus kenti ile Kilis arasına doğalgaz boru hattı döşenmesi için 2009 yılında başlayan çalışmalar; yaşanan iç çatışmalar ve iki ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıklar neticesinde akamete uğramıştır. Tamamlanamayan diğer bir proje ise, 2006 yılında İsrail ve Türkiye arasında yapılan anlaşma çerçevesinde planlanan ve Med Stream olarak adlandırılan projedir. Proje kapsamında İsrail'in Ashkelon limanı ile Türkiye'nin Ceyhan limanları arasında, Petrol-Doğalgaz-Elektrik-Su-Fiber Optik Kablo taşınmasına elverişli bir boru hattı inşa edilmesi planlanmaktaydı.¹³⁶ Fakat iki ülke arasında yaşanan siyasi problemlerden dolayı Med Stream projesinde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.

Türkiye, bölgedeki en uzun kıyıya sahip ülke olarak Akdeniz'de arama-tarama faaliyetlerine girişmiş, TPAO ve Shell arasında yapılan anlaşmaya binaen Antalya, İskenderun ve Mersin'de yapılan taramalarda şu ana kadar herhangi bir rezerve rastlanmamıştır.¹³⁷

KKTC ve GKRY Açıklarındaki Doğalgaz Yatakları ve Mevcut Projeler

GKRY açıklarındaki Afrodit olarak adlandırılan saha, halihazırda rezervi fiziksel olarak ispatlanmış ve üzerinde proje yürütülen tek saha olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs Adası açıklarında enerji rezervi keşiflerinin yapıldığı ilk zamanlarda GKRY kamuoyunda hakim olan hava; yapılan keşiflerin adanın kaderini değiştireceği, GKRY halkının ucuz elektriğe kavuşacağı, KKTC ile yapılacak müzakereler için önemli bir koz elde edildiği, ada halkının ihtiyacı dışındaki doğalgazın ise ihraç edilerek büyük miktarlarda kazanımlar elde edileceği yönündeydi.¹³⁸ Fakat rezerv miktarının beklentilerin ve ilk tahminlerin altında kalması, Afrodit sahası dışındaki arama-tarama faaliyetlerinden bir sonuç alınamamış olması ve Afrodit sahasında bulunan doğalgaz miktarının ise sıvılaştırılmış gaz terminali (LNG) inşası için yeterli miktarda olmadığına ortaya çıkması, hakim olan iyimser havayı bozmuş ve yerini günümüzde itidalli bir bekleyişe bırakmıştır.

135. Mary E. Stonetaker, "A Pipeline to Fuel Mid-East Energy Security", *The Straits Times*, 25 Ağustos 2010.

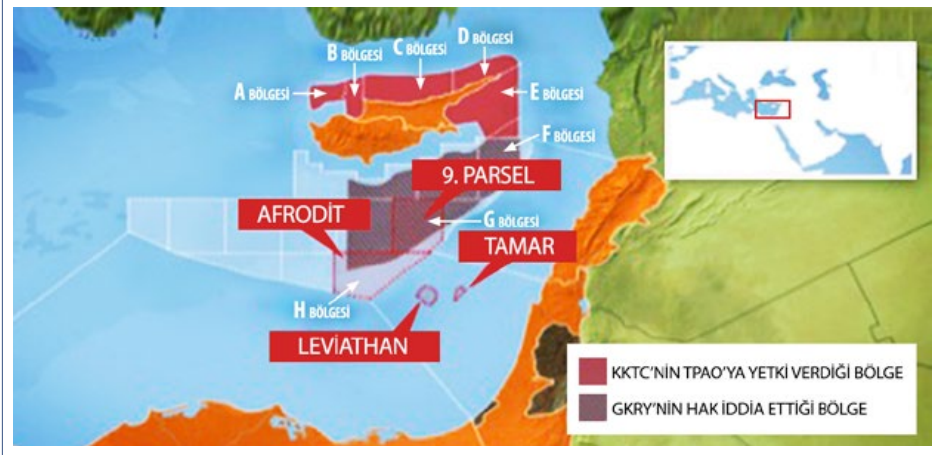
136. Stephen J. Flanagan ve Samuel Brannen, "Turkey's Evolving Dynamics: Strategic Choices for US-Turkey Relations", *Washington: Center for Strategic and International Studies*, (2009).

137. Ayla Gürel ve Laura Le Cornu, "Turkey and Mediterranean Hydrocarbons", *Global Political Trends Center*, Ekim 2013.

138. Suzanne Maloney, "The Future of Energy in the Eastern Mediterranean", *Brookings Institute*, 21 Ağustos 2015.

Diğer taraftan, GKRY ve KKTC arasında devam eden barış görüşmeleri de ada çevresindeki enerji yataklarının keşfi sonrasındaki gelişmelerden payını almıştır. Kıbrıs adası çevresindeki ilk hidrokarbon keşiflerinin yapılması sonrasında birçok yorumcu, bu gelişmenin adanın birleşmesine olumlu bir katkı yapacağını dile getirmiştir.¹³⁹ Fakat daha sonraki gelişmeler bu iyimser tahminlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Türkiye, GKRY tarafından tek taraflı olarak ilan edilen MEB'lere karşı bir hamle olarak, KKTC'yi ve onun egemenlik haklarını korumak için her tedbiri alacağını belirtmiştir. Bu bağlamda KKTC ve Türkiye arasında 21 Eylül 2011 tarihinde MEB anlaşması imzalanarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) 7 blokta arama ruhsatı verilmiştir. Bu anlaşmaya GKRY sert bir karşılık vererek barış görüşmelerinden çekilmiş ve konuyu BM'ye taşımıştır.¹⁴⁰ Şekil 9'daki haritada da görülebileceği gibi, KKTC tarafından ilan edilen arama-tarama bölgeleri ile GKRY tarafından ilan edilen bölgelerin bazıları kesişmektedir. İspatlanmış doğalgaz rezervleri ile şu anda Kıbrıs Adası açıklarındaki en önemli bölge olan ve halihazırda GKRY tarafından tek taraflı olarak ilan edilen arama-tarama haritasında Afrodit olarak adlandırılan 12. bölge, KKTC tarafından ilan edilen arama-tarama haritasındaki H bölgesi ile kesişmektedir. Tartışmaların temel noktasını, bu bölgede KKTC ve GKRY tarafından ileri sürülen karşılıklı hak iddiası oluşturmaktadır.

ŞEKİL 9. KKTC VE GKRY TARAFINDAN İLAN EDİLEN HİDROKARBON ARAMA-TARAMA BÖLGELERİ

Kaynak: Aljazeera.com

KKTC ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma ve sonrasında TPAO'ya bölgede arama-tarama faaliyetleri izni verilmesi bölgede tansiyonun yükselmesine sebebiyet

139. Tolga Demiryol, "Doğal Gaz ve Kıbrıs Sorunu", *Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey)*, Cilt: IV, No: 3, (19 Mart 2015), s. 79-91;

Matthew J. Bryza, "Eastern Mediterranean Natural Gas: Potential For Historic Breakthroughs Among Israel, Turkey, And Cyprus", *Turkish Policy Quarterly*, (Sonbahar 2013);

Ioannis N. Grigoriadis, "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?", *Middle East Policy*, Vol: XXI, No: 3, (Sonbahar 2014).

140. "European Council (23 and 24 October 2014) Conclusions", *European Council*, 21 Ağustos 2015.

vermiştir. Yunanistan ve GKRY'nin İsrail ile güvenlik ve işbirliği anlaşmalarını imzalamasıyla İsrail'e ait donanma gemileri ve hava kuvvetleri bölgedeki faaliyetlerini artırmışlardır. Yapılan arama-tarama faaliyetleri ile İsrail, GKRY lehine koruma ve kollama faaliyetlerine girişmiştir.¹⁴¹ Hatta İsrail bir adım daha öteye giderek savaş uçaklarını KKTC hava sahası ve TPAO'nun araştırma gemisi üzerinde uçurmaktan çekinmemiştir.¹⁴² Bunlara ek olarak GKRY Rusya, Yunanistan, Mısır ve İsrail ile MEB anlaşmaları yapmakta ve giriştikleri ortak askeri tatbikatlarla Türkiye'ye gözdağı vererek bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.¹⁴³ Buna karşılık Türkiye de 2014 yılı başlarında yüksek donanımlı sismik arama gemisi Barbaros Hayreddin Paşa'yı donanmaya bağlı 3 savaş gemisinin refakatinde GKRY'nin tek tarafı olarak ilan ettiği bölgeye yollayarak sismik araştırmalara başlamıştır.

Bölgedeki en son gelişmeler, doğalgaz rezervinin sıvılaştırılması için Güney Kıbrıs Rum Kesimi kıyılarında kurulacak olan bir tesisin 10 milyar dolara mal olacağını, fakat kurulsu bile mevcut rezervlerin bu tesisin ticari olarak kullanımına elverişli olmadığını ortaya koymaktadır. Birçok teknik analize göre, Afrodit bölgesindeki doğalgaz rezervi ile alakalı en makul seçenek; KKTC üzerinden Ceyhan limanına kadar uzanan bir doğalgaz boru hattı ile doğalgazın Türkiye'ye iletimidir.¹⁴⁴ GKRY bunu en seçenek olarak değerlendirmek istemekte ve diğer alternatiflere yoğunlaşmaktadır.

Bu alternatiflerden birisi, doğalgazın boru hatlarıyla Mısır'a ulaştırılması ve Mısır'daki atıl sıvılaştırma tesislerinde işlenerek dünya piyasalarına sunulmasıdır.¹⁴⁵ Bu alternatifin ciddi bir şekilde ele alınması amacıyla GKRY ve Mısır yönetimi arasında ön anlaşma imzalanmıştır. Fakat yapılan değerlendirmelerde, dünya piyasalarında doğalgaz ve LNG fiyatlarındaki düşüş ile birlikte Afrodit ve Mısır arasında inşa edilecek boru hattının maliyeti göz önüne alındığında bu alternatifin de fizibil olmadığı dile getirilmektedir.¹⁴⁶

Kıbrıs açıklarındaki doğalgazın nasıl değerlendirileceği hususundaki diğer bir alternatif de, İsrail'den başlayıp GKRY ve Girit adası üzerinden Avrupa'ya ulaşacak ve kapasitesi 2.000 mW/s olarak öngörülen bir elektrik şebekesinin hayata geçirilmesidir. Bu proje kapsamında, çıkarılan doğalgaz elektriğe dönüştürülerek Avrupa'ya transfer edilecektir. Proje ile alakalı fizibilite çalışmaları AB'nin sağ-

141. Nicholas Saidel ve Julian Kasdin, "As Gas Fields Come Online, Israel Beefs Up Its Naval Capacity", *Tablet Magazine*, 17 Ocak 2014.

142. Atilla Sandıklı, Türkan Budak, ve Bekir Ünal, "Doğu Akdenizde Enerji Keşifleri ve Türkiye", *BİLGESAM*, 20 Ağustos 2015.

143. "Türkiye'ye Tatbikat Misillemesi", *Deutsche Welle (DW)*, 20 Ekim 2014.

144. "Doğu Akdeniz Gazı: Riskler Fırsata Çevrilebilir Mi?", *Al Jazeera Türk Dergi*, 1 Mart 2015.

145. "Decision on a Pipeline From 'Aphrodite' Gas Field to Egypt Expected Soon", *Cyprus Gas News*, 9 Ağustos 2015.

146. "Turkey Says Deliveries of Greek Cyprus Gas via Egypt Unfeasible", *Al Arabiya News*, 3 Mayıs 2015.

ladığı maddi destekle yoğun bir biçimde yürütülmektedir.¹⁴⁷ Fakat 2012 yılının sonunda bitmesi öngörülen fizibilite çalışmalarından şu ana kadar bir sonuç alınmamıştır. Projenin inşa süresi 3 yıl olarak öngörülmekle birlikte ilk elektrik akışının 2022 yılında olabileceği öngörülmesi yapılmaktadır.

İsrail Karasularındaki Enerji Yatakları ve Mevcut Projeler

İsrail karasularındaki enerji rezervlerine bakıldığında, Türkiye'yi kısa ve orta vadede ilgilendirebilecek iki alanın Tamar ve Leviathan bölgeleri olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan Tamar doğalgaz sahasının tahmini rezervi 280 milyar metreküp olup halihazırda üretim yapmaya başlamıştır. Diğer önemli doğalgaz sahası ise Leviathan olup bu saha ile ilgili uzun süren müzakereler sonucunda sahada üretimin başlaması konusunda ilgili şirketlerin ve devlet yetkililerinin anlaşığı haberleri gelmektedir.¹⁴⁸ Mevcut İsrail yasalarına göre bu doğalgazın yüzde 40'lık bir bölümü ihraç edilebiliyor. Şu ana kadar ispatlanmış doğalgaz rezervinin geri kalanının ise İsrail'in 200 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceği ifade edilmektedir. İsrail'in halihazırda enerji ithalatçısı ülke konumunun kısa süre içerisinde tersine döneceği görülmektedir. Burada İsrail'in karşı karşıya kaldığı çıkmaz ise, Leviathan bölgesinden çıkacak ve miktarı 280 milyar metreküp olarak ifade edilen doğalgaz için güvenilir ve uzun vadeli tüketicilerin bulunması ve bu doğalgazın tüketicilere sunulması hususudur. Bu hususta Leviathan sahasının ana işleticileri olan Noble Energy ve Delek Energy Ürdün'e 15 yıl içinde toplam 45 milyar metreküp doğalgazın satılması ve Mısır'da bulunan ve British Gas (BG) şirketine bağlı LNG limanına gelecek 15 yıl içerisinde 105 milyar metreküp doğalgaz ulaştırılması konusunda iyi niyet anlaşmaları yapmış bulunmaktadır. Fakat halihazırda bu anlaşmalar için gereken altyapının kurulması çalışmalarına başlanmamıştır.

Doğalgazın taşınması için gereken boru hatları dışında, sadece çıkarılması için gereken altyapı yatırım miktarının 4,5 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir. Fakat 2019 yılında Ürdün ve Mısır'a başlaması öngörülen doğalgaz sevkiyatı sonrasında İsrail'in hem kendi enerji güvenliğini sağlaması, hem de büyük kazançlar elde etmesi öngörülmektedir. Bu gelişmelerin bölgenin jeopolitiğini derinden etkileyeceği aşikardır.

Mısır ve Ürdün'e aktarılması planlanan kısmı dışında, Leviathan bölgesinde halen alıcısı belli olmayan büyük miktarda doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bu doğalgazın İsrail'de sıvılaştırılmasının ve dünya piyasalarına sunulmasının önündeki temel engellerden birisi, genel olarak dünya piyasalarındaki çalkantı

147. "EuroAsia Interconnector-Design, Implementation and Environmental Studies", *European Commission*, (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2015).

148. "Cabinet Approves Controversial Natural Gas Deal", *The Times of Israel*, 16 Ağustos 2015.

nedeniyle sınıvlaştırılmış doğalgaza (LNG) olan talep artışının düşüşe geçmesi¹⁴⁹ ve LNG fiyatlarında petrol kaynaklı¹⁵⁰ fiyat düşüşleridir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, fizibil olarak değerlendirilen diğer bir proje ise, Leviathan ve olası diğer bölgelerden çıkabilecek doğalgazın boru hattı üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasıdır. Buradaki iki alternatif ise, doğalgazın Türkiye tarafından tüketimi veya Türkiye üzerinden geçen mevcut boru hatlarından birisi vasıtasıyla Avrupa'ya aktarılmasıdır. Bu konudaki tartışmaların ayağı yere basacak şekilde yürümesinin ön koşulu olan, Leviathan bölgesinde faaliyet gösteren firmaların İsrail devleti ile yaptıkları çerçeve anlaşması 2015 Ağustos ayında İsrail Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.¹⁵¹

Doğu Akdeniz-Türkiye Enerji İlişkilerinde Gelecek Beklentileri

Doğu Akdeniz'de bulunan doğalgaz yataklarının orta ve uzun vadede bölgenin kaderini tayin edeceği görülmektedir. Zira diğer dünya ülkelerinin rezervleri karşısında nispi olarak çok büyük miktarlarda olmasalar bile, bölgede bulunan rezervler ilgili ülkeler için bir taraftan enerji bağımsızlığı anlamına gelecek, diğer taraftan büyük ölçüde maddi kazanç sağlanmasına vesile olacaktır. Bunlara ek olarak, doğalgaz sahalarının ve boru hatlarının inşası ve işletilmesi aşamalarında ortaya çıkacak birçok yeni iş kolu daha başlangıç aşamasında ilgili ülkenin ekonomisine katkı sunmaya başlayacaktır.

Doğu Akdeniz havzasındaki enerji yataklarında genel olarak bakıldığında, KKTC ve GKRY çevresi dışındaki diğer bölgelerde büyük ihtilafların olmadığı ve yapılan keşiflerin beklentileri aştığı görülmektedir. Fakat bulunan doğalgaz rezervinin beklentiden az olması, teknik olarak taşınma ve işleme imkanlarının oldukça masraflı olması ve bölge üzerinde süren ihtilaflar ile Kıbrıs Adası diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Başta Kıbrıs Adası'ndaki iki toplumun birleşme çabalarına katkı sunacağı ve adayı yeni bir Norveç haline getirebileceği yönünde öngörülerle başlanan doğalgaz keşfi, biçilen bu rolü oynayamamış, beklenmeyen bir biçimde adadaki liderlerin birleşme görüşmelerini tıkamıştır.

Afrodit sahasında bulunan doğalgaz rezervleri ile ilgili olarak hem GKRY hem de KKTC'de hakim olan, diğer tarafın bu rezervin çıkarılması ve sevki için kendisine mecbur olduğu inancı, görüşmeleri tıkayan diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat KKTC'de yapılan son seçimlerden sonra 30 Nisan 2015 tarihinde KKTC Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Akıncı ve GKRY lideri Nicos Anastasiades arasında 2015 Mayıs ayında tekrar başlayan görüşmeler umutların

149. "Despite Decline in Oil Prices, Natural Gas Demand Outlook Revised Down", *International Energy Agency (IEA)*, 4 Haziran 2015.

150. Howard V. Rogers, "The Impact of Lower Gas and Oil Prices on Global Gas and LNG Markets", *Oxford Institute for Energy Studies*, (2015).

151. "Israel Approves Offshore Natural Gas Development in Mediterranean Sea", *Offshore Technology*, 17 Ağustos 2015.

yeşermesini sağlamıştır. Aslen GKRY adanın doğal kaynaklarının iki topluma da ait olduğunu kabul etmekte, fakat Birleşik Federal Kıbrıs kurulması durumunda gelirin KKTC ile paylaşılabilirliğini ifade etmektedir. Türkiye ise KKTC'nin garantör ülkesi olarak, Rum kesiminin adayı tek başına temsil etme iddiasının 1960 Anlaşması'na ve Anayasasına aykırı olduğunu iddia etmektedir.¹⁵²

İsrail'e gelince, hem Leviathan hem de Afrodit sahaları için geçerli olan durum şu şekilde özetlenebilir: Çıkarılacak doğalgazın alıcısının ve bu alıcıya nasıl ulaştırılacağı belli olmaması durumunda, milyar dolarları bulması beklenen ön yatırımlar için bankalardan kredi bulunması ve inşaya başlanması mümkün değildir. Yapılan tüm teknik değerlendirmeler, İsrail'de bulunan Leviathan ve Kıbrıs açıklarındaki Afrodit sahalarında bulunan doğalgazın dünya piyasaları ile buluşturulmasında en uygun alternatifin KKTC üzerinden geçerek Ceyhan limanına ulaşan bir doğalgaz boru hattı olduğu konusunda hemfikirlerdir.¹⁵³

Halihazırda Leviathan sahası için Filistin, Ürdün ve Mısır ile yapılan anlaşmalar da alıcıların ödeme olanaklarının sınırlı olacağı öngörüsüyle riskli bulunmaktadır. Diğer bir husus ise, daha önce değinildiği üzere bu iki sahadan çıkarılacak doğalgazın sıvılaştırılmasının ve piyasaya sürülmesinin ticari olarak oldukça zor olmasıdır. Sadece Afrodit sahasındaki doğalgazın sıvılaştırılması için Kıbrıs kıyılarında inşa edilecek bir LNG tesisinin maliyetinin 10 milyar doları bulabileceği ifade edilmektedir. LNG fiyatlarının düşerek neredeyse boru gazı ile aynı seviyeye gelmesi de bu fikri gittikçe fizibil olmaktan çıkarmaktadır.

Diğer taraftan, transit ülke olması muhtemel Türkiye'nin İsrail ve GKRY ile olan anlaşmazlıkları ve diplomatik sürtüşmeleri, en makul senaryo olarak dillendirilen bölge rezervlerinin Türkiye üzerinden taşınması fikrini ise zora sokmaktadır. Bilinmelidir ki, bölge ülkeleri, özellikle de GKRY, bulunduğu öne sürülen doğalgaz rezervini en kısa zamanda realize etmek istemekte ve bu konuda oldukça yoğun faaliyetlere girişmektedir. Bir taraftan Mısır ve İsrail ile görüşmeler yürütürken diğer taraftan da bahse konu doğalgazın Kıbrıs Adası'nda nasıl işlenebileceği, yüzer LNG santrallerinin veya çıkarılacak doğalgazdan elektrik üretiminin mümkün olup olmadığı gibi hususlarda araştırmalar yapmaktadır.

Bu minvalde İsrail ilk adımı atarak çıkarılması muhtemel doğalgazın Mısır ve Ürdün'e satışı ile alakalı ön anlaşmaları yapmış bulunmaktadır. Bölge ülkeleri arasında çok yoğun şekilde yürütülen görüşmeler bazı MEB anlaşmalarını doğurmakla kalmamış, çıkarılacak doğalgazın konsolide edilerek ortak tesisler vasıtasıyla satılması, işletilmesi ve tüketilmesi konularındaki çalışmalara da hız kazan-

152. Ayla Gürel ve Laura Le Cornu, "Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons", *Global Political Trends Center*, Ekim 2015.

153. Ioannis N. Grigoriadis, "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?", *Middle East Policy*, Vol: XXI, No: 3, (Sonbahar 2014).

dırmıştır. Bu çalışmalardaki temel amaçlardan biri, Akdeniz havzasında Türkiye karşıtı bir eksenin oluşturulmasıdır.

Bölgeye komşu olmayan güçlerin Akdeniz havzasında bulunan hidrokarbon yatakları ile ilgili politikalarına gelince, genel olarak Türkiye'nin politikaları ile uyummadığı gözlemlenmektedir. ABD firmalarının bölgede yaptığı arama-tarama çalışmalarına ABD yönetimi tarafından herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Diğer taraftan Rusya da uzun zaman GKRY'nin pozisyonunu desteklemiş ve Gazprom üzerinden bölgedeki enerji denkleminde rol almaya girişmiştir.¹⁵⁴ Bununla da kalmayan Rusya, GKRY'nin talepleri doğrultusunda bölgeye donanma gemileri göndermekten ve GKRY ile güvenlik ve işbirliği anlaşması yapmaktan geri durmamıştır. Son dönemde Rus savaş uçağının düşürülmesi hadisesi ve Rusya'nın Türkmen bölgelerine gerçekleştirdiği operasyonlar sonrasında Türkiye ile Rusya'nın karşı karşıya geldiği düşünüldüğünde bölgedeki enerji denkleminde Türkiye ile Rusya'nın ortak bir noktada buluşması zor gözükmemektedir. Bu bağlamda Türkiye ile Rusya'nın önümüzdeki dönemde bölgede atacağı adımlar, enerjide iki ülkenin kendi çıkarlarını korumasını daha da stratejik hale getirmiştir.

Tarihte farklı yönleriyle ve jeostratejik konumuyla dikkatleri üzerine çeken bir bölge olan Doğu Akdeniz coğrafyasının, bulunan hidrokarbon yatakları ile bu önemini daha da artıracığından ve birçok çekişmenin de merkezinde olacağından hiç şüphe yoktur.

Bölgedeki tahmini doğalgaz rezervlerinin 2,5 trilyon metreküp olduğu, Lübnan açıklarında bulunduğu sanılan rezervlerin 300-700 milyar dolar, İsrail açıklarındaki kanıtlanan rezervlerin 280 milyar dolar, Kıbrıs Adası açıklarındaki rezervlerin ise 50 milyar dolar civarında olduğu iddia edilmektedir.¹⁵⁵

Farklı devletler vasıtasıyla 1.000 yıla varan bir süredir bölgede varlığını sürdüren, buna ek olarak da halihazırda KKTG'nin garantörü konumundaki Türkiye, Akdeniz havzasındaki tüm gelişmelerin doğal olarak ana aktörü olmak durumundadır. Bölgede 2000'li yıllardan sonra bulunan hidrokarbon yatakları, bir taraftan bölge ülkeleri için bir dönüm noktası olma potansiyeli taşıırken, diğer taraftan mevcut anlaşmazlıkları ve sürtüşmeleri daha da derinleştirme tehlikesini barındırmaktadır.

Bölgede bulunan tahmini rezervlerin bir kısmının halihazırda bölge ülkelerinin iç tüketimleri için harcanması beklenmekle birlikte, bu tüketim sonrasında geriye kalan doğalgazın üçüncü ülkelere nasıl taşınacağı, nasıl satılacağı ve en temelde de talebin nasıl oluşturulacağı hususu gündemdeki en önemli soru olarak karşımızda durmaktadır. Zira dünya piyasalarındaki durgunluk neticesinde hem doğalgaz fiyatlarında düşüş yaşanmış, hem de talepte daralma meydana gelmiştir.

154. Allison Good, "Gazprom Goes to the Middle East", *The National Interest*, 2 Aralık 2013.

155. A.g.e.

Akdeniz havzasındaki doğalgazın İsrail ve GKRY üzerinden Türkiye'ye taşınması, bölgedeki en büyük ekonomi olan Türkiye adına önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Enerji tüketimini 20 yıl içerisinde iki katına çıkacağı öngörülen Türkiye'nin bu doğalgazın bir kısmını iç tüketimi için kullanması, kalan kısmını da mevcut boru hatları üzerinden Avrupa'ya taşınması şeklinde özetlenen senaryo, ekonomik açıdan en makul senaryo olarak değerlendirilmektedir.

Değerlendirme aşamasında olan, İsrail-GKRY-Yunanistan üzerinden geçecek bir elektrik dağıtım şebekesi projesi, GKRY-Mısır arasında doğalgaz iletim hattı projesi, GKRY-Rodos-Yunanistan üzerinden geçecek doğalgaz boru hattı projesi, GKRY kıyılarında veya açıklarında kurulacak LNG terminali gibi projelerin hemen hemen hiçbirinin ticari açıdan makul olmadığı belirtilmektedir.

Türkiye, bölgedeki gelişmeleri yoğunlukla bekle-gör şeklinde özetlenebilecek bir politika çerçevesinde takip etmektedir. Jeostratejik öneminin ve birçok enerji boru hattına ev sahipliği yapmanın kazandırdığı kapasitenin bilincinde olarak, bölgedeki gelişmeleri ihtiyatlı bir biçimde takip etmektedir. Fakat bölgedeki hızlı gelişmeler, GKRY, Mısır, İsrail ve Yunanistan'ın izlediği proaktif politikalar, anılan ülkelerin kendi aralarında imzaladıkları MEB'ler ve diğer işbirliği anlaşmaları, giriştikleri çok farklı türdeki enerji projeleri göz önüne alındığında, Türkiye'nin bölgede daha aktif bir politika izleyerek gelişmelere yön verme potansiyelini ve aşağıda belirtilen politikaları kullanması beklenebilir.

Bölgede faaliyet gösteren enerji firmaları ile doğrudan ilişki kurularak bölgedeki faaliyetler takip edilmeli, şirketlerin tek taraflı alacağı ve Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyen girişimlere hızlı ve etkili bir biçimde karşılık verilmelidir.

Bölge ülkelerinden birçoğunun Türkiye'ye karşı kendi aralarında kurmaya çalıştıkları eksene karşılık Türkiye de bölgeye sınırı veya ilgisi olan diğer ülkelerle bu şekilde işbirlikleri yapma yoluna giderek bu ekseni kırmaya gayret göstermelidir. Bu minvalde Lübnan ile kurulacak ilişkiler ve yapılacak enerji işbirliği anlaşmaları önem arz etmektedir. Zira Lübnan'da bulunan hidrokarbon yataklarının değerinin 700 milyar dolar civarında olduğu ileri sürülmektedir.

Bölgede fiili olarak söz sahibi olunması için petrol-doğalgaz arama-tarım faaliyetlerinde gereken teknik altyapının ve deniz filosunun oluşturulması, bunun ise havadan ve karadan takip edileceği güçlü bir askeri takip sisteminin sahada görev yapması gerekmektedir. Zira halihazırda bölgedeki diğer ülkelerin arama-tarım faaliyetleri Rus ve İsrail askeri unsurları tarafından takip edilmekte ve korunmaktadır.

İsrail-GKRY ve Yunanistan arasında inşa edilmesi muhtemel bir doğalgaz veya elektrik hattı projelerinin Türkiye'nin ve KKTC'nin karasularından geçmesi muhtemel olduğundan, bu projelerin şimdiden hukuksal olarak sorunlu olduğunun projeye girişecek şirketlere, potansiyel alıcılara ve diğer taraf ülkelere deklare edilmesi Türkiye'nin pozisyonunu güçlendirecektir.

Özellikle KKTC ve GKRY açıklarında bulunan doğalgaz yatakları söz konusu olduğunda, sorunun siyasi, ekonomik, askeri, hukuki ve enerji boyutları ile kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Kıbrıs Adası'nın tekrar birleşmesi, en makul proje olarak ileri sürülen ve havzadaki doğalgazın Türkiye üzerinden dünya piyasaları ile buluşturulması senaryosunu daha da kuvvetlendirecektir.

LNG İHRACATI YAPAN ÜLKELER VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

Küresel enerji piyasalarında stratejik bir kaynak olarak görülen sıvılaştırılmış doğalgaz (Liquefied Naturel Gas-LNG), ülkelerin uluslararası alanda rekabet alanlarını genişleten önemli enerji kaynaklarından biridir. Son yıllarda bu alandaki teknolojik gelişmelerle birlikte ilerleme kaydeden LNG piyasası, uluslararası enerji kaynakları ticaretinde giderek daha fazla rol almaya başlamıştır.

LNG ihraç eden ülkelere bakıldığında Katar'ın bu alanda diğer ülkelere göre daha ön plana çıktığı görülmektedir. Katar 2014 yılında 103,3 milyar metreküp LNG ihracatıyla ilk sırada yer alırken bu ülkeyi 21,7 milyar metreküple Endonezya, 19,3 milyar metreküple Trinidad-Tobago ve 17,3 milyar metreküple Cezayir takip etmektedir (Tablo 9).¹⁵⁶

TABLO 9. 2014 YILINDA LNG İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (MİLYAR M ³)	
ÜLKELER	LNG İHRACATI
KATAR	103,4
ENDONEZYA	21,7
TRİNİDAD-TOBAGO	19,3
CEZAYİR	17,3
RUSYA	14,5
NORVEÇ	5,3

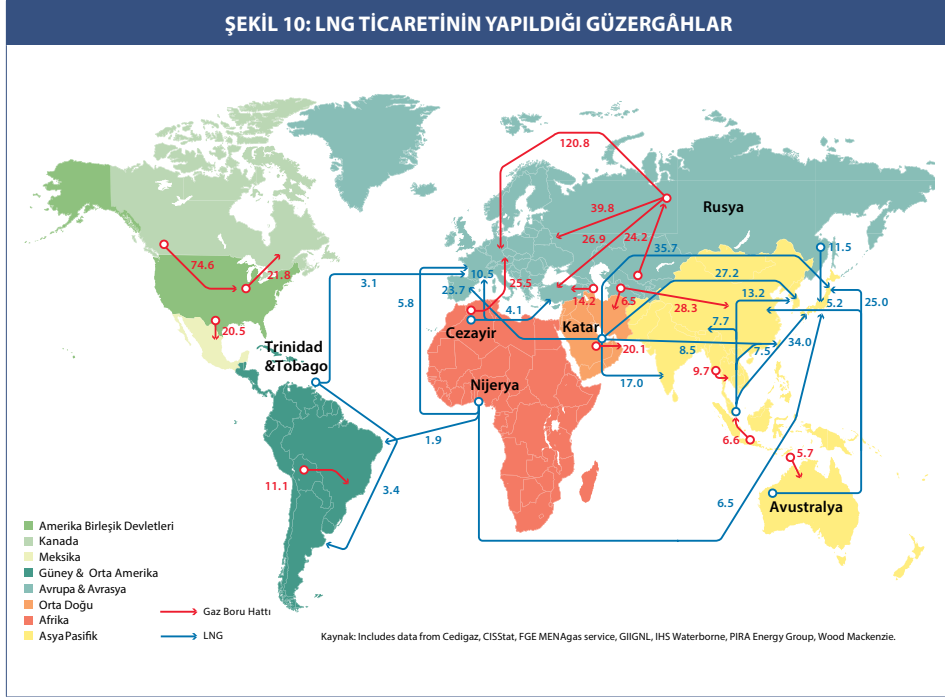
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015

Küresel doğalgaz ticaretinin 2014 yılında bir önceki yıla göre yüzde 3,4 oranında azaldığı diğer taraftan LNG ticaretinin aynı yıl yüzde 2,4 oranında artış gösterdiği göz önüne alındığında, LNG pazarının gelişme gösterdiği söylenebilir. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve bölgesel risk unsurlarının boru hatları ile yapılan doğalgaz transferi üzerinde oluşturduğu tehdit, LNG'yi ülkeler adına önemli bir alternatif enerji kaynağı haline getirmiştir. Sahip olduğu 24,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile İran ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada gelen Katar, doğalgaz kaynaklarını boru hatları ile transfer etmekten ziyade LNG yoluyla ihraç etmektedir. Katar'ın 2014 yılında 123,5 milyar metreküplük doğalgaz ihracatının 103,4

156. "BP Statistical Review of World Energy", British Petroleum, Haziran 2015.

milyar metreküp kısmını LNG transferi ile ihraç etmesi, ülkenin üretim yapısını bu alana yönlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Şekil 10'da da görüldüğü üzere Katar, toplamda dünyadaki 5 farklı terminale LNG ihraç etmektedir.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015

Rusya'ya bağımlılığın azaltılması için alternatif ülke ve kaynakların arandığı son dönemde ön plana çıkan LNG'nin Türkiye'deki mevcut kapasitesi Rusya ile yaşanan uçak krizi sonrası tartışılmaya başlanmıştır. Fosil enerji kaynak ihtiyacını dış pazarlardan karşılayan Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya'nın ilk sırada gelmesi ve yaşanan uçak krizi sonrasında doğalgaz transferinde sıkıntı yaşanma olasılığı, Türkiye'nin uzun yıllardır ertelediği LNG depolama istasyonlarını tekrar gündeme getirmiştir. Türkiye'nin LNG ithal ettiği ülkeler arasında bulunan Cezayir (4,1 milyar metreküp) ve Nijerya'nın (1,6 milyar metreküp) toplam kapasitesi Türkiye'nin 2014 yılı doğalgaz tüketimi olan 48,6 milyar metreküp ile karşılaştırıldığında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu anlamda iki ülkeden ithal edilen LNG'nin Türkiye'de depolandığı terminaller olan Marmara-Ereğlisi ve Aliaga'da bulunan Egegaz terminalinin toplamda yaklaşık 12 milyar metreküplük kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

Rusya ile son dönemlerde yaşanan krizin enerjiye olası etkilerine çözüm yollarının aranması önem arz etmektedir. Olası bir enerji krizine karşı Katar ile uzun vadeli ve düzenli LNG ithalatı yapılmasını sağlayacak ön mutabakat anlaşmasının imzalan-

ması Katar-Türkiye ilişkilerinin enerji temelli ilerlemesini de sağlayacaktır. Bu çerçevede inşa edilecek yeni LNG terminalleri, doğalgaz ithalatında Katar ile işbirliğinin artmasına önemli katkı yapacaktır. Tehditlerin fırsatları doğurduğu gerçeğinden hareketle Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı sıkıntılı dönemi bir fırsata dönüştürmesi ve yeni LNG terminal projelerine ara vermeden başlaması gerekmektedir.

Enerjide merkez ülke olma yolunda son yıllarda önemli projelere imza atan Türkiye'nin LNG pazarında da potansiyel fırsatları değerlendirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin LNG'de mevcut kapasitesi göz önüne alındığında yapacağı yatırımların ne denli gerekli olduğu görülmektedir. Özellikle son zamanlarda Rusya ile yaşanan gerilim ortamı ve olası yaşanacak enerji krizi, Türkiye'ye geciktirmiş olduğu yatırımlara yönelmesini sağlayacaktır. Doğalgaz ithalatında birkaç ülkeye olan bağımlılığın herhangi bir kriz döneminde tehlikeye girmesine karşın LNG'ye yönelmesi, Türkiye'nin Katar ve diğer LNG ihraç eden ülkeler ile olan ilişkilerine katkı sunması beklenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi Devrimi ile birlikte stratejik önemini giderek artıran enerji, ülke ilişkilerinin başat aktörü olmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkiler bağlamında enerji, ekonomi ve politik gelişmelerin odak noktası olmaya ve ülke ilişkilerinin gelişimine yön vermeye başlamıştır. Büyüyen dünya ekonomisi ile birlikte artan enerji ihtiyacı ülke diplomasisi çeşitliğini de beraberinde getirmiştir. Sınırlı enerji kaynaklarının ülkeler arasında paylaşımı konusunda karşılaşılan sorunlar ülkelerin öncelikli olarak kendi çıkarlarını göz önüne almasını gerekli kılmıştır.

Enerji kaynaklarının arz ve talebinde karşılıklı olarak bağımlı hale gelen ülkelerin, dış politikalarında başarılı ve sürdürülebilir politikalar sergileyebilmeleri giderek zorlaşmaktadır. Bu anlamda karşılıklı bağımlılığın en iyi şekilde yönetilmesi ve buna yönelik stratejilerin belirlenmesi gerekli hale gelmiştir. Ülkelerin sahip olduğu askeri ve siyasi gücün yerini ekonomik gücün aldığı ve bunun da enerji kaynaklarından sağlandığı günümüzde enerjinin yeri ve önemi giderek artmaktadır. Enerji kaynaklarına sahip ülkelerin bu anlamda elde ettikleri güçle uluslararası siyasete yön vermeleri de kaçınılmaz olmuştur.

21. yüzyılın güç kaynağı olan enerji, bulunduğu ülkelere kazandırdığı prestijin yanında bazı riskler de sunmaktadır. Sahip olunan enerji kaynaklarının miktarı ne olursa olsun dış pazarlara ihraç edilmesi söz konusu olmazsa bu durumun ekonomik anlamda bir değer ifade etmeyeceği herkesçe bilinmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olmak kadar bunu dış pazarlara transfer etmek de bir o kadar önem arz etmektedir. Yalnızca iç pazarda tüketilecek bir enerji kaynağından yeteri kadar verim alınamayacağı gibi, küreselleşen bir düzende bu durum mümkün gözükmemektedir.

Enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin incelendiği bu çalışmada da görüldüğü üzere, ülkelerin dış politikasında çeşitliliğinin sağlanmasında enerji kaynakları çok önemli bir rol üstlenmektedir. Geçmişten kalma sorunların bile göz ardı edilebildiği diplomasi ilişkilerinin temelinde enerji kaynaklarına sahip olmanın verdiği güç bulunmaktadır. Sahip olunan enerji kaynaklarının transferinde rekabet ortamının kızıştığı bir döneme girilmektedir. Bu durum; Rusya, İran ve Doğu Akdeniz ülkeleri gibi enerji kaynaklarında süper güç olan ülkelerin yanı sıra enerji piyasasına yeni girmekte olan Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan'la daha da belirginleşmeye başlamıştır. Enerji piyasasında güçlü kalabilmenin şartlarından en önemlisi olan enerji arz güvenliğinin sağlanması konusunda yukarıda belirtilen ülkelerin stratejilerini görmekte yarar vardır.

Yüzölçümü açısından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, sahip olduğu 103,2 milyar varil petrol ve 32,6 trilyon metreküp doğalgaz ile rezerv bakımından dünyada sırasıyla altıncı ve ikinci sırada yer almaktadır. Doğalgaz piyasasında özellikle AB ülkelerinin yüzde 90'ı geçen bağımlılığı bağımlılığı Rusya'nın elini bu anlamda güçlendirmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra bölgesinde ağabey rolüne devam eden Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorun da, bu gücünü devam ettirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Ülkesindeki enerji kaynaklarının yüzde 72'sinin işletme hakkına sahip olan ve Rusya'nın en büyük enerji şirketi olan Gazprom'un da yaptırımlarıyla bölgesinde önemli bir güç olmaya devam eden Rusya, bölge ülkeleri veya AB ile yaşanan bir sıkıntı karşısında enerji kartını oynamaktan çekinmemektedir. Ayrıca işletim halinde bulunan 34 nükleer santrali ile de enerjinin farklı alanlarında gücünü ispatlayan Rusya'nın Türkiye ile ilişkileri, son zamanlarda gündemdeki etkisini koruyan Akkuyu Nükleer Enerji Santrali ile ilerleme sağlamaktadır. İki ülkenin son dönemde düşürülen savaş uçağı üzerinden karşı karşıya gelmesi Türkiye-Rusya ilişkilerinin geleceğine yönelik belirsizlikleri daha da artırmıştır. Sınır ihlali yapan savaş uçağının düşürülmesi sonrasında ikili ilişkilerin son yıllardaki en gergin dönemine girmesi, gelecekte iki ülke arasında enerji alanında olası işbirlikleriyle alakalı soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasında hem var olan yüksek seviyedeki enerji ilişkilerinin seyri hem de yapılması düşünülen enerji projelerinin geleceği bu belirsizliklerin giderilmesine bağlı olacaktır.

Önemli enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan ise SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını elde ettikten sonra Orta Asya'da ekonomik gelişim anlamında en hızlı ilerleyen ülkelerden biri olmuştur. Dünyanın en büyük iç denizi olan ve üçüncü büyük petrol ve doğalgaz rezervini barındıran Hazar Denizi'nde doğu hattı boyunca sınırı bulunan Azerbaycan'ın bu konumu ülkeye önemli fırsatlar sağlamıştır. Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerini iç tüketimde kullanmanın yanında dış pazarlara ihraç etmeye ve bu anlamda dış politikasını bu yönde geliştirmeye çalışmaktadır. Güney Gaz Koridoru (GGK) projesi kapsamında TANAP üzerinden Türkiye'nin de geçiş güzergahında bulunduğu

Azerbaycan doğalgazının AB'ye aktarılması yolunda, dostlukları çok eskilere dayanan Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri gelişme göstermeye başlamıştır. Azerbaycan, bulunduğu bölgede etkisi altında olduğu Rusya ve İran'a karşı Türkiye ile ilişkilerini "Tek Millet İki Devlet" çerçevesinde ilerletmeyi hedeflemektedir. Enerji transferinde işbirliğinin yanı sıra ticari alanda yapılan alışverişler de iki ülke ilişkilerinin geldiği noktayı göstermektedir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan bir diğer ülke olan Türkmenistan 17,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile İran, Rusya ve Katar'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir. Bağımsızlığı sonrasında dahi Rusya'nın etkisi altında kalan ülke küreselleşen enerji piyasası ile birlikte dış pazarlara açılmak istemektedir. Kendi doğusunda Çin, Hindistan gibi önemli ihrac pazarları bulunmasına rağmen batıya açılmak isteyen Türkmenistan, sahip olduğu enerji kaynaklarının verdiği güçle hareket etmek istemektedir. AB ülkelerinin Rusya doğalgazına olan yüksek bağımlılığı ve devamında Kırım'ın ilhak edilmesi ile siyasi gerilimin arttığı AB-Rusya ilişkileri sonrasında AB ülkelerinin alternatif arayışlarına girmesi ile Türkmenistan adına önemli bir fırsat doğmuştur.

Azerbaycan'ın Şahdeniz'de keşfedilen 1,2 trilyon metreküp doğalgazının GGK projesiyle Türkiye üzerinden AB'ye aktarılacak olması, Türkmenistan'ın da bu hattan AB ülkelerine doğalgazını ulaştırma fırsatı sunmuştur. Batıya açılmada Türkiye'nin önemli bir güzergah olduğu bu süreçte Türkmenistan-Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkileri de olumlu bir seyir içerisinde sürmektedir. Son olarak 28 Ağustos 2015 tarihinde Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan dışişleri bakanlarının Antalya'da yaptıkları zirvenin en önemli konusunu daha önce 26 Mayıs 2014 tarihinde Bakü'de yapılan üçlü zirvede de olduğu gibi enerji oluşturmuştur.

Dünyanın kanıtlanmış önemli petrol ve doğalgaz rezervine sahip olan Irak, Mezopotamya bölgesindeki ülkelerden birisidir. 150 milyar varil petrol rezervi ile dünya petrol rezervleri sıralamasında beşinci sırayı alan Irak'ta yaşanan hem iç hem de dış çekişmeler, ülkenin siyasi ve ekonomik anlamda ilerlemesinin önünde engel teşkil etmektedir. 2003-2011 yılları arasında ABD'nin ülkeyi işgali sırasında ülke hem siyasi hem de ekonomik anlamda ilerleme kaydedememiştir. Bunun yanında ülkenin kuzeyinde özerklik sağlayan Kürtlerin bölgede Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı altında Erbil merkezli faaliyet göstermesi ve Merkezi Hükümet ile birçok konuda anlaşma sağlayamaması da ülkenin ilerleme kaydetmesini sekteye uğratmıştır. Ülkenin hem kuzeyinde hem de güneyinde yüzye çok yakın ve çıkarılma maliyeti düşük olan petrolün dış pazarlara ihracının gerçekleşmesi, bölgenin zaman zaman tehditlerle karşılaşmasına neden olmaktadır. Özellikle Türkiye'ye sağlanan ve Ceyhan Limanı üzerinden dış pazarlara ulaşan petrolde kesintiler oluşmaktadır.

IKBY ve Merkezi Hükümet'in Türkiye ilişkileri siyasi ve ekonomik anlamda aynı paralelde gitmiyor olsa da Türkiye'nin bölgeye yaptığı ihracat oranı iki ülke

ilişkilerinin geldiği yeri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Her ne kadar Ortadoğu'nun birçok ülkesinde terör estiren DAİŞ'in varlığı ülkeye yapılan ihracatı sekteye uğratsa da, özellikle petrol ihracatı konusunda Türkiye ile IKBY ilişkileri gün geçtikçe gelişme göstermeye devam etmektedir.

Ortadoğu'nun sahip olduğu enerji kaynakları yönüyle önemli ülkesi olan İran'ın, 157,8 milyar varil petrol rezervi ile dünyada dördüncü ve 34 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile ilk sırada yer alması, ülkeyi Ortadoğu'nun ve dünyanın hatırı sayılır ülkelerinden biri haline getirmiştir. Nükleer silahlanmaya yönelik atılımlarından dolayı ABD ve AB tarafından konulan ambargo sonucunda petrol ve doğalgaz ihracatının sınırlandırılması, ülkenin dış pazarlara açılmasında önemli engellerden birini oluşturmaktaydı.

Ne var ki karşılıklı varılan anlaşma ile belirli şartların yerine getirilmesi koşulu karşılığında İran'a uygulanan ambargoların kaldırılacağı açıklanmıştır. Bu durumun İran'ın hem ekonomik hem de siyasi anlamda dışa açılmasını beraberinde getirirken bölge ülkelerinin de bu durumdan fayda sağlaması beklenmektedir. Sınır komşusu olduğu İran'la mevcut ilişkilerinin daha da geliştirilmesi adına bu fırsatın iyi değerlendirilip buna yönelik adımların vakit kaybedilmeden atılması Türkiye adına önemli bir imkandır.

Doğu Akdeniz, jeopolitik konumu ve sahip olduğu önemli enerji kaynağı rezervleri ile fiziksel olarak sınırında bulunan ve bulunmayan ülkelerin odak noktası haline gelmiştir. Dünya ticaretinin yüzde 30'unun ve AB'ye giden enerji kaynaklarının yüzde 70'inin Akdenizden geçtiği gerçeği, bölgenin enerji piyasasında ve ülkelerin dış politikasındaki yerini göstermesi açısından önemlidir. Kıbrıs Adası ve çevresi, İsrail ve Filistin Karasuları ve Lübnan Karasularının bulunduğu ve siyasi anlaşmazlıklarında hayli yüksek oluğu bölgede keşfedilmeyi bekleyen rezervlerin varlığı bölgeyi daha da önemli hale getiriyor.

Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğalgazın AB ülkelerine aktarılmasında ise Türkiye kritik konuma sahip bir ülkedir. Bölgedeki en büyük doğalgaz ithalatçısı konumunda bulunan Türkiye jeopolitik konumuyla Doğu Akdeniz rezervlerinin AB'ye ulaşmasında önemli bir partner konumundadır. İsrail'in bölgedeki varlığı ve siyasi anlaşmazlıkların çözülme umudunun olmayışı, bölge ülkelerini alternatif güzergah arayışlarına itmiştir. Bilindiği üzere doğalgaz rezervlerine sahip olmak kadar bu rezervlerin güvenli yoldan transferi de bir hayli önemlidir. Bu anlamda orta ve uzun vadede Türkiye'nin sahip olduğu avantajların farkına varılıp bu yönde çalışmalar yürütmesi gerekecektir.

Ülke ekonomilerinin kalkınmalarında enerji kaynaklarının temel girdi olarak kabul edildiği günümüzde; enerji arz ve talep güvenliği, sürdürülebilir enerji politikaları ve enerji kaynak çeşitliliğinde temin güvenliğinin sağlanması ülkelerin enerji politikalarının temel konu başlıklarını oluşturmaktadır. Global ekonominin gelişmelere paralel olarak büyümesi, enerji talep artışını da beraberinde getirmiş-

tir. Artan enerji talebi ile enerji kaynaklarından yoksun olan ülkelerin enerjiyi dış politikalarında gündem maddesi yapmaları, söz konusu ülkelerin bu anlamda atıkları ve atacıkları adımların neler olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Makroekonomik göstergelerde son dönemlerde iyileşme yaşayan Türkiye artan enerji ihtiyacını karşılamak adına enerji politikalarını bu yönde geliştirmeye çalışmaktadır. Fiziki olarak dünyanın enerji arz eden ve talep eden ülkeleri arasında bulunan Türkiye bu konumunu avantaja çevirmek için son yıllarda enerji politikalarını “enerji merkezi” olma ekseninde geliştirmeye başlamıştır.

Türkiye'nin enerjide merkez ülke olabilmesi için atması gereken adımlar şunlardır:

- Türkiye'nin enerji ithalatında yüksek oranda bağımlı yapısının değiştirilmesi adına enerji politikalarının temel eksenini ülke çeşitliliğinin sağlanması oluşturmalarıdır. Türkiye petrol ithalatında ülkeler arasında dengeli bir dağılım sağlamıştır. Bunun bir benzerini doğalgaz alanında da gerçekleştirmesi gerekmektedir. Doğalgaz ithalatında Rusya, İran ve Azerbaycan'ın sahip olduğu payın dengelenmesi adına Türkiye enerji diplomasisini bu alanda yüksek potansiyeli bulunan Türkmenistan ve Irak gibi ülkelere yoğunlaştırmalıdır. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin mevcut Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olabilmeleri veya benzeri projelerde yer almaları sağlanmalıdır.
- Türkiye'nin bugününü ve geleceğini belirleyecek olan TANAP'ın yalnızca bir enerji transferi projesi olarak görülmesinden ziyade geçiş güzergahındaki ülkelerle Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde bir aracı unsur olarak kullanılması, Türkiye'nin bölgedeki rolünün artmasına ve enerjide merkez ülke olmasına katkı yapacaktır.
- Türkiye'nin enerji projelerinde paydaş sıfatıyla yer alması enerji merkezi olma amacının gerçekleştirilmesindeki bir diğer önemli unsurdur. Türkiye'nin, TANAP projesinde paydaş olarak yer alması kritik bir önem taşırken benzer bir durum gelecekte gerçekleştirilecek projelerde de olması sağlanmalıdır.
- Enerjide merkez ülke olma hedeflerinin tartışıldığı son yıllarda enerji arz güvenliğinin sağlanmasında Türkiye'nin mevcut potansiyeli göz önüne alınmalıdır. Enerji arz güvenliğine sıkıntı oluşturabilecek tehdit unsurlarının ortadan kaldırılması Türkiye'nin enerji arz güvenliğinde küresel boyutta güvenilirliğinin sağlanması adına önemli bir etki yapacaktır.
- Türkiye'nin enerjide hem transit hem de merkez ülke olması, doğu ile batıyı birleştirmesi nedeniyle çok fazla gelişme potansiyeline sahip olduğundan ihtiyaca binaen kurulan Enerji Borsası sürecinin hızlandırılarak işlevsellik kazanması sağlanmalıdır.
- Türkiye, sadece enerji kaynaklarının üzerinden transit olarak geçtiği bir ülke olmaması için enerji depolama faaliyetlerine önem vermelidir. Enerji merke-

zi olma yolunda Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle gelecekte daha yoğun bir işbirliği geliştireceği düşünüldüğünde halihazırdaki depolama tesisleri ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktır. Türkiye'nin enerji depolama konusundaki kapasitesinin artırılması aynı zamanda Türkiye'nin enerji arzında sıkıntı yaşadığı durumlarda da elinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

- Türkiye'nin doğalgaz transferinde ön plana çıkan Rusya, İran gibi ülkelere olan bağımlılığının düşürülmesi adına sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ticaretine daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin alternatif pazar arayışlarında LNG'de yüksek potansiyeli bulunan Katar, Cezayir gibi ülkelerle işbirliğinin artırması doğalgazda birkaç ülkeye bağımlı yapıyı ortadan kaldıracaktır.
- LNG'de potansiyel ülkelerle oluşturulacak işbirliğinin yanı sıra Türkiye'nin atması gereken bir diğer adım da sahip olduğu LNG terminali kapasitesini artırmak olmalıdır. Halihazırda her biri 6 milyar metreküp kapasiteye sahip Marmara Ereğli ve Aliğa'da bulunan LNG terminallerinin yanı sıra Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamaya uygun yeni LNG terminallerinin kurulması gerekmektedir.
- AB'nin enerji kaynaklarında dışa bağımlılığı ve bu anlamda güzergah olarak Türkiye'ye olan ihtiyacı, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin geliştirilmesinde kilit bir rol oynayacaktır. Türkiye'nin bu bağlamda AB diplomasisinde enerji kartını daha aktif bir şekilde kullanması gerekmektedir.
- Türkiye'nin, enerji arz güvenliğinin sağlanmasında çözümün bir parçası olması ile birlikte enerji kaynaklarını ithal ettiği pazarlardan indirim talep etmesi, Türkiye'de cari açığın azalmasına, büyüme potansiyelinin sürdürülmesine ve üretimin artırılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.
- Türkiye ticari ilişkilerinde olduğu gibi enerji konularında da eksen genişlemesi yaşarken ülkeleri birbirine ikame etmeye çalışmamalıdır.
- Enerji piyasasındaki rolü her geçen gün artan Türkiye'de, enerji alanında daha detaylı araştırmalar ve analizler yapabilecek yetkin kurumsal yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji alanında alacağı stratejik kararlarda, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) aracılığıyla kurulacak olan araştırma merkezleri veya think-tank benzeri yapılar önemli bir rol oynayacaktır.
- Enerji fiyatlarının Türkiye lehine işlediği bu dönemde, yapısal dönüşüm reformlarının uygulanması öncesinde Türkiye ekonomisinin manevra alanını genişleten bu sürecin iyi değerlendirilmesiyle, dönüşüm uygulamaları için gerekli şartların oluşması sağlanabilir.
- Türkiye, enerji piyasalarında aktif rol alma adına, doğalgaz ve petrol yataklarının bulunduğu bölgelerde arama-tarama ve sondaj faaliyetlerindeki kapasitesini ve etkinliğini artırma yolunda gitmelidir.

ERDAL TANAS KARAGÖL

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümünden 1992 yılında derece ile mezun oldu. Yüksek lisansını Connecticut Üniversitesi'nde tamamladı. Doktorasını ise 2002 yılında İngiltere'de York Üniversitesi'nde "Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi ve Dış Borç Öteleme Riski" konusu üzerinde tamamladı. Ekonomik büyüme, savunma ekonomisi, dış borçlar, borç krizleri, IMF stand-by anlaşmaları, enerji ekonomisi, kamu harcamaları, sosyal yardımlar ve yoksulluk konularında yayınları bulunmaktadır. Halen, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde profesör olarak çalışmaktadır.

SEYİTHAN AHMET ATEŞ

Dr. Ateş, Viyana Ekonomi Üniversitesi'nden lisans ve yüksek lisans, Viyana Teknoloji Üniversitesi'nden "Sosyal ve Ekonomi Bilimleri" alanında ise doktora derecelerine sahiptir. Doktora eğitimi esnasında Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Ajansı'nda (UNIDO) araştırmacı olarak görev almış, çevre ekonomisi, sürdürülebilir çevre yönetimi ve küresel ısınma konularında araştırmalar yapmıştır. Buna ek olarak, Birleşmiş Milletler Gençlik Temsilcisi olarak 2009 yılında Türkiye'yi BM Genel Kurulunda (New York, ABD) temsil etmiştir. Dr. Ateş halihazırda Türk Hava Kurumu Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak, Avusturya'da bulunan IIASA araştırma enstitüsünde ise yerleşik olmayan araştırmacı statüsünde görev yapmaktadır. Kaynak ekonomisi, çevre ekonomisi, sürdürülebilirlik, sosyal inovasyon alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

SALİHE KAYA

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İktisat Bölümünden mezun oldu. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politikalar Anabilim Dalı'nda yüksek lisansına devam etmektedir. Enerji ekonomisi, ekonomik büyüme, kalkınma ve AR-GE alanlarında araştırmalarını sürdürmektedir. SETA Ekonomi Araştırmaları Direktörlüğü'nde araştırma asistanı olarak çalışmaktadır.

MEHMET KIZILKAYA

Hacettepe Üniversitesi İngilizce İşletme Bölümünden 2014 yılında mezun oldu. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İngilizce İktisat bölümünde yüksek lisans eğitimine devam eden Kızılkaya, SETA Ekonomi Araştırmaları Direktörlüğü'nde araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır. Çalıştığı konular arasında uluslararası ekonomi kuruluşları, makroekonomik göstergeler ve enerji ekonomisi bulunmaktadır.

TÜRKİYE'NİN ENERJİDE MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI

ERDAL TANAS KARAGÖL, SEYİTHAN AHMET ATEŞ, SALİHE KAYA, MEHMET KIZILKAYA

Dünyanın zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu, Asya ve Kafkasya bölgelerine komşu olan Türkiye, enerji alanında yıllar boyunca coğrafi konumunu avantaja çeviremeyen bir ülke olmuştur. Enerji kaynaklarına sahip ülkelere komşu olmasına rağmen Türkiye, jeopolitik konumundan faydalanmaktan ziyade yaşadığı bölgenin maliyetini yüklenen bir pozisyonda kalmıştır. Enerji kaynaklarından yoksun olması nedeni ile kaynak ihtiyacını dış pazarlardan transfer eden Türkiye, büyüyen ekonomisi ile daha fazla enerji tüketmek durumunda kalmaktadır. Bu durum Türkiye'yi enerji konusunda dışa bağımlı bir ülke konumuna getirmiştir.

Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarını yakaladığı son dönemlerde ortaya çıkan enerji ihtiyacını karşılamak adına enerji politikalarında da ciddi bir dönüşüm sürecine gidilmiştir. Bulunduğu bölgenin siyasi ve ekonomik karışıklıklarından kaynaklanan maliyetleri yüklenmek yerine, sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını fırsata çevirmeyi amaçlayan Türkiye, enerji politikalarının temel eksenini "enerji merkezi" olma hedefi üzerinden inşa etmeye başlamıştır. Bu bağlamda enerji ticaretinde işbirliklerin devam ettiği Rusya, Azerbaycan ve İran ile birlikte enerji kaynaklarını dış pazarlara transfer etmek isteyen Irak, Türkmenistan ve Doğu Akdeniz ülkeleri ile önemli proje ve işbirliklerine yönelik imzalar atılmıştır.

Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma durumunun bütün hatları ile analiz edilebilmesi adına, bölgedeki enerji arz eden seçilmiş bazı ülkelerle Türkiye'nin ilişkilerinin incelenmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca bu durum önümüzdeki süreçte Türkiye'nin enerji politikalarının şekillenmesinde de belirleyici olacaktır.